

FORUM
POLITYKI
KRYMINALNEJ

Vol. 2(4)/2022

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Forum Polityki Kryminalnej

2022, vol. 2 (4)

Rada Naukowa

prof. Doina Balahur ("Alexandru Ioan Cuza" University of Iași)
prof. dr hab. Teresa Dukiet-Nagórska (Uniwersytet Śląski)
prof. dr hab. Krzysztof Krajewski (Uniwersytet Jagielloński)
prof. Renwen Liu (Chinese Academy of Social Sciences)
prof. dr hab. Emil Pływaczewski (Uniwersytet w Białymstoku)
dr hab. Irena Pospiszyl, prof. APS (Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej)
prof. Mauro Arturo Rivera León (Universidad Iberoamericana)
prof. dr hab. Irena Rzeplińska (Polska Akademia Nauk)
dr hab. Jarosław Utrat-Milecki, prof. UW (Uniwersytet Warszawski)
prof. dr hab. Jan Widacki (Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego)

Komitet Redakcyjny

Redaktorka naczelna: dr Dominika Bek
Zastępczyni redaktorki naczelnej: dr hab. Olga Sitarz, prof. UŚ
Sekretarz: mgr Jakub Hanc

Adres Redakcji

Uniwersytet Śląski, Wydział Prawa i Administracji, ul. Bankowa 11B, 40-007 Katowice
e-mail: forumpk@us.edu.pl

Spis treści

Od Redakcji (*Dominika Bek*)

Wykaz skrótów

WOJCIECH LEDER: Rola metafory w mediacji – konceptualizacje teorii sprawiedliwości naprawczej

BEATA CZARNECKA-DZIALUK: Czy zmieni się przestrzeń dla mediacji w sprawach nieletnich?

LILIANA INDAN-PYKNO: Mediacja w sprawach nieletnich – skuteczny środek wychowawczy czy błędna regulacja?

PAWEŁ CZARNECKI: Mediacja akademicka – konfrontacja teorii z uczelnianą praktyką

ALICJA SOBCZAK: Sprawozdanie z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „II Śląskie Forum Polityki Kryminalnej. Mediacja w reżimie odpowiedzialności represyjnej w perspektywie materialnoprawnej, procesowej, kryminologicznej, socjologicznej i psychologicznej”

Table of content

From the Editors (*Dominika Bek*)

List of abbreviations

WOJCIECH LEDER: The role of metaphor in mediation – conceptualizations of the theory of restorative justice

BEATA CZARNECKA-DZIALUK: Will the space for mediation in juvenile offenders cases change?

LILIANA INDAN-PYKNO: Mediation in juvenile delinquency cases – an effective educational measure or wrong regulation?

PAWEŁ CZARNECKI: Academic mediation: confronting theory with university practice

ALICJA SOBCZAK: A report from the All-Poland Academic Conference “The 2nd Silesian Forum on Criminal Policy. Mediation in the repressive responsibility regime from the perspective of material law, procedural law, criminology, sociology and psychology”

Od Redakcji

Od kiedy Howard Zehr wzywał w swoim przełomowym dziele do zmiany obiektywu (ang. *changing lenses*)¹, przez który spogląda się na przestępstwo, minęły już trzy dekady. W tym czasie idea sprawiedliwości naprawczej (ang. *restorative justice*) znacząco się rozwinęła oraz zdobyła licznych zwolenników i realizatorów na całym świecie. Dostrzeżenie potrzeb pokrzywdzonego, a także korzyści, jakie rozwiązanie sporu przynosi jego uczestnikom i całemu społeczeństwu, doprowadziło do wypracowania modelowych rozwiązań wprowadzanych w różnych systemach prawnych, również w Polsce.

Mediacja, która stanowi podstawowe narzędzie sprawiedliwości naprawczej, stopniowo pojawiała się w polskich regulacjach dotyczących poszczególnych reżimów reakcji na czyny zabronione. Obecnie dobrodziejstwo mediacji jest dostępne wprost dla uczestników postępowania w sprawach nieletnich i postępowania karnego, ale też wybranych reżimów odpowiedzialności dyscyplinarnej i zawodowej. Pośrednio po mediację sięgnąć można także w postępowaniu o wykroczenia oraz w postępowaniu wykonawczym. Jednocześnie mediatorzy (w tym, będące mediatorkami, Redaktorki „Forum Polityki Kryminalnej”) sygnalizują wciąż niewielkie zainteresowanie mediacją w obszarze szeroko rozumianej odpowiedzialności represyjnej. Nieustannie powraca pytanie o przyczyny takiego stanu rzeczy. Powracają też wątpliwości dotyczące nie tylko poszczególnych rozwiązań prawnych, ale również samej koncepcji realizacji sprawiedliwości naprawczej w ramach postępowania karnego².

Zasygnalizowane pytania i wątpliwości przyświecały organizatorom II Śląskiego Forum Polityki Kryminalnej poświęconego mediacji w reżimie odpowiedzialności represyjnej. Komitet Redakcyjny „Forum Polityki Kryminalnej” zaangażował się w przygotowanie konferencji, ale także zdecydował się opublikować wyróżniające się referaty.

¹ Zob. H. Zehr, *Changing Lenses A New Focus for Crime and Justice*, Herald Press, Scottsdale 1990.

² Por. np. *Idea sprawiedliwości naprawczej a zasady kontynentalnego prawa karnego*, red. T. Dukiet-Nagórska, Poltext, Warszawa 2016.

Prezentowany numer „Forum Polityki Kryminalnej” zawiera sprawozdanie z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „II Śląskie Forum Polityki Kryminalnej. Mediacja w reżimie odpowiedzialności represyjnej w perspektywie materialno-prawnej, procesowej, kryminologicznej, socjologicznej i psychologicznej”, która odbyła się na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego 26 maja 2022 r. Przed wszystkim jednak oddajemy do rąk Czytelniczek i Czytelników artykuły stanowiące pokłosie tej konferencji. Tym samym prezentujemy kolejny już tematyczny numer czasopisma. Liczymy, że taka formuła spotka się z Państwa pozytywnym odbiorem i wpisze się w tradycję „Forum Polityki Kryminalnej”.

W imieniu Komitetu Redakcyjnego
Redaktorka Naczelna
dr Dominika Bek

Wykaz skrótów

Akty prawne – publikatory

Dz.U.	- „Dziennik Ustaw”
M.P.	- „Monitor Polski”
B.I.L.P.	- Biuletyn Informacyjny Lasów Państwowych
Dz.U.	- Dziennik Ustaw
Dz.Urz.ABW	- Dziennik Urzędowy Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego
Dz.Urz.CBA	- Dziennik Urzędowy Centralnego Biura Antykorupcyjnego
Dz.Urz.CZSW	- Dziennik Urzędowy Centralnego Zarządu Służby Więziennej
Dz.Urz.Dolno.	- Dziennik Urzędowy Województwa Dolnośląskiego
Dz.Urz.GUM	- Dziennik Urzędowy Głównego Urzędu Miar
Dz.Urz.GUS	- Dziennik Urzędowy Głównego Urzędu Statystycznego
Dz.Urz.KGP	- Dziennik Urzędowy Komendy Głównej Policji
Dz.Urz.KGPSP	- Dziennik Urzędowy Komendy Głównej Państwowej Straży Pożarnej
Dz.Urz.KGSG	- Dziennik Urzędowy Komendy Głównej Straży Granicznej
Dz.Urz.KIE	- Dziennik Urzędowy Komitetu Integracji Europejskiej
Dz.Urz.KNF	- Dziennik Urzędowy Komisji Nadzoru Finansowego
Dz.Urz.KNUiFE	- Dziennik Urzędowy Komisji Nadzoru Ubezpieczeń i Funduszy Emerytalnych
Dz.Urz.KPW	- Dziennik Urzędowy Komisji Papierów Wartościowych (do 1997 r.)
Dz.Urz.KPWIG	- Dziennik Urzędowy Komisji Papierów Wartościowych i Giełd (1998–2006)
Dz.Urz.Kujaw.	- Dziennik Urzędowy Województwa Kujawsko-Pomorskiego
Dz.Urz.Lubel.	- Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego
Dz.Urz.Lubus.	- Dziennik Urzędowy Województwa Lubuskiego
Dz.Urz.Łódzk.	- Dziennik Urzędowy Województwa Łódzkiego
Dz.Urz.Małop.	- Dziennik Urzędowy Województwa Małopolskiego

Wykaz skrótów

Dz.Urz.Mazow.	- Dziennik Urzędowy Województwa Mazowieckiego
Dz.Urz.MB	- Dziennik Urzędowy Ministra Budownictwa
Dz.Urz.MEiN	- Dziennik Urzędowy Ministra Edukacji i Nauki
Dz.Urz.MEN	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Edukacji Narodowej
Dz.Urz.MENiS	- Dziennik Urzędowy Ministra Edukacji Narodowej i Sportu
Dz.Urz.MF	- Dziennik Urzędowy Ministra Finansów (od 2001 r.)
Dz.Urz.MG	- Dziennik Urzędowy Ministra Gospodarki
Dz.Urz.MGM	- Dziennik Urzędowy Ministra Gospodarki Morskiej
Dz.Urz.MI	- Dziennik Urzędowy Ministra Infrastruktury
Dz.Urz.Min.Fin.	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Finansów (do 2000 r.)
Dz.Urz.Min.NiLiKBN	- Dziennik Urzędowy Ministra Nauki i Informatyzacji i Komitetu Badań Naukowych (2004–2005)
Dz.Urz.Min.NiKBN	- Dziennik Urzędowy Ministra Nauki i Komitetu Badań Naukowych (2001–2004)
Dz.Urz.Min.Rol.	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Rolnictwa
Dz.Urz.Min.Spr.	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości (do 2000 r.)
Dz.Urz.Min.Zdr.	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Zdrowia
Dz.Urz.Ministra EN.	- Dziennik Urzędowy Ministra Edukacji Narodowej
Dz.Urz.Ministra KiDN	- Dziennik Urzędowy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (do końca 2001 r.)
Dz.Urz.Ministra RiRW	- Dziennik Urzędowy Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi
Dz.Urz.Ministra Sprawiedl.	- Dziennik Urzędowy Ministra Sprawiedliwości (od 2001 r.)
Dz.Urz.Ministra SWiA	- Dziennik Urzędowy Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji
Dz.Urz.MK	- Dziennik Urzędowy Ministra Kultury (2001–2005)
Dz.Urz.MKiDN	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (do 2000 r.); Dziennik Urzędowy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (od 2005 r.)
Dz.Urz.MKiS	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Kultury i Sztuki
Dz.Urz.MNiKBN	- Dziennik Urzędowy Ministra Nauki i Informatyzacji
Dz.Urz.MNiSW	- Dziennik Urzędowy Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
Dz.Urz.MON	- Dziennik Urzędowy Ministra Obrony Narodowej
Dz.Urz.MPiPS	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Pracy i Polityki Socjalnej
Dz.Urz.MPiPSp	- Dziennik Urzędowy Ministra Pracy i Polityki Społecznej
Dz.Urz.MPS	- Dziennik Urzędowy Ministra Polityki Społecznej (do 2005 r.)
Dz.Urz.MRiGŻ	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej

Dz.Urz.MRiRR	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych
Dz.Urz.MRiRW	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi
Dz.Urz.MRLiGZ	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Rolnictwa, Leśnictwa i Gospodarki Żywnościowej
Dz.Urz.MSP	- Dziennik Urzędowy Ministra Skarbu Państwa
Dz.Urz.MSW	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych
Dz.Urz.MSWiA	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji
Dz.Urz.MSZ	- Dziennik Urzędowy Ministra Spraw Zagranicznych
Dz.Urz.MŚiGİOŚ	- Dziennik Urzędowy Ministra Środowiska i Głównego Inspektora Ochrony Środowiska
Dz.Urz.MT	- Dziennik Urzędowy Ministra Transportu
Dz.Urz.MTiB	- Dziennik Urzędowy Transportu i Budownictwa
Dz.Urz.MTiGM	- Dziennik Urzędowy Ministra Transportu i Gospodarki Wodnej
Dz.Urz.MZ	- Dziennik Urzędowy Ministra Zdrowia
Dz.Urz.MZiOŚ	- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej
Dz.Urz.NBP	- Dziennik Urzędowy Narodowego Banku Polskiego
Dz.Urz.Opols.	- Dziennik Urzędowy Województwa Opolskiego
Dz.Urz.PAA	- Dziennik Urzędowy Państwowej Agencji Atomistyki
Dz.Urz.PKRUS	- Dziennik Urzędowy Prezesa Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego
Dz.Urz.Podka.	- Dziennik Urzędowy Województwa Podkarpackiego
Dz.Urz.Podla.	- Dziennik Urzędowy Województwa Podlaskiego
Dz.Urz.Pomor.	- Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego
Dz.Urz.Śląsk.	- Dziennik Urzędowy Województwa Śląskiego
Dz.Urz.Święt.	- Dziennik Urzędowy Województwa Świętokrzyskiego
Dz.Urz.UE.C	- Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej – seria C
Dz.Urz.UKE	- Dziennik Urzędowy Urzędu Komunikacji Elektronicznej
Dz.Urz.ULC	- Dziennik Urzędowy Urzędu Lotnictwa Cywilnego
Dz.Urz.UMiRM	- Dziennik Urzędowy Urzędu Mieszkalnictwa i Rozwoju (do 2003 r.)
Dz.Urz.UOKiK	- Dziennik Urzędowy Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów
Dz.Urz.UPRP	- Dziennik Urzędowy Urzędu Patentowego Rzeczypospolitej Polskiej
Dz.Urz.URiTP	- Dziennik Urzędowy Urzędu Regulacji Telekomunikacji i Poczty (do 2006 r.)
Dz.Urz.Warmi.	- Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko-Mazurskiego

Dz.Urz.Wielk.	- Dziennik Urzędowy Województwa Wielkopolskiego
Dz.Urz.WUG	- Dziennik Urzędowy Wyższego Urzędu Górniczego
Dz.Urz.Zacho.	- Dziennik Urzędowy Województwa Zachodniopomorskiego
Dz.Urz.ZUS.	- Dziennik Urzędowy Zakładu Ubezpieczeń Społecznych
M.P.,„B”	- Monitor Polski B
M.S.,„B”	- Monitor Spółdzielczy „B”
MSiG	- Monitor Sądowy i Gospodarczy
MSiG-Ogl	- Monitor Sądowy i Gospodarczy – Część Ogłoszenia
NFZ	- Zarządzenia Prezesa Narodowego Funduszu Zdrowia

Akty prawne – najważniejsze ustawy

k.c.	- kodeks cywilny
k.h.	- kodeks handlowy
k.k.	- kodeks karny
k.k.s.	- kodeks karny skarbowy
k.k.w.	- kodeks karny wykonawczy
k.m.	- kodeks morski z 2001 r.
k.p.	- kodeks pracy
k.p.a.	- kodeks postępowania administracyjnego
k.p.c.	- kodeks postępowania cywilnego
k.p.k.	- kodeks postępowania karnego
k.p.s.w.	- kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia
k.r.o.	- kodeks rodzinny i opiekuńczy
k.s.h.	- kodeks spółek handlowych
k.w.	- kodeks wykroczeń
k.z.	- kodeks zobowiązań
o.p.	- Ordynacja podatkowa
p.a.s.c.	- ustawa – Prawo o aktach stanu cywilnego
p.b.	- ustawa z 1994 r. – Prawo budowlane
p.b. z 1974 r.	- ustawa z 1974 r. – Prawo budowlane
p.d.g.	- ustawa – Prawo działalności gospodarczej
p.e.	- ustawa – Prawo energetyczne
p.g.g.	- ustawa z 2011 r. – Prawo geologiczne i górnicze
p.g.g. z 1994 r.	- ustawa z 1994 r. – Prawo geologiczne i górnicze
p.g.k.	- ustawa z 1989 r. – Prawo geodezyjne i kartograficzne
p.o.ś.	- ustawa – Prawo ochrony środowiska
p.p.o.p.w.	- ustawa – Prawo o publicznym obrocie papierami wartościowymi
p.p.s.a.	- Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi

p.r.d.	- ustawa – Prawo o ruchu drogowym
p.sz.w.	- ustawa z 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym
p.t.	- ustawa z 2004 r. – Prawo telekomunikacyjne
p.t. z 2000 r.	- ustawa z 2000 r. – Prawo telekomunikacyjne
p.u.n.	- ustawa – Prawo upadłościowe i naprawcze
p.u.s.a.	- ustawa – Prawo o ustroju sądów administracyjnych
p.u.s.p.	- ustawa – Prawo o ustroju sądów powszechnych
p.w.	- ustawa z 2001 r. – Prawo wodne
p.w. z 1974 r.	- ustawa z 1974 r. – Prawo wodne
p.w.p.	- ustawa – Prawo własności przemysłowej
p.z.p.	- Prawo zamówień publicznych
u.b.i.m.	- ustawa o bezpieczeństwie imprez masowych
u.c.p.g.	- ustawa z 1996 r. o utrzymaniu czystości i porządku w gminach
u.d.i.p.	- ustawa z 2001 r. o dostępie do informacji publicznej
u.d.l.	- ustawa z 2011 r. o działalności leczniczej
u.d.p.	- ustawa o drogach publicznych
u.e.r.f.u.s.	- ustawa o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych
u.f.p.	- ustawa o finansach publicznych
u.g.h.	- ustawa z 2009 r. o grach hazardowych
u.g.n.	- ustawa o gospodarce nieruchomościami
u.k.r.s.	- ustawa o Krajowym Rejestrze Sądowym
u.k.s.	- ustawa o kontroli skarbowej
u.k.s.e.	- ustawa z 1997 r. o komornikach sądowych i egzekucji
u.k.s.s.c.	- ustawa z 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych
u.k.w.h.	- ustawa o księgach wieczystych i hipotece
u.o.d.o.	- ustawa z 1997 r. o ochronie danych osobowych
u.o.k.k.	- ustawa z 2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów
u.o.k.k. z 2000 r.	- ustawa z 2000 r. o ochronie konkurencji i konsumentów
u.o.n.d.f.p.	- ustawa o odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych
u.o.p.	- ustawa o ochronie przyrody
u.p.a.	- ustawa o podatku akcyzowym
u.p.a.p.p.	- ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych
u.p.c.c.	- ustawa o podatku od czynności cywilnoprawnych
u.p.d.o.f.	- ustawa z 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych
u.p.d.o.p.	- ustawa z 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych
u.p.e.a.	- ustawa o postępowaniu egzekucyjnym w administracji
u.p.f.	- ustawa – Prawo farmaceutyczne

u.p.n.	- ustawa z 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii
u.p.o.l.	- ustawa z 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych
u.p.o.u.a.	- ustawa o pomocy osobom uprawnionym do alimentów
u.p.p.r.	- ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie
u.p.s.	- ustawa o pomocy społecznej
u.p.s.d.	- ustawa o podatku od spadków i darowizn
u.p.s.n.	- ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich
u.p.t.u.	- ustawa z 2004 r. o podatku od towarów i usług
u.p.t.u. z 1993 r.	- ustawa z 1993 r. o podatku od towarów i usług oraz o podatku akcyzowym
u.p.z.p.	- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
u.s.d.g.	- ustawa o swobodzie działalności gospodarczej
u.s.g.	- ustawa o samorządzie gminnym
u.s.m.	- ustawa o spółdzielniach mieszkaniowych
u.s.o.	- ustawa o systemie oświaty
u.s.p.	- ustawa o samorządzie powiatowym
u.s.u.s.	- ustawa o systemie ubezpieczeń społecznych
u.s.w.	- ustawa o samorządzie województwa
u.sz.w.	- ustawa o szkolnictwie wyższym
u.ś.r.	- ustawa o świadczeniach rodzinnych
u.t.d.	- ustawa o transporcie drogowym
u.t.k.	- ustawa o transporcie kolejowym
u.w.l.	- ustawa o własności lokali
u.w.r.n.	- ustawa z 2002 roku o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich
u.z.a.	- ustawa o zaliczce alimentacyjnej
u.z.n.k.	- ustawa o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji
u.z.o.z.	- ustawa o zakładach opieki zdrowotnej
u.z.p.	- ustawa o zagospodarowaniu przestrzennym
u.z.p.d.o.f.	- ustawa o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne
u.z.p.p.r.	- ustawa o zasadach prowadzenia polityki rozwoju
u.z.t.	- ustawa o znakach towarowych

Orzecznictwo – zbiory urzędowe

ONSA	- Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego
ONSAiWSA	- Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego i Wojewódzkich Sądów Administracyjnych
OSNC	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna (od 1962 r. do końca 1994 r. – OSNCP)

OSNCK	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej i Izby Karnej
OSNKW	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Karna i Wojskowa
OSNP	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Pracy (od 1994 r. do początku 2003 r. – OSNAP)
OTK	- Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
OTK-A	- Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Seria A
OTK-B	- Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – Seria B
ZOTSiSPI	- Zbiór Orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości i Sądu Pierwszej Instancji

Orzecznictwo – pozostałe zbiory

Admin.	- „Administracja”
ADR.	- „Arbitraż i Mediacja”
AFPFS	- „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej”
Apel.-Gda	- Apelacja – Sąd Apelacyjny w Gdańsku
Apel.-Lub	- Apelacja – Sąd Apelacyjny w Lublinie
Apel.-W-wa	- Apelacja – Sąd Apelacyjny w Warszawie
Arch.Krym	- „Archiwum Kryminologii”
Biul.NDFP	- Biuletyn orzecznictwa w sprawach o naturze dyscypliny finansów publicznych
Biul.PK	- Biuletyn Prawa Karnego
Biul.SAKa	- Biuletyn Sądu Apelacyjnego w Katowicach
Biul.SASz	- Biuletyn Informacyjny Sądu Apelacyjnego w Szczecinie
Biul.Skarb.	- Biuletyn Skarbowy Ministerstwa Finansów
Biul.SN	- Biuletyn Biura Orzecznictwa Sądu Najwyższego
Cz.PKiNP	- „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych”
Dor.Podat.	- „Doradztwo Podatkowe”
ECR	- European Court Reports
FK	- „Finanse Komunalne”
FP	- „Forum Prawnicze”
G.Podatkowa	- „Gazeta Podatkowa”
G.Prawna	- „Gazeta Prawna”
G.Prawna FiP	- „Gazeta Prawna Firma i Prawo”
G.Prawna KiPła	- „Gazeta Prawna Kadry i Płace”
G.Prawna KiPod	- „Gazeta Prawna – Księgowość i Podatki”
G.Prawna MF	- „Gazeta Prawna – Moja Firma”
G.Prawna NO	- „Gazeta Prawna – Najważniejsze Orzecznictwo”
G.Prawna NPP	- „Gazeta Prawna – Nowe Prawo Praktyka”
G.Prawna NPPiP	- „Gazeta Prawna – Nowe Prawo Przepisy i Praktyka”

G.Prawna RiA	- „Gazeta Prawna – Rachunkowość i Audyt”
G.Prawna SiA	- „Gazeta Prawna – Samorząd i Administracja”
G.Prawna TK	- „Gazeta Prawna – Tygodnik Kadrowy”
G.Prawna TP	- „Gazeta Prawna – Tygodnik Podatkowy”
G.Prawna TPA	- „Gazeta Prawna – Tygodnik Prawa Administracyjnego”
G.Prawna TPG	- „Gazeta Prawna – Tygodnik Prawa Gospodarczego”
G.Prawna TPPIU	- „Gazeta Prawna – Tygodnik Prawa Pracy i Ubezpieczeń”
G.Prawna TPwF	- „Gazeta Prawna – Tygodnik Prawo w Firmie”
G.Prawna TS	- „Gazeta Prawna – Tygodnik Samorządowy”
G.Prawna UiŚ	- „Gazeta Prawna – Ubezpieczenia i Świadczenia”
GSP-Prz.Orz.	- „Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa”
IN	- „Ius Novum”
Inf.Pr.	- „Informacja Prawnicza – zeszyty karne”
IPP	- „INFORmator Prawno-Podatkowy”
Jur.Podat.	- „Jurysdykcja Podatkowa”
KZS	- Krakowskie Zeszyty Sądowe
M.P.Pr.	- Monitor Prawa Pracy
M.P.Pr.-wkł.	- Monitor Prawa Pracy – wkładka
M.Podat.	- Monitor Podatkowy
M.Pr.Bank.	- Monitor Prawa Bankowego
M.Prawn.	- Monitor Prawniczy
M.Spół.	- Monitor Spółdzielczy
MPH	- Monitor Prawa Handlowego
MSiG	- Monitor Sądowy i Gospodarczy
MW	- „Medyczna Wokanda”
NP	- „Nowe Prawo”
NZS	- „Nowe Zeszyty Samorządowe”
ONSA-OZ	- Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego w sprawach ochrony zabytków
OPP	- Orzecznictwo podatkowe. Przegląd
OSA	- Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSAB	- Orzecznictwo Sądów Apelacji Białostockiej
OSAG	- Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Gdańsku
OSAŁ	- Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Łodzi
OSASz	- Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Szczecinie
OSAW	- Orzecznictwo Apelacji Wrocławskiej
OSNP-wkł.	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Pracy – wkładka
OSNwSK	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OSP	- Orzecznictwo Sądów Polskich
OŚP	- Ochrona środowiska. Przegląd
OTK-supl.	- Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego – suplement
OwSS	- Orzecznictwo w Sprawach Samorządowych
PiM	- „Prawo i Medycyna”

PiP	- „Państwo i Prawo”
PiZS	- „Praca i Zabezpieczenie Społeczne”
POP	- „Przegląd Orzecznictwa Podatkowego”
Por.VAT	- „Poradnik VAT”
POSAG	- Przegląd Orzecznictwa Sądu Apelacyjnego w Gdańsku
PP	- „Przegląd Podatkowy”
PPC	- „Polski Proces Cywilny”
PPH	- „Przegląd Prawa Handlowego”
PPiPS	- „Prawo Pracy i Prawo Socjalne”
PPM	- „Przegląd Prawa Medycznego”
PPP	- „Przegląd Prawa Publicznego”
PPW	- „Prawo Papierów Wartościowych”
Pr.Bankowe	- „Prawo Bankowe”
Pr.Gosp.	- „Prawo Gospodarcze”
Pr.iP.	- „Prawo i Podatki”
Pr.Pracy	- „Prawo Pracy”
Pr.Spółek	- „Prawo Spółek”
Prob.Egz.	- „Problemy Egzekucji”
Prob.Egz.S.	- „Problemy Egzekucji Sądowej”
Prok.i Pr.	- „Prokuratura i Prawo”
Prok.i Pr.-wkł.	- „Prokuratura i Prawo – wkładka”
Prz.PrWyz	- „Przegląd Prawa Wyznaniowego”
Prz.Sejm.	- „Przegląd Sejmowy”
PS	- „Przegląd Sądowy”
PS-wkł.	- „Orzecznictwo Sądów Apel. – wkładka do Przeglądu Sądowego”
PSR	- „The Prison System Review (Przegląd Więziennictwa Polskiego)”
PUG	- „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego”
PwD	- „Prawo w Działaniu”
PZP	- „Prawo Zamówień Publicznych”
RPP	- „Rachunkowość. Poradnik praktyczny”
Rzeczposp. DF	- „Rzeczpospolita – Dobra Firma”
Rzeczposp. PCD	- „Rzeczpospolita – Prawo co dnia”
Rzeczposp. PiP	- „Rzeczpospolita – Prawo i Praktyka”
S.Podat.	- „Serwis Podatkowy”
SI	- „Studia Iuridica”
Sł.Pracow.	- „Służba Pracownicza”
ST	- „Samorząd Terytorialny”
St.Pr.KUL	- „Studia Prawnicze KUL”
St.Pr.Wyz	- „Studia z Prawa Wyznaniowego”
TPP	- „Transformacje Prawa Prywatnego”
WPP	- „Wojskowy Przegląd Prawniczy”

Wykaz skrótów

- ZNSA
- ZOTSiSPI
- ZPO
- „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego”
 - Zbiór Orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości i Sądu Pierwszej Instancji
 - „Zamówienia Publiczne w Orzecznictwie”

WOJCIECH LEDER

<https://orcid.org/0000-0003-1921-7931>

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Instytut Nauk Prawnych

Rola metafory w mediacji – konceptualizacje teorii sprawiedliwości naprawczej

The role of metaphor in mediation – conceptualizations of the theory of restorative justice

ABSTRAKT: Niniejsze opracowanie ma być szkicem, próbą nowego spojrzenia na filozofię karania przez pryzmat metafor sprawiedliwości naprawczej. Metafora kognitywna – poprzez mechanizm kategoryzacji i tworzenia odesłań między abstrakcyjnymi pojęciami i konkretnym doświadczeniem – pozwala spojrzeć na założenia różnych teorii sprawiedliwości jako na sposoby rozumowania, a nie tylko zbiory twierdzeń. Do najważniejszych metafor sprawiedliwości należy zaliczyć „sprawiedliwość jako równość”, a także odpowiedniki metafor moralności George’a Lakoffa: „surowego ojca” i „opiekuńczego rodzica”, które częściowo korespondują z koncepcjami odpowiednio – sprawiedliwości retributywnej i naprawczej. W końcu same mediacje są miejscem, w którym poprzez świadomie stosowane tzw. metafory transformatywne mediator oddziałuje na rozumowanie stron, wpływając na ich wizję konfliktu.

SŁOWA KLUCZOWE: mediacje karne, sprawiedliwość naprawcza, metafora konceptualna

ABSTRACT: The objective of the present study is to look at the philosophy of punishment in a new way, namely, through the prism of the restorative justice metaphors. Cognitive or conceptual metaphors – by employing categorization and referring abstract concepts and notions to concrete experience – allows for the various theories of justice to be viewed as modes of reasoning rather than as sets of legal propositions. The most universal metaphors of justice are: “justice as equality”, and the counterparts of George Lakoff’s morality metaphors of “strict father” and “nurturant parent”, which partially correspond to, respectively, retributive and restorative justice concepts. Finally, the very process of mediation consists in the mediator consciously deploying so-called transformative metaphors that affect the reasoning of mediating parties, thereby influencing their vision of the conflict.

KEYWORDS: mediation in criminal cases, restorative justice, conceptual metaphor

1. Wstęp

Idea sprawiedliwości naprawczej dla wielu badawczy jest nie tyle odmiennym modelem prawa karnego, ile w ogóle innym sposobem patrzenia na samą filozofię zbrodni i kary¹. Tym samym *restorative justice* można badać zarówno jako zestaw karnoprawnych koncepcji dogmatycznych, jak i szerzej – jako sposób rozumowania prawniczego (sprawiedliwość naprawczą *sensu largo*). Dzięki temu odmiennie koncepcje sprawiedliwości wiążą się z innymi schematami myślenia lub zestawami stereotypów. Zaproponowane przez George'a Lakoffa i Marka Johnsona narzędzie metafory kognitywnej pozwala uchwycić te schematy, odnosząc je do metafor językowych². Z kolei jedna z podstawowych technik mediacyjnych, jaką jest parafrazowanie, opiera się na stosowaniu przez mediatora tzw. metafor transformacyjnych, umożliwiających zmianę myślenia stron – tzw. przeramowanie konfliktu³.

Chciałbym użyć narzędzia kognitywnej metafory konceptualnej do zbadania sprawiedliwości naprawczej jako sposobu rozumowania na tle tradycyjnego modelu prawa karnego (wynikającego z koncepcji retrybutywizmu i utylitaryzmu), co w rezultacie pozwoli mi określić rolę metafory w praktyce mediatora. W tym celu w pierwszej części niniejszego artykułu przedstawię teoretyczne podstawy narzędzia metafory kognitywnej, opartej na mechanizmie kategoryzacji i tworzenia odesłań między pojęciami abstrakcyjnymi a kategoriami konkretnymi⁴. Następnie opiszę teorię sprawiedliwości naprawczej na tle koncepcji klasycznych, poszukując w koncepcjach teoretyków spójnych ze sobą metafor konceptualnych. Najpierw będzie to metafora sprawiedliwości jako równości w różnych odmianach, a potem koncepcja sprawiedliwości „surowego ojca” i „opiekuńczego rodzica”. Ostatnią część tekstu poświęcę zasadniczemu zagadnieniu metafory w mediacji transformatywnej, gdzie stanowi ona świadomie używane narzędzie wpływające na rozumowanie stron. W ten sposób wywód zostanie podzielony na cztery części, gdzie trzy pierwsze będą dotyczyły rozumowania za pomocą odmiennych metafor składających się na koncepcje sprawiedliwości (przede wszystkim naprawczej), a w ostatniej wektor zostanie od-

¹ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza – początek ewolucji polskiego prawa karnego?*, ARCHE, Gdańsk 2006, s. 94 i nast.

² E. Gorlewska, *Słownictwo aksjologiczne w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Znaczenia tekstowe a konotacje potoczne*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2019, s. 32; por. B. Kuryłowicz, *Konotacje tekstowe a pojęciowy model słowa*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2010, z. 17, s. 81–100; G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory w naszym życiu*, przeł. T. Krzeczowski, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2020.

³ E. Lipowicz, *Rola i znaczenie metafory w mediacjach narracyjnych*, „Dyskursy Młodych Andragogów” 2015, nr 16, s. 98.

⁴ Z. Kövecses, *Język, umysł, kultura: praktyczne wprowadzenie*, przeł. A. Kowalcz-Pawlik, M. Buchta, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2011, s. 192.

wrócony – wskażę, że metafora to nie tylko nieuświadomiony schemat myślenia, ale także nadające się do celowego stosowania narzędzie mediatora.

W założeniu tekst ma być szkicem, próbą nowego spojrzenia na filozofię karania, a nie pogłębionym studium prezentującym wyczerpującą typologię metafor sprawiedliwości naprawczej. Do tego nowego wglądu warto wykorzystać narzędzie metafory kognitywnej, ponieważ „sprawiedliwość naprawcza wyrasta z głębokiej krytyki istniejącego *status quo* w zakresie filozofii karania czy szerzej – mechanizmu odpowiedzi na przestępstwa i inne niepożądane działania. Stąd znane wezwanie Howarda Zehra do zmiany obiektywu (*changing lenses*), przez który spogląda się na przestępstwo”⁵. Kognitywne metafory sprawiedliwości to właśnie takie obiektywy. Pozwalają spojrzeć na abstrakcyjne założenia sprawiedliwości jako na schematy myślenia zapisane w metaforach językowych i możliwe do użycia w technikach mediacyjnych opartych na metaforach transformujących konflikt.

2. Konstrukcja metafory konceptualnej sprawiedliwości

Koncepcja metafory kognitywnej zakłada, że definiowanie każdego pojęcia polega na „postrzeganiu podstawowych własności napotkanego obiektu”, czyli kategoryzacji⁶. Jest to podświadomy proces, stosowany przez każdego człowieka wtedy, gdy „napotyka nowe obiekty i zdarzenia i przypisujemy je do znanych pojęć i kategorii lub tworzymy nowe kategorie”, w ten sposób nadając sens światu⁷. Centralna kategoria, esencjalna cecha danego pojęcia wedle tej koncepcji nosi miano prototypu. Od niej za pomocą metafory lub metonimii wywodzone są pozostałe znaczenia⁸. W ten sposób powstaje rama – czyli „ustrukturyzowana mentalna reprezentacja kategorii pojęciowej”⁹. Używając tych narzędzi, można dla przykładu zbadać pojęcie „sprawiedliwego procesu”. Określa je rama takich kategorii, jak: równy, gwarantujący prawo do obrony, rozpatrywany przez bezstronnego sędziego, jawny, szybki, kontradyktoryjny i rzetelny. Kategorią prototypową w tym zestawieniu jest „równy”, ponieważ większość pozostałych elementów w ramie odnosi się do niej (np. bezstronność sędziego zapewnia równość stron).

⁵ P. Zawiejski, *Idea sprawiedliwości naprawczej*, w: *Idea sprawiedliwości naprawczej a zasady kontynentalnego prawa karnego*, red. T. Dukiet-Nagórska, Poltext, Warszawa 2016, s. 13; por. H. Zehr, *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*, Willan Publishing, London 2004.

⁶ Z. Kövecses, *Język, umysł...*, s. 38.

⁷ Ibidem, s. 64.

⁸ Ibidem, s. 46.

⁹ Ibidem, s. 104.

Same pojęcia też względem siebie pozostają w ramach i strukturach. Dzięki temu można mówić o pojęciach prototypowych dla innych, układających się wraz z pojęciami pochodnymi w złożone struktury. W ten sposób kategoria sprawiedliwości stanowi typ idealny, wzorcowy model dla wielu terminów prawniczych, zamykając w sobie prawdziwą istotę wymiaru sprawiedliwości i prawa. W ramach kategorii typy tworzą relacje oparte na metonimii, np. wspomniana zależność między kontrykcyjnością, bezstronnością a równością. Z kolei pomiędzy odmiennymi kategoriami relacje powstają dzięki metaforze konceptualnej. Obu tych pojęć – metafory i metonimii – nie należy utożsamiać z poetyckimi środkami stylistycznymi o takich samych nazwach. Takie metafory językowe służą jedynie do oznaczania swojego desygnatu, czyli metafory konceptualnej.

Pojęcia sprawiedliwości czy sprawiedliwego procesu są abstrakcyjne. Trudno jest je odnieść do zwykłej, odczuwalnej rzeczywistości człowieka. Jednak mechanizm metafory sprawia, że poszukując znaczenia istoty sprawiedliwości, intuicyjnie trafia się na podobne skojarzenia (np. związane z doświadczeniem takich cech, jak proporcjonalność, harmonijność, równość itp.). Dzieje się tak, ponieważ mechanizm metafory tworzy „odwzorowania między domenami”, czyli ramami¹⁰, sprawiając, że domena docelowa – w tym wypadku sprawiedliwość – jest konceptualizowana w kategoriach bardziej konkretnych. Fundamentem każdej metafory jest tzw. podstawa doświadczeniowa, „swoiste podobieństwo”¹¹. W metaforach konceptualnych często to doświadczenie jest tak fundamentalne, że nie dostrzegamy jego metaforycznego charakteru – np. Lakoff i Johnson wyodrębniają metaforę wzrostu („góra to lepiej, dół to gorzej”), zgodnie z którą naturalnie myślimy o pojęciach abstrakcyjnych, tak jakby to były rośliny. Dzięki temu możemy intuicyjnie zrozumieć abstrakcyjne pojęcia języka prawa, takie jak „przywłaszczenie rzeczy ruchomej” czy najbardziej podstawowe pojęcie – „sprawiedliwość”, ponieważ „metafora to rozumienie i doświadczenie jednego rodzaju rzeczy w kategoriach innej rzeczy”¹².

W przypadku sprawiedliwości podstawą doświadczeniową jest odczucie równości. Rozumienie sprawiedliwego jako równego wyrasta z doświadczenia dzielenia całości na (dwie) równe części, z wyobrażenia równej przestrzeni jako gwarantującej wszystkim takie same szanse. Ta metafora ucieleśnia się w sali sądowej, w której pomiędzy stronami – np. oskarżycielem a oskarżonym – zachodzi symetria i równość uwidocznioma w samym układzie sali. Warto także zaznaczyć, że względem stron sąd (nazywany przecież „Wysokim Sądem”) pozostaje w przeciwnej relacji niż ta wynikająca z zasady równości. Nie jest równy stronom, ale góruje nad nimi. W mediacji z kolei mediator jest na tym samym poziomie, co strony.

¹⁰ Ibidem, s. 177.

¹¹ Ibidem, s. 187.

¹² Ibidem, s. 192.

W duchu sprawiedliwości jako równości karę uzasadniał już Arystoteles: „nie-sprawiedliwy postępek rodzi nierówność, którą sędzia stara się wyrównać” (sprawiedliwość wyrównująca)¹³. Metaforyczne „wyrównanie rachunków” dominuje w koncepcji sprawiedliwości retrybtywnej – np. u Grocjusza uzasadnieniem kary był „odwet za wyrządzone zło”, a w teorii utilitaryzmu – „użyteczność kary”, zgodnie z którą miała ona „naprostować” sprawcę¹⁴. Metaforę równości można znaleźć także u Émile’a Durkheima, który pisze o „horyzontalnym” stosunku między sprawcą a ofiarą, przedkładając go nad „wertykalny”: sprawca – państwo¹⁵.

3. Sprawiedliwość jako równość

Na wskazany podział konceptualizacji zgodnie z podstawą doświadczeniową „horyzontalny – wertykalny” można nałożyć różne koncepcje sprawiedliwości. Wojciech Zalewski rozróżnia: szkołę klasyczną (retrybtywną) i pozytywną¹⁶. Ta pierwsza „jest w istocie filozofią karania, a nie teorią przyczyn przestępczości”¹⁷, podkreśla ona racjonalność człowieka i jego zdolność kierowania własnym losem; zgodnie z nią przestępstwem jest „złamanie porządku moralnego”, za które należy się sprawiedliwa – „równa” – odpłata. Koncepcje pozytywne skupiają się z kolei na rehabilitacji sprawcy¹⁸. Obie szkoły opierają się na pojmowaniu sprawiedliwości jako relacji wertykalnej, gdzie państwo jest ponad sprawcą i odpowiednio – sprawiedliwie go karze lub resocjalizuje.

Zgodnie z innym rozróżnieniem Tyler Okimoto oraz Michael Wenzel dzielą „filozofię punitywną” na model kantowski – deontologiczny (*deontology*), i benthamowski – konsekwencjalistyczny (*consequentialism*)¹⁹. Według pierwszej koncepcji sprawca dostaje „sprawiedliwą odpłatę” („people get what they deserve”). Druga zaś wiąże się z prewencją szczególną i ogólną. Badacze podkreślają, że retribucja ma za zadanie wyrównać krzywdy oraz dać satysfakcję ofierze, i w tym różni się od W. Zalewskiego, piszącego o zawłaszczeniu konfliktu przez państwo, a więc także

¹³ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 22; Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, tłum. i oprac. D. Gromska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1956, s. 173.

¹⁴ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 23.

¹⁵ Ibidem, s. 145, 146; E. Durkheim, *Zasady metody socjologicznej*, tłum. J. Szacki, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1968, s. 96.

¹⁶ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 164.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ T. Okimoto, M. Wenzel, *Retributive Justice*, in: *Handbook of Social Justice Theory and Research*, eds. C. Sabbagh, M. Schmitt, Springer, New York 2016, s. 241.

o karaniu przez państwo i w jego interesie²⁰. Dla Okimoto i Wenzla kara ma zadanie psychologiczne („punishment may satisfy a psychological justice motive”) i dla ofiary, i dla lokalnej społeczności, ponieważ na płaszczyźnie symbolicznej potwierdza wartości społeczne zakwestionowane przez sprawcę („on symbolic meaning, raising questions about the victim’s self-determination and feelings of control”)²¹.

Tak szkieletowo wyszczególnione odmiany teorii sprawiedliwości (nazywane też rodzajami filozofii punitywnej – gdy badacze chcą podkreślić większą surowość danej koncepcji) układają się wstępnie w dwie grupy – retributywizm i utylityzm. Koncepcja sprawiedliwości naprawczej ma być trzecią drogą – drogą pomiędzy nimi. Klasyczne koncepcje zakładają pionową relację ze sprawcą, którego należy ukarać (w retribucji) lub wyleczyć (w utylityzmie). Sprawiedliwość naprawcza wywraca ten układ, skupiając się na poziomej relacji sprawca – ofiara²². Co ciekawe, wszystkie modele w swojej metaforycznej warstwie odwołują się do równości jako podstawy doświadczeniowej. Pierwotną metaforę „sprawiedliwość to równość” można rozbić na dwie mniejsze składowe: **sprawiedliwość to wyrównanie rachunków** oraz **sprawiedliwość to przywrócenie stanu poprzedniej równowagi**.

4. Metafory sprawiedliwości „surowego ojca” i „sprawiedliwego rodzica”

Metafory, odkrywając jedną cechę danego pojęcia, ukrywają inne, ponieważ „nadawanie struktury metaforycznej jest częściowe, a nie całościowe”²³. Przez to o jednym tak samo brzmiącym pojęciu można myśleć na kilka diametralnie różnych sposobów. Dobrym przykładem ilustrującym to zjawisko jest praca George’a Lakoffa *Moralna polityka. Jak myślą liberalowie i konserwatyści*²⁴. Autor wykazał w niej, że o tej samej domenie docelowej (moralności) można myśleć za pomocą innych metafor – używać tych samych słów, ale rozumieć je zupełnie inaczej. Zakładając, że większość ludzi myśli o społeczeństwie jak o rodzinie, autor wyróżnił metaforę „surowego ojca” po konserwatywnej stronie i „opiekuńczego rodzica” dla liberalnej części. Dzięki temu mógł wyjaśnić, dlaczego myślimy o relacji moralność – polityka – prawo, posługując się takimi metaforami językowymi, jak paternalizm prawny czy państwo opiekuńcze.

²⁰ Ibidem, s. 92; W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 198.

²¹ T. Okimoto, M. Wenzel, *Retributive...*, s. 238.

²² W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 94–209.

²³ Z. Kövecses, *Język, umysł...*, s. 187.

²⁴ G. Lakoff, *Moralna polityka. Jak myślą liberalowie i konserwatyści*, przeł. M. Szczubiałka, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2017.

Podział moralności według G. Lakoffa zgodnie z metaforami „surowego ojca” i „sprawiedliwego rodzica” ma ciekawe odniesienie do metafor sprawiedliwości retrybutywnej i naprawczej²⁵. W duchu naprawy można pojmować figurę sprawiedliwego sędziego/rodzica jako bezstronnego wewnątrznie, nienarzucającego własnego zdania. Z kolei zgodnie z koncepcją retribucji sprawiedliwy sędzia/rodzic to taki, który nie czyni rozróżnień między dziećmi. Obie metafory zakładają równość, ale w jednym przypadku jest to wewnętrzna równość stanowisk i moralności sędziego, a w drugim surowe równe karanie winnych. Takie nałożenie na siebie metafor pozwala zrozumieć różnice między konserwatywnym i liberalnym prawem karnym.

4.1. Konceptualizacje sprawiedliwości konserwatywnej

W modelu retributywnym można znaleźć metafory zgrupowane wokół paternalistycznego założenia, że „państwo wie, co jest dobre dla jego obywateli”²⁶, a sama kara ma za zadanie wyedukować przestępcę²⁷. Zdaniem Zalewskiego ten model prawa narodził się w czasach napoleońskich i był „tworzony przez ludzi prawa i ludzi wojny”²⁸. Jego zadaniem było stworzenie zdyscyplinowanego społeczeństwa, ułożonego hierarchicznie – jak w wojsku. Dlatego w tym kontekście możemy mówić o metaforach społeczeństwa jako więzienia, benthamowskiej idei panoptikonu i przede wszystkim surowej filozofii karania współcześnie odzwierciedlającej się w takich metaforach, jak „wojna z przestępczością/narkotykami/korupcją”²⁹.

Propagatorzy *restorative justice* określają ten model punitwny jako odpowiadanie złem na zło, zarzucają hipokryzję względem moralności chrześcijańskiej, do której model pierwotnie się odwoływał, przeciwstawiając go etyce nadstawiania drugiego policzka³⁰. Podkreślają także, iż wyrastając z tej koncepcji, „przestępstwo współcześnie stało się jedynie zrytualizowaną okazją do manifestowania władzy państwowej”, a w tym wszystkim zatraciła się osoba pokrzywdzonego³¹. Dla zobrazowania tego politycznego wymiaru prawa karnego badacze posługują się metaforą specyficznej komunikacji poprzez cierpienie, gdzie „w prawie karnym o wartościach komunikuje stopniowanie cierpienia”³². Obowiązuje zasada, że im większa wartość społeczna

²⁵ Ibidem.

²⁶ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 174; por. M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, tłum. T. Komendant, Spacja-Aletheia, Warszawa 1993, s. 136.

²⁷ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*

²⁸ Ibidem, s. 174; por. M. Foucault, *Nadzorować...*, s. 136.

²⁹ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 179.

³⁰ Ibidem, s. 171; por. N. Christie, *Limits to Pain*, Wipf And Stock, Oxford 1982, s. 53.

³¹ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 169.

³² Ibidem, s. 173; por. N. Christie, *Limits to Pain...*, s. 115.

naruszonego dobra, tym większa ilość cierpienia zadawana sprawcy. W ten sposób to zemsta staje się komunikacją i swoistą odpowiedzią na czyn sprawcy, też będący symbolicznym przekazem – z jednej strony mówi się o „communicative function of retribution and its ability to address symbolic threats”³³, z drugiej o symbolicznym znaczeniu przestępstwa, które kwestionuje poczucie bezpieczeństwa ofiary i lokalnej społeczności: „raising questions about the victim’s self determination and feelings of control”³⁴.

Konserwatywny model prawa karnego realizuje się w układzie sali sądowej, atrybutach sędziego umiejscowionego ponad uczestnikami procesu, dysponującego insygniami władzy – togą i łańcuchem, a tym samym ucieleśniającego metaforę „sędzia jest ustami ustawy”³⁵. W tym modelu także widać ślady moralności „surowego ojca”, karzącego dziecko-podsądnego w imieniu wyższych reguł i to nawet w sytuacji, gdy tej kary nie chce z powodów emocjonalnych wymierzyć. W oddaleniu i zwiększeniu „dystansu władzy” pomagają mu związanie prawem karnym (na którego treść nie ma wpływu), wspomniane atrybuty władzy oraz przeniesienie konfliktu z miejsca „centrum zainteresowania” właściwych jego uczestników do emocjonalnie neutralnego „centrum administracyjnego”³⁶. Wszystkie te elementy sprawiają, że „proces karny stał się przebiegiem zorientowanym na przyszłość, skupionym na państwie, zaprojektowanym po to, by czynić sprawców – tych rzeczywistych i potencjalnych – posłusznymi prawu. W takim paradygmacie nie dziwi, że restytucja, zorientowana na przeszłość i ofiarę, została odrzucona”³⁷.

4.2. Konceptualizacje sprawiedliwości liberalnej

W modelu sprawiedliwości naprawczej jest odmiennie – kara kryminalna może zostać zastąpiona „zadośćuczynieniem w innej formie społecznemu poczuciu sprawiedliwości”, nawet jeżeli publiczna presja na „okazanie skruchy” jest duża³⁸. Okimoto i Wenzel nazywają to zjawisko *altruistic punishment*³⁹, zakładając, że grupa społeczna, podejmując decyzję, jest skłonna dążyć do sprawiedliwości, słuszności odczuwanej subiektywnie jako przyjemna, nawet ponosząc dodatkowy koszt w postaci rezyg-

³³ T. Okimoto, M. Wenzel, *Retributive...*, s. 238.

³⁴ Ibidem.

³⁵ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 172.

³⁶ Ibidem, s. 169.

³⁷ Ibidem, s. 95.

³⁸ D. Bek, *Wpływ ugody mediacyjnej na kształt reakcji prawnokarnej*, w: *Idea sprawiedliwości naprawczej...*, s. 88.

³⁹ T. Okimoto, M. Wenzel, *Retributive...*, s. 250.

nacji z dóbr materialnych⁴⁰. Badacze wskazują, że sama sprawiedliwość naprawcza „nie dąży za wszelką cenę do przebaczenia sprawcy i pojednania ofiary ze sprawcą”⁴¹. Dlatego filozofia karania w tym modelu jest bardziej elastyczna niż w klasycznej koncepcji i może zostać adekwatnie dopasowana do zachowania sprawcy, adekwatnie do pokrzywdzonego i jego potrzeb, co jest pomijane w tradycyjnym modelu punitywnym.

W metaforach sprawiedliwości naprawczej podkreśla się metafory konstruktywne – np. „budowanie odpowiedzi na przestępstwo”⁴² (*restorative* (ang.) ‘restauracja, renowacja’). Sprawiedliwość naprawczą definiuje się także jako **przywrócenie stanu poprzedniej równowagi**, co dzieje się poprzez **wyrównanie** społecznej homeostazy zaburzonej przestępstwem. Badacze piszą o konflikcie również jako o „własności” („conflits as property”), o krzywdzie wyrządzonej przestępstwem jako o „skradzionej ofierze i lokalnej społeczności” przez specjalistów, „złodziei konfliktu”⁴³. Wszystkie te metafory są podbudową mediacji, w której konflikt jest w dyspozycji stron (mediacje są dobrowolne).

Tendencje upodmiotawiające strony w liberalnym prawie karnym nakładają się na współczesną teorię prawa, gdzie „odchodzi się od filozofii utrwalania porządku poprzez przymus. Podkreśla się wagę i korzyści podejścia konsensualnego”⁴⁴. Prawo w państwie – *nomen omen* – opiekuńczym pojmuje się w metaforach troskliwego rodzica, wysłuchującego potrzeb (pokrzywdzonych) i traktującego bardziej indywidualnie, a przez to adekwatnie (sprawców)⁴⁵. W założeniu wymiar sprawiedliwości ma w tym modelu dysponować wieloma środkami karnymi alternatywnymi wobec mało zróżnicowanych kar izolacyjnych.

W *restorative justice* nacisk kładzie się także na metody dochodzenia do sprawiedliwości. Najbardziej pożądaną formą jest dialog – zarówno w skali makro, jak i mikro: „prawo staje się bardziej rozmową, dialogiem władzy i społeczeństwa, niż monologiem, który wygłasza suweren do swoich poddanych”⁴⁶. W sprawach karnych – najlepiej z użyciem mediacji – w ramach tego dialogu organizuje się „spotkanie” sprawcy z ofiarą, które ma doprowadzić do „naprawy”, usunięcia skutków czynu, a finalnie do transformacji, zmiany relacji: „podkreśla się, że nie jest to [zmiana

⁴⁰ Przykład *ultimatum game*, w której gracze mieli wybór – przejść materiały symbolizujące nagrodę w nierównych częściach lub nie przejmować jej wcale, karząc w ten sposób graczy nieuczciwych, zamiast wchodzić z nimi w układ; por. J. Konow, L. Schwettmann, *The Economics of Justice*, in: *Handbook of Social Justice Theory...*, s. 83–106; por. T. Okimoto, M. Wenzel, *Retributive...*, s. 250.

⁴¹ O. Sitarz i in., *Metodyka pracy mediatora w sprawach karnych*, Difin, Warszawa 2015, s. 19.

⁴² W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 184.

⁴³ Ibidem, s. 198.

⁴⁴ Ibidem, s. 331.

⁴⁵ Ibidem, s. 207.

⁴⁶ Ibidem, s. 60; por. L. Morawski, *Główne problemy współczesnej filozofii prawa. Prawo w toku przemian*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 1990, s. 90.

reakcji na przestępstwo – W.L.] możliwe bez zmiany tego, jak ludzie rozumieją siebie i relacje z innymi ludźmi w codziennym życiu”⁴⁷. Ta zmiana może nastąpić przez cierpliwe – chciałoby się powiedzieć: rodzicielskie – wpływanie na sprawcę takimi środkami, jak „reintegrujący wstyd”⁴⁸, co sprawia, że ugoda ma też charakter szczególnieprewencyjny: „przez konfrontację z ofiarą zostanie sprawcy jego bezprawie podstawione »do oczu«, co powinno wpłynąć na niego prewencyjnie (skuteczniej niż odgórnie narzucona kara, odrzucana poprzez obronne mechanizmy psychiczne, takie jak zaprzeczanie)”⁴⁹. O wpływaniu na sprawcę za pomocą wstydu teoretycy piszą nawet w metaforycznym duchu: „mechanizm odzyskiwania twarzy przez sprawcę”⁵⁰. Badacze, opisując ten model, używają metafor sprawiedliwości opiekuńczego rodzica, który cierpliwie tłumaczy dziecku słuszność przestrzegania reguł, co jest zgodne z psychologią zarówno wychowania dziecka, jak i resocjalizacji przestępcy: „dla większości z nas ukaranie przez naszą własną psychikę jest bardziej dolegliwe niż ukaranie przez system sprawiedliwości karnej”⁵¹.

5. *Reframing* i metafory transformacyjne

Teoria metafory konceptualnej przydaje się w badaniu sposobów rozumowania za pomocą odmiennych koncepcji sprawiedliwości, gdzie metafory kognitywne w sposób często nieświadomiony pośredniczą w procesie pojmowania tego, co abstrakcyjne w kategoriach konkretnych. W technikach mediacyjnych jest odwrotnie – metafora to świadomie stosowane narzędzie. Praca mediatora sprowadza się przede wszystkim do odpowiedniego dobierania słów, których znaczenie wpływa na wyobrażenia stron mediacji o przedmiocie konfliktu. Poprzez przeformułowania, parafrazy i *reframing* (termin zaczerpnięty dla mediacji ze szkoły psychoterapii Milтона Ericksona⁵²) dąży do zmiany języka stron, zgrywania ze sobą sprzecznych i wrogich względem siebie dyskursów. W podręcznikach do mediacji często pisze się o „przeramowaniu konfliktu”, co wskazuje na ramy pojęciowe i kategoryzację, opisane już w pierwszej części artykułu⁵³.

⁴⁷ P. Zawiejski, *Idea sprawiedliwości...*, s. 13 i nast.

⁴⁸ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 181.

⁴⁹ Ibidem, s. 135.

⁵⁰ Ibidem, s. 182.

⁵¹ Ibidem, s. 181, 183; por. J. Braithwaite, *Crime Shame and Reintegration*, Cambridge University Press, Cambridge 1989, s. 85.

⁵² E. Lipowicz, *Rola i znaczenie...*, s. 95.

⁵³ *Niezbędnik mediatora* [materiał szkoleniowy dla mediatorów], Polskie Centrum Mediacji, s. 16, <https://archiwum-bip.men.gov.pl/wp-content/uploads/sites/2/2020/04/niezbednik-mediatora.pdf> [dostęp: 31.05.2022].

Środkiem oddziaływania mediatora na rozumowanie stron konfliktu jest właśnie metafora, operująca „reintegrującym wstydem”, mająca w założeniu pobudzić strony do twórczej rozmowy. Dialog mediacyjny stanowi alternatywę dla komunikacji opartej na przemocy symbolicznej, która pojawia się zarówno po stronie sprawcy, jak i wymiaru sprawiedliwości. Przesępca uderza w indywidualne dobro ofiary i w poczucie bezpieczeństwa społeczności, co spotyka się ze zwrotnym „komunikatem” wymiaru sprawiedliwości, czyli karą⁵⁴. Zamiast przemocy symbolicznej mediacje transformacyjne pozwalają sprawcy i ofierze komunikować sobie o swoich potrzebach i naruszonych dobrach: „constructive dialogue between the involved parties with the goal of collective agreement about justice resolution”⁵⁵.

W publikacjach dotyczących mediacji można spotkać się z tezami: „nasz umysł działa w dużej mierze przez metafory i porównania, nie zawsze przez nieubłaganą logikę”⁵⁶ albo „metafory tworzą ramy, przez które widzimy świat”⁵⁷. Można powiedzieć, choć to również będzie stwierdzenie metaforyczne *per se*, że mediacje przypominają pracę na otwartej metaforze. Elżbieta Lipowicz pisze: „Uczestnicy konfliktu są świadomi języka, którym posługuje się mediator i często zmieniają swój własny język, aby dostosować się do jego zachowania”⁵⁸. Takie manipulatorskie przekształcanie języka jest niczym innym jak dopasowywaniem metafor, tym samym „gra słów użyta w metaforze transformacyjnej pozwala ujrzeć konflikt w nowym świetle, przekonuje, że dotychczasowe skojarzenia nie były jedynymi możliwymi”, co otwiera nową ramę dla dyskursu mediacyjnego⁵⁹. Często stosowana w kontekście mediacji jest metafora podróży, do której ramy należą takie wyrażenia i zwroty, jak: „zobaczmy, jak daleko zaszliśmy, zgubiliśmy mapę, jesteśmy na skrzyżowaniu, widzimy światło w tunelu, poszukajmy zacisznej polany itp.”⁶⁰. Celem metaforycznego modelowania dyskusji może być np. eksternalizacja problemu tworzącego konflikt i tym samym „oddzielenie osoby od problemu”⁶¹. Nowa, transformacyjna metafora „może zmienić język, styl narracji, a tym samym zmodyfikować negatywny wzorzec konfliktu”⁶². Dobrym jej przykładem jest: konflikt jako „społeczne paliwo” („social fuel”)⁶³. Taka metafora

⁵⁴ T. Okimoto, M. Wenzel, *Retributive...*, s. 238.

⁵⁵ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 182; por. J. Braithwaite, *Crime...*, s. 72, 85.

⁵⁶ J. Haynes, *Metaphor and Mediation*, <http://mediate.com/articles/metaphor.cfm> [dostęp: 20.10.2014], cyt. za: E. Lipowicz, *Rola i znaczenie...*, s. 97, 98.

⁵⁷ E. Lipowicz, *Rola i znaczenie...*, s. 95.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem, s. 98.

⁶⁰ Ibidem; por. W. Wilmot, J. Hocker, *Konflikty między ludźmi*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 72–85.

⁶¹ E. Lipowicz, *Rola i znaczenie...*, s. 99.

⁶² Ibidem, s. 98.

⁶³ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 198.

odsyła do myślenia o sprawczości stron, o „spalaniu” konfliktu w słusznym celu, jest też odmianą metafory podróży – konflikt ma strony gdzieś zawieść. Metafora w mediacjach transformacyjnych (nazywanych też narracyjnymi) jest „narzędziem nie tylko komunikacji, ale i myślenia”⁶⁴, a sama restytucja powinna być kreatywna – „gdy nie będzie stwarzała możliwości wspólnego wychodzenia z konfliktu, w niczym nie będzie się różnić od kary”⁶⁵. Musi być także dobrowolna, dlatego tak ważne jest „stosowanie przez mediatora metafor umożliwiających mu perswazyjne oddziaływanie na strony”⁶⁶.

Wyróżnia się różne funkcje metafory w mediacji. Przede wszystkim dekonstruuje ona narrację podtrzymującą konflikt, ale też pozwala wyrazić emocje (tzw. wentylacja emocji), oddalić się od problemu i spojrzeć na niego przez pryzmat jakiejś abstrakcyjnej historii. Mediatorzy używają metafor do obrazowego „odmalowania krajobrazu konfliktu”⁶⁷, ale również do bezpiecznego poprowadzenia stron mediacji, poprzez symulacje w wyobraźni, do uznania potrzeb drugiej strony. Metafory w każdym razie dają lepszy wgląd w sprawę⁶⁸ – z jednej strony pozwalają nazwać nieokreślone kwestie, z drugiej przenoszą strony na bardziej abstrakcyjny poziom poszukiwania rozwiązania konfliktu.

6. Zakończenie

Celem niniejszego artykułu była próba określenia miejsca metafory w mediacji – zarówno w jej teorii, jak i w praktyce. W kontekście mediacji karnej metafory konceptualne są istotne jako „obiektywy”, przez które można spoglądać nie tylko na przestępstwo, jak chce Zehr, ale także na różne teorie prawa karnego, odmiany filozofii punitywnej, co następnie można przenieść na praktykę technik mediacyjnych⁶⁹. Badając metafory konceptualne składające się na większe konstrukty teorii sprawiedliwości, należy stwierdzić, że wszystkie one opierają się na podstawie doświadczeniowej równości, przy czym dla metafor retrybutywnych jest to **sprawiedliwość jako wyrównanie rachunków**, a dla restytucyjnych – **sprawiedliwość jako przywrócenie stanu poprzedniej równowagi**.

⁶⁴ E. Gorlewska, *Słownictwo aksjologiczne...*, s. 12; por. J. Puzynina, *Kłopoty z nazwami wartości (i wartościami)*, „Etnolingwistyka” 2014, nr 26, s. 7.

⁶⁵ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza...*, s. 151.

⁶⁶ Ibidem, s. 167.

⁶⁷ *Wykorzystanie metafor w procesie mediacji rodzinnych* [materiał szkoleniowy dla mediatorów], Ośrodek Mediacji Klinika Konfliktu, <http://kurator.webd.pl/wp-content/uploads/2008/09/metafory-w-mediacji.pdf> [dostęp: 31.05.2022].

⁶⁸ E. Lipowicz, *Rola i znaczenie...*, s. 95.

⁶⁹ P. Zawiejski, *Idea sprawiedliwości...*, s. 13; por. H. Zehr, *Changing Lenses...*

Złożona metafora sprawiedliwości zawiera w sobie więcej grup metafor – najważniejsze z nich to te czerpiące z moralności „surowego ojca” (metafory sprawiedliwości konserwatywnej, retrybucyjne) oraz te zaczerpione z moralności „opiekuńczego rodzica” (metafory sprawiedliwości liberalnej, restytucyjne). W niniejszym szkicu wszystkie te metafory mają swoje źródło w tekstach teoretycznych, ale jak starałem się wykazać, mogą zostać użyte w praktycznej pracy mediatora – w technikach re-framingu i parafrazowania. Oznacza to, że metafory sprawiedliwości są obecne w rozumowaniu zarówno teoretyków sprawiedliwości, jak i mediatora oraz uczestników mediacji. Tym samym tylko od mediatora zależy, czy strony biorące udział w mediacji poprzestaną na blokującą komunikację metaforami retrybucyjnymi, czy za pomocą metafor językowych dokona on przeramowania konfliktu na rozumowanie kategoriami sprawiedliwości naprawczej.

Komunikacja retrybucyjna opiera się na przemocy (rzeczywistej lub symbolicznej): przestępca kwestionuje porządek prawny, a uprawniony organ skazuje go na odbycie kary. Dialog restytucyjny odmiennie – daje pole do kreatywnego poszukiwania rozwiązania konfliktu. Dla mediacji karnej ważne jest przenikanie się obu modeli, ponieważ „kara i przebaczenie to dwie samonapędzające się rzeczywistości” („punishment and forgiveness influence each other in the dynamic process of justice repair”)⁷⁰. Badania nad rozumowaniem za pomocą metafor sprawiedliwości retrybucyjnej lub naprawczej pozwalają dostrzec, że te modele to przede wszystkim schematy myślenia. Tym samym rozwiązując konflikt karny w mediacji lub rozstrzygając spór sądowy, można czerpać z obu systemów filozofii punitywnej – korzystać z kary prowadzącej do przebaczenia lub przebaczenia wiążącego się z konsyliacją.

Bibliografia

- Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, tłum. i oprac. D. Gromska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1956.
- Bek D., *Wpływ ugody mediacyjnej na kształt reakcji prawnokarnej*, w: *Idea sprawiedliwości naprawczej a zasady kontynentalnego prawa karnego*, red. T. Dukiet-Nagórska, Poltext, Warszawa 2016, s. 81–125.
- Braithwaite J., *Crime Shame and Reintegration*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.
- Christie N., *Limits to Pain*, Wipf And Stock, Oxford 1982.
- Durkheim E., *Zasady metody socjologicznej*, tłum. J. Szacki, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1968.
- Foucault M., *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, tłum. T. Komendant, Spacja-Aletheia, Warszawa 1993.

⁷⁰ T. Okimoto, M. Wenzel, *Retributive...*, s. 250.

- Gorlewska E., *Słownictwo aksjologiczne w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Znaczenia tekstowe a konotacje potoczne*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2019.
- Konow J., Schwettmann L., *The Economics of Justice*, in: *Handbook of Social Justice Theory and Research*, eds. C. Sabbagh, M. Schmitt, Springer, New York 2016, s. 83–106.
- Kövecses Z., *Język, umysł, kultura: praktyczne wprowadzenie*, przeł. A. Kowalcze-Pawlik, M. Buchta, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2011.
- Kuryłowicz B., *Konotacje tekstowe a pojęciowy model słowa*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2010, z. 17, s. 81–100.
- Lakoff G., *Moralna polityka. Jak myślą liberałowie i konserwatyści*, przeł. M. Szczubiałka, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2017.
- Lakoff G., Johnson M., *Metafory w naszym życiu*, przeł. T. Krzeszowski, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2020.
- Lipowicz E., *Rola i znaczenie metafory w mediacjach narracyjnych*, „Dyskursy Młodych Andragogów” 2015, nr 16, s. 91–100.
- Morawski L., *Główne problemy współczesnej filozofii prawa. Prawo w toku przemian*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa 1990.
- Niezbędnik mediatora* [materiał szkoleniowy dla mediatorów], Polskie Centrum Mediacji, <https://archiwum-bip.men.gov.pl/wp-content/uploads/sites/2/2020/04/niezbenednik-mediatora.pdf> [dostęp: 31.05.2022].
- Okimoto T., Wenzel M., *Retributive Justice*, in: *Handbook of Social Justice Theory and Research*, eds. C. Sabbagh, M. Schmitt, Springer, New York 2016, s. 237–257.
- Puzynina J., *Kłopoty z nazwami wartości (i wartościami)*, „Etnolingwistyka” 2014, nr 26, s. 7–20.
- Radbruch G., *Filozofia prawa*, przeł. E. Nowak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2021.
- Sitarz O. i in., *Metodyka pracy mediatora w sprawach karnych*, Difin, Warszawa 2015.
- Wilmot W., Hocker J., *Konflikty między ludźmi*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Wykorzystanie metafor w procesie mediacji rodzinnych* [materiał szkoleniowy dla mediatorów], Ośrodek Mediacji Klinika Konfliktu, <http://kurator.webd.pl/wp-content/uploads/2008/09/metafory-w-mediacji.pdf> [dostęp: 31.05.2022].
- Zalewski W., *Sprawiedliwość naprawcza – początek ewolucji polskiego prawa karnego?*, ARCHE, Gdańsk 2006.
- Zawiejski P., *Idea sprawiedliwości naprawczej*, w: *Idea sprawiedliwości naprawczej a zasady kontynentalnego prawa karnego*, red. T. Dukiet-Nagórska, Poltext, Warszawa 2016, s. 11–24.
- Zehr H., *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*, Willan Publishing, London 2004.

mgr WOJCIECH LEDER

e-mail: wojciech.leder@us.edu.pl

Absolwent prawa na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach w ramach Indywidualnych Studiów Międzyobszarowych oraz studiów podyplomowych Mediacja i inne metody alternatywnego rozwiązywania sporów na Uniwersytecie Jagiellońskim; obecnie doktorant UŚ w zakresie mediacji karnej oraz teorii i filozofii prawa.

Graduate of law at the University of Silesia in Katowice (as part of Interdisciplinary Individual Studies) and post-graduate studies in mediation and other methods of alternative dispute resolution at the Jagiellonian University; currently a PhD student in the field of criminal mediation as well as the theory and philosophy of law.

BEATA CZARNECKA-DZIALUK

<https://orcid.org/0000-0003-2800-9640>

Uniwersytet Gdański, Katedra Prawa Karnego Materialnego i Kryminologii

Czy zmieni się przestrzeń dla mediacji w sprawach nieletnich?

Will the space for mediation in juvenile offenders cases change?

ABSTRAKT: Mediacja między pokrzywdzonym a nieletnim sprawcą jest w Polsce pomimo jej pozytywnych rezultatów bardzo rzadko stosowana. Należy zatem przeanalizować jej perspektywy i bariery. Przestrzeń dla mediacji można określić, uwzględniając jej prawne unormowanie, politykę reagowania na przestępczość nieletnich, akceptowanie mediacji przez stosujących prawo oraz przez społeczeństwo, zaangażowanie społeczników. W artykule przeanalizowano nowe regulacje dotyczące mediacji w ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, które – wbrew deklaracjom zawartym w jej uzasadnieniu – wydają się nie sprzyjać częstszemu stosowaniu mediacji.

SŁOWA KLUCZOWE: nieletni, mediacja, sprawiedliwość naprawcza, ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich

ABSTRACT: Victim-offender mediation in juvenile cases is rarely applied in Poland, in spite of the positive results it brings. Therefore, the prospects of it and barriers to it need to be analysed. Space for mediation can be determined by taking into account its legal framework, the existing policy towards juvenile offending, the acceptance of mediation by magistrates and by society as a whole, and the involvement of NGOs in the process. The article in particular analyses new regulations of mediation in the law on rehabilitation and support for juveniles, that – in contrary to what is contained in the substantiation of the law – seem not to encourage wider use of mediation.

KEYWORDS: juvenile, mediation, restorative justice, law on rehabilitation and support for juveniles

1. Przestrzeń dla mediacji – przestrzeń dla sprawiedliwości naprawczej

Mając na względzie zdumiewająco wręcz małą liczbę mediacji w sprawach nieletnich – ok. 300 rocznie w skali całego kraju – warto rozważyć dalsze perspektywy jej stosowania, odnosząc je do zagranicznych tendencji i standardów oraz do nowych regulacji zawartych w ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich¹.

Wyjaśniając rozumienie wymienionego w tytule opracowania określenia „przestrzeń dla mediacji”, można wskazać wiele aspektów. Przede wszystkim znaczenie mają tu: polityka reagowania na przestępczość nieletnich i jej kierunek wytyczany przez sprawujących władzę, istniejące uwarunkowania prawne, poglądy osób stosujących je w praktyce oraz badających ich skuteczność naukowców z różnych dziedzin i wreszcie zgodność z postulatami formułowanymi na podstawie wyników analiz empirycznych i teoretycznych oraz z międzynarodowymi, uznanymi standardami. Ważny jest również stosunek społeczeństwa do sprawiedliwości naprawczej i działania społeczników na jej rzecz. Trzeba zatem doceniać „pozaustawowe” możliwości realizowania sprawiedliwości naprawczej – w ramach różnych oddziaływań wychowawczych, inicjatyw oddolnych, programów autorskich, aktywności organizacji pozarządowych.

Warto powtórzyć za Barbarą Stańdo-Kawecką, że sposób traktowania nieletnich jest związany z tendencjami w traktowaniu dorosłych sprawców przestępstw², i rozważyć, czy tendencje polityki karnej i społecznej sprzyjają stosowaniu mediacji w sprawach nieletnich – oraz dorosłych. Wskazuje się, że łatwiej o to, gdy w ścieraniu się różnych poglądów nie dominują represja i populizm penalny oraz gdy bierze się pod uwagę zrównoważone podejście, uczenie odpowiedzialności i uwzględnianie w jak najszerszym stopniu interesów osób pokrzywdzonych. Choć dbałość o te ostatnie często jest deklarowana przez polityków, wiele badań wskazuje, że w praktyce nie jest to w dostatecznym stopniu realizowane³. Uwidacznia się to zwłaszcza w regulacjach dotyczących nieletnich, w których uprawnienia pokrzywdzonych często są mniejsze od tych przyznawanych w prawie karnym odnoszącym się do dorosłych. Jeśli natomiast chodzi o nasilenie punitowności, to na wstępie wypada wspomnieć, że w nowej ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich jest ono bezsprzecznie

¹ Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich z 9 czerwca 2022 roku (Dz.U. z 2022 r., poz. 1700).

² B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Wolters Kluwer, Warszawa 2007, s. 14.

³ Na przykład w uzasadnieniu ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich mówi się o zabezpieczaniu interesów pokrzywdzonego, a nawet – wbrew zgłaszanym postulatom – nie przyznano mu statusu strony postępowania – por. P. Czarnecki, *Status pokrzywdzonego w postępowaniu z nieletnimi*, PS 2021, nr 1, s. 59–72 i cytowana tam literatura.

większe niż w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 r. (a problem zwiększania się w naszym kraju populizmu penalnego w reagowaniu na przestępczość dorosłych jest również opisywany w pracach kryminologicznych)⁴. Nowa ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich wzbudza szereg kontrowersji, przede wszystkim ze względu na znaczne zaostrzenie zasad odpowiedzialności nieletnich, i choć wskazuje się, że przewidziano także rozwiązania mogące odsunąć reakcję sądową od sprawców mniej poważnych czynów, jednak i one budzą szereg wątpliwości.

Kierunkiem, w którym dostrzega się zarówno interesy pokrzywdzonych, jak i umożliwienie sprawcom zadośćuczynienia oraz wyjścia z przestępczości, a poza tym polepszanie stosunków społecznych naruszonych przestępstwem, jest sprawiedliwość naprawcza. W przypadku nieletnich uwzględnianie tej idei przy tworzeniu dotyczących ich regulacji prawnych, a przynajmniej umożliwienie stosowania programów sprawiedliwości naprawczej, ma szczególne znaczenie. Przede wszystkim podkreśla się możliwość osiągnięcia efektów wychowawczych. Pedagodzy i psychologowie wypuklają zwłaszcza to, że reakcje naprawcze jasno pokazują młodej osobie związek między jej działaniem i wywołanymi nim skutkami, a także uczą aktywnego brania odpowiedzialności za spowodowane krzywdy lub szkody. Ułatwiają rozwój emocjonalny i społeczny (zwłaszcza współczucia, umiejętności komunikacji), przyczyniają się do zmiany myślenia o samym sobie jako o kimś, kto jest w stanie naprawić wyrządzone zło lub przynajmniej je zrekompensować zrobieniem czegoś dobrego. Pozwala to również uniknąć – jak pisze Irena Pospiszyl – absurdów tradycyjnego reagowania na przestępczość nieletnich, w których brak związku między reakcją a tym, co ją wywołało, przekonania, że nieletni przyswoi sobie zasady życia w społeczeństwie, nie mając z nim wystarczającego kontaktu, przebywając w instytucji, w której może pozostawać zupełnie bierny lub w której sam może czuć się ofiarą⁵.

⁴ *Opinia prawna do ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (druk senacki nr 741)*, sporządzona przez P. Kładocznego, Kancelaria Senatu, Warszawa 2022, <https://www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/senatekspertyzy/6414/plik/oe-408.pdf> [dostęp: 29.07.2022]; K. Jabłońska, *Karanie, nie wychowywanie. Czy nową ustawę o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich pisał ktoś zatrudniony w więzieniu?*, *wiez.pl*, 21.07.2022, <https://wiez.pl/2022/07/21/karanie-nie-wychowywanie/> [dostęp: 29.07.2022]. Najnowsze publikacje na temat populizmu penalnego w: Arch.Krym 2022, nr 44/1, 22.07.2022, <https://czasopisma.inp.pan.pl/index.php/ak/issue/view/304> [dostęp: 29.07.2022]; W. Klaus, I. Rzeplińska, D. Woźniakowska-Fajst, *Punitywność? Kierunki zmian w polskiej polityce kryminalnej*, w: *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, red. M. Niełacna i in., Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 295–329; P. Chlebowicz, *Przejawy populizmu penalnego w polskiej polityce kryminalnej*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 2009, nr 9, s. 497–505; M. Gajos, *Populizm penalny – źródła i przejawy w polskim życiu publicznym*, „*Młody Jurysta*” 2019, nr 3, s. 2–16.

⁵ I. Pospiszyl, *Idea sprawiedliwości naprawczej i możliwość jej zastosowania w resocjalizacji*, referat na konferencji „Źródła innowacyjności w procesie resocjalizacji młodzieży – między ciągłością a zmianą”, Warszawa, UKSW, 8 maja 2012 r. [wersja drukowana referatu znajduje się w moim posiadaniu – B.Cz.-Dz.].

Stosowanie programów i wdrażanie działań w duchu sprawiedliwości naprawczej wobec nieletnich jest zalecane w wielu dokumentach międzynarodowych. Wymienić warto choćby kilka: Konwencję o prawach dziecka⁶, Reguły minimalne postępowania z nieletnimi⁷, Rekomendację Rady Europy dotyczącą nowych sposobów traktowania nieletnich i roli wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich z 2003 r.⁸, Europejskie reguły dla nieletnich przestępców poddanych sankcjom i środkom z 2008 r., Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom z 2010 r.⁹, Dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z dnia 11 maja 2016 r. w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym¹⁰.

Propagowaniu sprawiedliwości naprawczej w sprawach nieletnich służą też podejmowane międzynarodowe badania naukowe oraz szkolenia dla osób zajmujących się nieletnimi. Przykładem może być Szkoła Letnia Przyjaznej Dzieciom Sprawiedliwości Naprawczej EFRJ – Europejskiego Forum na rzecz Sprawiedliwości Naprawczej, zorganizowana na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego w lipcu 2019 r.¹¹.

Przykładem zaś badań jest duży międzynarodowy projekt „European Model of Restorative Justice for Juveniles” – Europejski Model Sprawiedliwości Naprawczej wobec Nieletnich. Prowadziła go organizacja International Juvenile Justice Observatory (IJJO) w trzech etapach. Pierwszym było zebranie i analiza wiadomości o praktykach sprawiedliwości naprawczej w 28 państwach członkowskich Unii Europejskiej oraz wybranie tych najefektywniejszych; drugim – opracowanie publikacji

⁶ Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r., nr 120, poz. 526).

⁷ United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (“The Beijing Rules”). Adopted by General Assembly resolution 40/33 of 29 November 1985, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/beijingrules.pdf> [dostęp: 28.11.2022].

⁸ Zalecenie Rec. (2003) 20 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich dotyczące nowych sposobów postępowania w kwestii przestępczości nieletnich oraz roli systemu wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805df0b3 [dostęp: 28.11.2022].

⁹ Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom przyjęte przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 17 listopada 2010 roku wraz z uzasadnieniem, <https://op.europa.eu/pl/publication-detail/-/publication/5f031e5d-9f09-11e5-8781-01aa75ed71a1> [dostęp: 28.11.2022].

¹⁰ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z dnia 11 maja 2016 r. w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej z 21.5.2016 L 132/1, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016L0800&from=PL> [dostęp: 28.11.2022].

¹¹ Współorganizatorami, obok WPIA UG, były: Gdańskie Centrum Mediacji Szkolnych i Rówieśniczych oraz Pomorskie Stowarzyszenie Zawodowych Kuratorów Sądowych; więcej: <https://www.euforumrj.org/en/summer-school-2019> [dostęp 30.07.2022].

przedstawiającej Europejski Model Sprawiedliwości Naprawczej wobec Nieletnich, a trzecim – wydanie Vademecum z praktycznymi wskazaniem, jak tworzyć i rozwijać programy sprawiedliwości naprawczej w różnych obszarach życia społecznego i przez różne podmioty. Wszystkie trzy publikacje są dostępne w Internecie¹², omawiałam je szerzej w innym opracowaniu¹³. Warto jednak przytoczyć fragment celnie charakteryzujący rolę sprawiedliwości naprawczej dla nieletnich: „Procedury naprawcze dają młodym ludziom możliwość ćwiczenia i rozwijania umiejętności, które są konieczne dla rozwoju poznawczego, emocjonalnego i społecznego. Sprawiedliwość naprawcza wspiera takie dojrzewanie. Dopóki młodzi ludzie są w procesie dorastania, rozwijają się, społeczeństwo musi wykazać nieco cierpliwości i tolerancji. Przesłanki popełniane przez nieletnich najczęściej nie są bardzo poważne ani szkodliwe dla poszczególnych osób lub życia społecznego. Trzeba mieć świadomość, że większość dzieci popełni błędy, wypróbowując normy społeczne i autorytety, bo to normalna część procesu dorastania. W tych przypadkach reakcja powinna umożliwić dzieciom uczenie się poprzez doświadczenie i docenianie wartości norm społecznych”¹⁴. Sam Europejski Model Sprawiedliwości Naprawczej wobec Nieletnich zawarto w pięciu punktach:

- „1. Rządy państw przy przygotowywaniu regulacji prawnych i tworzeniu polityki powinny rozważać umożliwianie stosowania sprawiedliwości naprawczej jako preferowanej metody zajmowania się krzywdami wyrządzanymi przez dzieci i młodych ludzi.
2. Rządy państw zobowiązują instytucje do prowadzenia procedur sprawiedliwości naprawczej na wysokim poziomie.
3. Facyliatorom proponuje się wysokiej jakości szkolenia umożliwiające sprawne i pewne pracowanie z różnymi grupami dzieci i młodzieży w rozmaitych warunkowaniach.

¹² *European Research on Restorative Juvenile Justice*, vol. 1: *Research and Selection of the Most Effective Juvenile Restorative Justice Practices in Europe: Snapshots from 28 EU Member States*, eds. F. Dünkel, Ph. Horsfield, A. Păroșanu, IJJO, Brussels 2015, https://icclr.org/wp-content/uploads/2019/05/volume_i_-_snapshots_from_28_eu_member_states.pdf?x12845 [dostęp: 29.07.2022]; T. Chapman, M. Gellin, *European Research on Restorative Juvenile Justice*, vol. 3: *Toolkit for Professionals: Implementing a European Model for Restorative Justice with Children and Young People*, IJJO, Brussels 2015, https://www.academia.edu/en/70867778/Toolkit_for_Professionals_Implementing_a_European_Model_for_Restorative_Justice_with_Children_and_Young_People [dostęp: 29.07.2022]; T. Chapman, M. Gellin, I. Aertsen, M. Anderson, *European Research on Restorative Juvenile Justice*, vol. 2: *Protecting Rights, Restoring Respect and Strengthening Relationships: A European Model for Restorative Justice with Children and Young People*, IJJO, Brussels 2015, <https://core.ac.uk/download/pdf/34658674.pdf> [dostęp: 29.07.2022].

¹³ B. Czarnecka-Działuk, *European Model for Restorative Justice with Children and Young People. Conclusions for Poland*, „Polish Journal of Criminology” 2016, no. 1, s. 163–177.

¹⁴ T. Chapman, M. Gellin, I. Aertsen, M. Anderson, *European Research...*, vol. 2, s. 25. Jeśli nie zaznaczono inaczej, tłumaczenia cytatów obcojęzycznych są mojego autorstwa – B.Cz.-Dz.

4. Podejmuje się badania oceniające jakość i skuteczność sprawiedliwości naprawczej w różnych krajach, a ich wyniki wykorzystuje się do ulepszania stosowania procedur sprawiedliwości naprawczej.
5. Celem niniejszego Europejskiego Modelu Sprawiedliwości Naprawczej wobec Nieletnich i załączonego Vademecum jest wspieranie rządów, funkcjonariuszy, zarządzających, prowadzących, szkolących i badaczy w realizacji powyższych zadań¹⁵.

Warto zwrócić uwagę na używaną terminologię, aby sformułować właściwie problem stosowania sprawiedliwości naprawczej wobec nieletnich. W modelu mówi się, że jest to preferowana metoda zajmowania się krzywdami wyrażanymi przez dzieci i młodych ludzi, co podkreśla ważność interesów obu stron – znaczenie wychowawcze dla nieletniego oraz znaczenie materialne i moralne dla pokrzywdzonego. Mediację należy zatem postrzegać zarówno jako reakcję na przestępczość nieletnich, jak i na wiktyimizację przez nich spowodowaną. Kładzenie nacisku tylko na tę pierwszą kwestię może negatywnie wpływać na rozwijanie programów sprawiedliwości naprawczej, na co zwracała uwagę Susan Sharpe¹⁶.

2. Wyznaczanie przez prawo obszaru dla mediacji w sprawach nieletnich w Polsce

Wydawać by się mogło, że nie tylko wywody teoretyków – pedagogów, socjologów i kryminologów, przekonujące przykłady z różnych państw oraz docenianie mediacji i innych modeli sprawiedliwości naprawczej w dokumentach międzynarodowych, ale i pierwsze doświadczenia mediacji w sprawach nieletnich przesądzą o częstym kierowaniu spraw do mediacji przez sądy rodzinne. Wyniki eksperymentalnego programu mediacji, realizowanego w latach 1996–1999, były wręcz znakomite: odsetek osób przyjmujących propozycję – ponad 83%; liczba zawartych i wykonanych ugód – odpowiednio ponad 92 i 94%, a przede wszystkim zadowolenie uczestników mediacji, wyrażone w wywiadach. Do mediacji przekonywał niewielki odsetek nieletnich, którzy popełnili ponownie czyn karalny w okresie katamnezy, wynoszącym od 1 do 2,5 roku (14,4%), a także tych, którzy w dorosłości weszli w konflikt z prawem (w okresie 10 lat tylko 36,2%)¹⁷. Warto przypomnieć

¹⁵ Ibidem, s. 101.

¹⁶ S. Sharpe, *Getting the Question Right: a Pivotal Choice for Restorative Justice*, "The International Journal of Restorative Justice" 2020, vol. 3 (2), s. 305–309.

¹⁷ B. Czarnecka-Działuk, D. Wójcik, *Mediacja w sprawach nieletnich w świetle teorii i badań*, Typografia, Warszawa 2001; B. Czarnecka-Działuk, *Dalsze losy nieletnich uczestników eksperymentalne-*

główne wnioski dotyczące sytuacji w naszym kraju. Wojciech Zalewski i Andrea Păroșanu wskazali, że promowanie sprawiedliwości naprawczej w Polsce powinno skupić się na uświadamianiu społeczeństwu i osobom zatrudnionym w wymiarze sprawiedliwości znaczenia mediacji pomiędzy sprawcą i ofiarą – że powinno się ją znacznie szerzej wykorzystywać w sprawach nieletnich, zwłaszcza wobec bardzo dobrych doświadczeń z eksperymentalnego programu mediacji w takich właśnie sprawach. Zauważyli też, że zakres sprawiedliwości naprawczej trzeba poszerzać poprzez zmiany prawne regulujące prowadzenie konferencji naprawczych oraz poprzez promowanie szerszego stosowania mediacji¹⁸. Niestety, choć w trakcie prac nad kolejnymi zmianami przepisów dotyczących odpowiedzialności i postępowania z nieletnimi postulowano zmiany prawnego uregulowania mediacji i innych programów sprawiedliwości naprawczej, nie wykorzystano tych propozycji – o czym jeszcze będzie mowa. Nad przyczynami niestosowania mediacji w sprawach nieletnich zastanawiano się już wcześniej¹⁹. Najczęściej jako przyczyny wskazywano postawę sędziów rodzinnych (jedynie deklaratywne akceptowanie mediacji, nieprzekładające się na kierowanie do niej spraw), zbyt małą dostępność mediacji, zwłaszcza liczbę osób uprawnionych do prowadzenia mediacji, które przeszły specjalistyczne przeszkolenie (inwestycja w nie raczej nie okazywała się „opłacalna” ze względu na niskie wynagrodzenie za przeprowadzenie mediacji w tych sprawach – niecałe 190 zł – choć nawet w miastach, gdzie były takie osoby, kierowanie spraw do mediacji było rzadkie), i wreszcie brak wiedzy o mediacji w społeczeństwie, skutkujący niekorzystaniem przez pokrzywdzonych lub nieletnich i ich rodziców z możliwości wnoszenia o skierowanie sprawy do mediacji²⁰. Na potrzebę zmiany niedoskonałych regulacji prawnych wskazało niewielu ankietowanych ponad dekadę temu sędziów i kuratorów rodzinnych – zaledwie odpowiednio 5,2 i 5,5%²¹.

go programu mediacji z pokrzywdzonymi, w: *Mediacje w prawie*, red. J. Czapska, M. Szeląg-Dylewski, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 389–400.

¹⁸ W. Zalewski, A. Păroșanu, *Poland*, in: *European Research...*, vol. 1, s. 131 i nast.

¹⁹ B. Czarnecka-Działuk, *Perspektywy i ograniczenia mediacji z nieletnimi*, w: *Mediacja w praktyce wymiaru sprawiedliwości*, materiały z konferencji, Sąd Okręgowy w Słupsku, Ustka 2010, s. 116–127, <http://slupsk.so.gov.pl/download/wystapienia-prelegentow-ustka-konferencja--pazdziernik-2010-www.pdf> [dostęp: 29.07.2022].

²⁰ Ibidem; zob. też: M. Staniaszek, *(Nie)wykorzystywanie mediacji w sprawach nieletnich*, „Resocjalizacja Polska” 2018, nr 15, s. 151–162.

²¹ D. Wójcik, B. Czarnecka-Działuk, *Stosowanie sądowych środków oddziaływania wobec nieletnich w świetle koncepcji teoretycznych, statystyki oraz opinii sędziów i kuratorów rodzinnych*, raport z badań, s. 70, https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/AR_W%20C3%B3jck.-Czarnecka-DzialukStos.s%C3%84%E2%80%A6dowych-%20C3%85%E2%80%BA.-oddz.-wobec-niel.pdf [dostęp: 29.07.2022].

Dotyczący mediacji artykuł 3a u.p.s.n. był bardzo zwięzły²², co wynika z tego, że włączono go niemal w ostatnim momencie do przygotowywanej pod koniec lat 90. XX w. nowelizacji. Zawierał najbardziej podstawowe kwestie i zasady oraz delegację dla Ministra Sprawiedliwości do uregulowania wymienionych szczegółowych zagadnień w rozporządzeniu²³. Potrzebę ulepszenia tego przepisu dostrzegano od początku, jednak w żadnej z kolejnych nowelizacji nie uwzględniono postulatów zgłaszanych i przez teoretyków, i praktyków (także w formie konkretnych sformułowań przepisów). Rekomendowała je Społeczna Rada ds. Alternatywnych Sposobów Rozwiązywania Konfliktów przy Ministrze Sprawiedliwości oraz kilka kolejnych zespołów opracowujących nowe przepisy dotyczące nieletnich²⁴. Wydawało się, że dobrym argumentem stanie się udoskonalenie przepisów regulujących mediację w kodeksie postępowania karnego w 2013 r. poprzez nadanie rangi ustawowej wielu ważnym zasadom i kwestiom zawartym wcześniej w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości. Potrzeba podobnego uporządkowania przepisów dotyczących mediacji w sprawach nieletnich wydawała się oczywista i uzasadniona, jednak resort nie włączył wspomnianych przygotowanych przepisów do nowelizacji ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z 30 sierpnia 2013 r. Choć przedstawiciel Ministerstwa Sprawiedliwości w trakcie prac parlamentarnych zapewniał o woli szybkiego znowelizowania tych przepisów, przez kolejne lata – aż do marca 2019 r. – nie podjęto żadnych działań w tym kierunku. W opublikowanym projekcie ustawy o nieletnich zaproponowano nowe regulacje dotyczące mediacji, które – pomimo krytycznych uwag zgłaszanych w trakcie konsultacji

²² Art. 3a u.p.s.n.: „§ 1. W każdym stadium postępowania sąd rodzinny może, z inicjatywy lub za zgodą pokrzywdzonego i nieletniego, skierować sprawę do instytucji lub osoby godnej zaufania w celu przeprowadzenia postępowania mediacyjnego.

§ 2. Instytucja lub osoba godna zaufania sporządza, po przeprowadzeniu postępowania mediacyjnego, sprawozdanie z jego przebiegu i wyników, które sąd rodzinny bierze pod uwagę, orzekając w sprawie nieletniego.

§ 3. Minister Sprawiedliwości określi, w drodze rozporządzenia, szczegółowe zasady i tryb przeprowadzania mediacji, regulując zwłaszcza warunki, jakim powinny odpowiadać instytucje i osoby uprawnione do jej przeprowadzania, sposób rejestracji tych instytucji i osób oraz szkolenia mediatorów, zakres i warunki udostępniania im akt sprawy, formę i zakres sprawozdania z przebiegu i wyników postępowania mediacyjnego, mając na względzie wychowawczą rolę postępowania mediacyjnego, interes pokrzywdzonego, dobrowolność i poufność mediacji oraz fachowość i bezstronność mediatora” – Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 969).

²³ *Ibidem*; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 maja 2001 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2001 r., nr 56, poz. 591).

²⁴ Por. B. Czarnicka-Działuk, *O doskonaleniu przepisów dotyczących mediacji w sprawach karnych oraz nieletnich*, w: *Reformy prawa karnego. W stronę spójności i skuteczności*, red. J. Utrat-Milecki, Oficyna Naukowa, Warszawa 2013, s. 238–247.

społecznych²⁵ – zostały dosłownie powtórzone w projekcie ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich z 20 lipca 2021 r. Większość wskazanych w trakcie konsultacji społecznych niedoskonałości nie doczekała się nawet skomentowania²⁶.

Analizując nowe uregulowania dotyczące mediacji, właściwie można by powtórzyć krytyczne stwierdzenia formułowane wobec projektu ustawy o nieletnich z 2019 r.²⁷. Choć w uzasadnieniu projektu ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich stwierdzono, że „wartość postępowania mediacyjnego jest nie do przecenienia i regulacja ustawowa zachęca do tego, by właśnie w tej formie rozwiązywać spór między pokrzywdzonym a nieletnim”²⁸, trudno uznać, że tak jest. Przede wszystkim raczej nie sprzyja temu przeniesienie przepisów o mediacji z części ogólnej do rozdziału 4 – postępowanie w I instancji. Lepiej byłoby, gdyby umieszczono je – jak było wcześniej – na początku ustawy, ponieważ to podkreśliłoby tę możliwość, zwróciłoby uwagę na ideę sprawiedliwości naprawczej.

Dotyczący mediacji art. 57 u.w.r.n.²⁹ jest bardziej rozbudowany niż jego odpowiednik – art. 3a u.p.s.n., jednak w odmienny sposób aniżeli we wcześniej proponowanych

²⁵ Uwagi co do uregulowań mediacji zgłosiło kilka sądów, Naczelna Rada Adwokacka, Kościół Ewangelicko-Augsburski w Rzeczypospolitej Polskiej oraz stali przedstawiciele programu „Restorative Justice – Strategies for Change”.

²⁶ W przesłanym do Sejmu dokumencie odniesiono się zaledwie do dwóch kwestii dotyczących mediacji – propozycji włączenia do treści przepisu o pojednaniu oraz braku rozporządzenia wykonawczego – por. <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12349403/12805166/dokument551228.pdf>, s. 565 [dostęp: 14.01.2023].

²⁷ B. Czarnecka-Działuk, *European Model for Restorative Justice...*, s. 163–177; Eadem, *Jeszcze o sprawiedliwości naprawczej*, w: *Po co nam kryminologia? Księga jubileuszowa Profesor Ireny Rzeplińskiej*, red. P. Wiktorska, K. Buczkowski, W. Klaus, D. Woźniakowska-Fajst, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2019, s. 657–674.

²⁸ Druk sejmowy nr 2183 Sejmu IX kadencji, Uzasadnienie, s. 29, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/F5CFCBED453AF769C125882B0044182B/%24File/2183.pdf> [dostęp: 15.01.2023].

²⁹ Art. 57 u.w.r.n.: „1. Sąd rodzinny może, z inicjatywy lub za zgodą pokrzywdzonego i nieletniego, skierować sprawę do mediacji.

2. Udział pokrzywdzonego i nieletniego w postępowaniu mediacyjnym jest dobrowolny. Zgodę na udział w mediacji odbiera mediator lub sąd rodzinny, po wyjaśnieniu uczestnikom mediacji istoty i zasad postępowania mediacyjnego oraz pouczeniu ich o możliwości wycofania tej zgody, aż do zakończenia postępowania mediacyjnego.

3. Postępowanie mediacyjne powinno zmierzać do wzbudzenia w nieletnim poczucia odpowiedzialności za skutki czynu zabronionego, którego się dopuścił, oraz do zawarcia ugody w przedmiocie naprawienia wyrządzonej szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę.

4. W postępowaniu mediacyjnym biorą udział pokrzywdzony, nieletni, rodzice albo ten z rodziców, pod którego stałą pieczęć nieletni faktycznie pozostaje, albo opiekun nieletniego, a także przedstawiciel ustawowy pokrzywdzonego albo osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony faktycznie pozostaje.

5. Sąd rodzinny kierując sprawę do mediacji wyznacza czas jej trwania na okres do 6 tygodni.

6. Mediatorowi udostępnia się akta sprawy w zakresie niezbędnym do przeprowadzenia postępowania mediacyjnego. Nie udostępnia się mediatorowi, zawartych w aktach sprawy, materiałów, na

rozwiązaniach. Znalazły się w nim kwestie dobrowolności uczestniczenia w mediacji, odbierania zgody na udział w mediacji przez mediatora lub sąd rodzinny po wyjaśnieniu istoty i zasad postępowania mediacyjnego. Poza tym wskazuje się w nim, że postępowanie mediacyjne powinno zmierzać do wzbudzenia w nieletnim poczucia odpowiedzialności za skutki czynu zabronionego oraz do zawarcia ugody co do naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za krzywdę. Przepis pkt 9 art. 57 stwierdza ogólnie, że sąd rodzinny, orzekając w sprawie nieletniego, bierze pod uwagę wynik mediacji i ugodę³⁰. W art. 57 wskazuje się, kto jest uczestnikiem postępowania mediacyjnego, czas jego trwania (do 6 tygodni), sposób i zakres udostępniania mediatorowi akt sprawy, wymóg zgody rodziców lub opiekuna ustawowego nieletniego na zawarcie ugody obejmującej naprawienie szkody lub zadośćuczynienie. W kwestiach nieuregulowanych stosuje się odpowiednio przepisy kodeksu postępowania cywilnego, które jednak nie dają takich gwarancji, jakie przewidziano w kodeksie postępowania karnego, np. w odniesieniu do bezstronności i neutralności mediatora. Odesłanie do kodeksu postępowania cywilnego nie wydaje się szczególnie dobrym rozwiązaniem, skoro większość ze wskazanych uregulowań nie ma zastosowania do spraw nieletnich. Lepiej byłoby więc tych kilka kwestii uregulować w ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Mankamentem jest w szczególności brak

które rozciąga się obowiązek zachowania w tajemnicy informacji niejawnych albo zachowania tajemnicy związanej z wykonywaniem zawodu lub funkcji, materiałów dotyczących stanu zdrowia nieletniego, opinii o nieletnim, a także danych o jego karalności.

7. Jeżeli nieletni zobowiązuje się do naprawienia wyrządzonej szkody lub do zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, zawarcie przez niego ugody wymaga zgody jego przedstawiciela ustawowego.

8. Jeżeli rodzice albo opiekun nieletniego zobowiązują się do naprawienia wyrządzonej przez niego szkody lub do zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, mogą to również uczynić w ugodzie zawartej przez nieletniego z pokrzywdzonym.

9. Sąd rodzinny orzekając w sprawie nieletniego bierze pod uwagę wyniki mediacji oraz ugodę zawartą przed mediatorem.

10. W zakresie nieuregulowanym w niniejszej ustawie do mediacji art. 183¹–183¹⁵ Kodeksu postępowania cywilnego stosuje się odpowiednio”.

³⁰ Jak wskazano w uwagach stałych przedstawicieli programu „Restorative Justice – Strategies for Change”, warto doprecyzować ocenę znaczenia mediacji dla rozstrzygnięcia sprawy nieletniego poprzez dodanie przepisu: „Jeśli zawarto ugodę i została ona wykonana, osiągnięto efekty wychowawcze i nie ma potrzeby stosowania środków przewidzianych w ustawie, sąd umarza postępowanie. Do czasu wykonania zawartej ugody postępowanie można zawiesić” (proponycja zawarta w omawianych uwagach). Udana mediacja (tj. taka, w której zawarto i wykonano ugodę) powinna być podstawą umorzenia postępowania, jednak nie automatycznie, lecz po ocenie, czy nie jest konieczne zastosowanie sądowych środków oddziaływania. Przepis dotyczący zawieszenia postępowania pozwoliłby uregulować sytuacje, w których realizacja ugody rozciągnięta jest w czasie. Ewentualnie można rozważyć dodanie przepisu umożliwiającego zastosowanie przez sąd w okresie zawieszenia np. dozoru odpowiedzialnego rodziców jako środka *quasi*-tymczasowego. Cała treść znajduje się na stronie: <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12349403/katalog/12805117#12805117> [dostęp: 15.01.2023] – por. ostatnią pozycję zgłoszonych uwag.

wskazania w tej ustawie, czy instytucję tę można stosować na wszystkich etapach postępowania. Dopiero sięgając do kodeksu postępowania cywilnego, znajdziemy art. 183⁸ § 1, stanowiący, że sąd może skierować strony do mediacji na każdym etapie postępowania. Podobnie ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich nie reguluje możliwości przedłużenia czasu trwania mediacji, więc zapewne można odpowiednio zastosować art. 183¹⁰ § 1 k.p.c., który umożliwia przedłużenie tego czasu na zgodny wniosek stron lub z innych ważnych powodów, jeżeli będzie to sprzyjać ugodowemu załatwieniu sprawy.

Projektodawca, ustosunkowując się do uwag o potrzebie jasnego uregulowania ważnych kwestii dotyczących mediacji, jeśli nie w ustawie, to np. w rozporządzeniu, stwierdził, że „Przepis art. 57 projektu w powiązaniu z odpowiednim stosowaniem przepisów k.p.c. o mediacji (art. 183¹–183¹⁵) oraz przepisami u.s.p. o stałych mediatorach (art. 157a–157f) stanowi kompleksową regulację postępowania mediacyjnego w sprawach nieletnich”³¹. W kodeksie postępowania cywilnego nie znajdziemy jednak uregulowań dotyczących pewnych ważnych kwestii. Poszukiwanie odpowiedzi może być zatem utrudnione z powodu konieczności sięgania do jeszcze innych aktów prawnych.

Istotną sprawą jest pominięcie istniejącego dotąd wymogu prowadzenia mediacji przez osoby odpowiednio przeszkolone. Do tej pory obligatoryjne było odbycie specjalnego, standaryzowanego szkolenia. Ustawa o ustroju sądów powszechnych i wydane na jej podstawie rozporządzenie nie przewidują takiej konieczności, a jedynie przedstawienie sądowi okręgowemu we wniosku o wpisanie na listę stałych mediatorów informacji o odbytych (jakichkolwiek) szkoleniach³².

Podsumowując – niekorzystne, niewyczerpujące uregulowanie postępowania mediacyjnego i odwołanie do przepisów kodeksu postępowania cywilnego niezapewniających niezbędnych gwarancji procesowych, nieuwzględnienie postulatów dotyczących poprawienia niejasnych sformułowań w przepisach odnoszących się do inicjowania postępowania mediacyjnego³³, nieposzerzenie grona osób uprawnio-

³¹ <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12349403/12805166/dokument551228.pdf>, s. 565 [dostęp: 15.01.2023].

³² Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 stycznia 2016 r. w sprawie prowadzenia listy stałych mediatorów (Dz.U. z 2016 r., poz. 122).

³³ Powtórzono obowiązujące brzmienie przepisu dotyczącego kierowania spraw do mediacji (krytycznie oceniane przez sędziów rodzinnych w trakcie badań i konferencji): sąd może skierować sprawę do mediacji „z inicjatywy lub za zgodą pokrzywdzonego i nieletniego”, a korzystniej byłoby: „W każdym stadium postępowania sąd rodzinny może, z urzędu lub na wniosek, skierować sprawę w celu przeprowadzenia postępowania mediacyjnego do instytucji lub osoby do tego uprawnionej, która odbyła specjalistyczne szkolenie w zakresie mediacji” – *Propozycje nowelizacji przepisów dotyczących mediacji opracowanych przez Społeczną Radę ds. Alternatywnych Metod Rozwiązywania Konfliktów i Sporów przy Ministrze Sprawiedliwości (II kadencji)*, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12349403/12805166/dokument551228.pdf>, s. 565 [dostęp: 29.07.2022].

nych do złożenia wniosku o jego przeprowadzenie³⁴, a także samo umiejscowienie regulacji dotyczących mediacji raczej nie zachęcą do częstszego jej stosowania.

Poza tym w ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich nie dodano postulowanej od dawna możliwości stosowania innych innowacyjnych programów restoratywnych, w tym konferencji sprawiedliwości naprawczej, kręgów naprawczych oraz mediacji szkolnych i rówieśniczych, na co zwracano uwagę w czasie konsultacji społecznych³⁵. Oczywiście nie oznacza to, że takie programy nie będą mogły być wykorzystywane jako reakcja na krzywdy wyrządzone przez nieletnich, ale będzie to trudniejsze, niż gdyby zyskało ustawowe umocowanie. Bez tego rozwijanie takich programów pozostanie staraniem organizacji pozarządowych, a korzystanie z nich np. przez kuratorów sądowych czy pracowników instytucji, w której umieszczani są nieletni, w ramach prowadzonych przez nich działań wychowawczych będzie zależało od ich własnej pomysłowości, nawiązania współpracy z organizacjami pozarządowymi i zaangażowania. W tym miejscu warto zauważyć, że w nowym stanie prawnym kuratorzy będą mogli starać się o wpis na listę mediatorów i mediuwać w sprawach nieletnich, co dotychczasowe przepisy im uniemożliwiały. Oczywiście pozostaje kwestia ich bezstronności – lepsze jej gwarancje zawiera kodeks postępowania karnego niż przepisy kodeksu postępowania cywilnego, do których odsyła ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich.

Nie wykorzystano również szansy nadania charakteru naprawczego zobowiązaniom nakładanym przez sąd lub – co jest dyskusyjną nowością – przez dyrektorów szkół³⁶. Inne znaczenie wychowawcze ma bowiem zobowiązanie się do naprawienia szkody, wykonania prac na cele społeczne czy zadośćuczynienia lub przeproszenia, jeśli wynika z własnej decyzji nieletniego, natomiast sposób wywiązania się jest ustalony z zainteresowanym (zwłaszcza z pokrzywdzonym), a inne, gdy takie zobowiązanie przybiera charakter sankcji. Narzucenie „wymyślonego” przez władczych dorosłych działania jest odbierane zupełnie inaczej niż samodzielnie wypracowane zobowiązanie i wzięcie na siebie konsekwencji własnych czynów.

O ile słuszny jest pogląd, że nie każde problemowe zachowanie młodego człowieka powinno skutkować zainteresowaniem sądu rodzinnego i nieletnich oraz że często wystarczyłaby wychowawcza reakcja rodziców, szkoły czy innych placówek, o tyle

³⁴ Proponowano poszerzenie tego grona o pełnomocnika pokrzywdzonego, a jeżeli pokrzywdzony jest małoletni, także o jego rodziców lub opiekuna, pełnomocnika oraz rodziców lub opiekuna nieletniego, policję, kuratora sądowego, dyrektora schroniska, placówki wychowawczej lub poprawczej albo innej placówki, w której przebywa nieletni – por. ibidem.

³⁵ Postulaty takie znalazły się w uwagach zgłoszonych przez Naczelną Radę Adwokacką oraz stałych przedstawicieli programu „Restorative Justice – Strategies for Change”, por. ibidem.

³⁶ K. Piotrowiak, *Mieszanie szkoły z systemem resocjalizacji. Prof. Marek Konopczyński tłumaczy, dlaczego to zła ustawa*, <https://glos.pl/mieszanie-szkoly-z-systemem-resocjalizacji-prof-marek-konopczynski-tlumaczy-dlaczego-to-zla-ustawa> [dostęp: 29.07.2022].

sposób realizacji tej idei w ustawie wzbudził zrozumiałe kontrowersje pedagogów. Jeszcze w czasie konsultacji publicznych przytaczali oni argumenty przeciw czynieniu z dyrektorów szkół „agendy wymiaru sprawiedliwości”. Takie same działania o charakterze naprawczym podjęte dobrowolnie, co byłoby zagwarantowane możliwością wycofania zgody na poddanie się środkom zastosowanym przez dyrektora szkoły (a tego w ustawie nie przewidziano), miałyby inną wychowawczą wartość.

3. Jak poszerzać przestrzeń dla mediacji i innych programów restoratywnych?

Skoro stosowania mediacji w sprawach nieletnich póki co nie ułatwiają regulacje prawne, oczywiście dobrze jest przekonywać do ich ulepszenia – i polityków, i parlamentarzystów.

Kolejna strategia to popularyzowanie mediacji w społeczeństwie, a zwłaszcza wśród młodzieży. Budowaniu kultury dialogu i uczeniu rozwiązywania sporów bez przemocy sprzyja rozwijanie programów mediacji rówieśniczej. Duże znaczenie – w świetle badań – ma przeprowadzanie angażujących, warsztatowych szkoleń dla osób zajmujących się nieletnimi³⁷. Bardzo istotne są również inicjatywy oddolne i tworzenie różnych programów, także lokalnych, niekoniecznie na wielką skalę – od takich innowacyjnych praktyk zaczęła się przecież mediacja.

Konieczne jest prowadzenie ewaluacji takich działań, zbieranie i popularyzowanie dobrych praktyk. Prezentowanie konkretnych przypadków najbardziej do nich przekonuje, jest niezwykle nośne i dlatego tak ważne jest prowadzenie różnych badań naukowych, z wykorzystaniem różnych narzędzi. Przekonujące są zwłaszcza badania jakościowe, np. narracyjne, przedstawiające opinie uczestników – pokrzywdzonych oraz nieletnich; takich badań zdecydowanie brakuje.

Szczególnie ważne jest też prezentowanie wyników badań nad powrotnością do przestępstwa lub nad wychodzeniem z przestępczości. Choć zapobieganie przestępczości nie jest deklarowanym celem programów mediacyjnych, taki efekt potwierdziło mnóstwo zagranicznych badań. W Polsce sprawdzono recydywę nieletnich uczestniczących w eksperymentalnym programie mediacji – dotyczyła ona zaledwie 14,6% nieletnich w okresie katamnezy od 1,5 roku do 2 lat. Również badania longitudinalne, przeprowadzone 10 lat po mediacji, wykazały, że ⅓ dawnych nielet-

³⁷ Związek między odbyciem szkolenia, podczas którego np. sędziowie mogą „przećwiczyć” w warsztatach, jak prowadzi się mediację, a późniejszym dobrym ocenianiem mediacji oraz kierowaniem spraw do mediacji zob. w: B. Czarnecka-Działuk, D. Wójcik, *Reagowanie na czyny karalne i demoralizację nieletnich – koncepcje teoretyczne, statystyki i opinie sędziów rodzinnych*, w: *Stosowanie prawa. Księga jubileuszowa z okazji XX-lecia Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości*, red. A. Siemaszko, LEX, Warszawa 2011, s. 868–922.

nich nie popełniło przestępstw w dorosłości, a pozostali byli sprawcami pojedynczych i mniej poważnych przestępstw (istniała poza tym mała, kilkunastoosobowa grupa sprawców, którzy byli skazywani wielokrotnie)³⁸.

Już samo prowadzenie badań nad mediacją może zwrócić uwagę na tę instytucję i wpłynąć na jej częstsze stosowanie, stąd pożądane są projekty badawcze angażujące praktyków.

Kolejną kwestią jest współpraca międzynarodowa, która może dotyczyć zarówno badań, jak i szkoleń, a także popularyzowania mediacji.

Podsumowując, przestrzeń dla mediacji ma szansę poszerzyć się, gdy uda się pokonać dość dobrze już poznane rozmaite bariery hamujące jej rozwój – organizacyjne, finansowe, prawne i przede wszystkim te tkwiące w świadomości oraz sposobie myślenia o tym, jak reagować na krzywdy wyrządzane przez nieletnich. Trzeba mieć zwłaszcza na uwadze możliwe skutki zwiększania represyjności prawa nieletnich. Opisanie przekonująco przez Danielę Rodriguez Gutierrez doświadczenie będącej efektem populizmu penalnego reformy prawa nieletnich w Chile pokazuje, że jednym ze skutków zaostrzenia odpowiedzialności za niektóre przestępstwa i umożliwienia stosowania środków izolacyjnych za większą liczbę przestępstw było wycofanie elementów sprawiedliwości naprawczej oraz wzrost liczby nieletnich pozostających w izolacji³⁹.

Bibliografia

- Chapman T., Gellin M., *European Research on Restorative Juvenile Justice*, vol. 3: *Toolkit for Professionals: Implementing a European Model for Restorative Justice with Children and Young People*, IJJO, Brussels 2015, https://www.academia.edu/en/70867778/Toolkit_for_Professionals_Implementing_a_European_Model_for_Restorative_Justice_with_Children_and_Young_People [dostęp: 29.07.2022].
- Chapman T., Gellin M., Aertsen I., Anderson M., *European Research on Restorative Juvenile Justice*, vol. 2: *Protecting Rights, Restoring Respect and Strengthening Relationships: A European Model for Restorative Justice with Children and Young People*, IJJO, Brussels 2015, <https://core.ac.uk/download/pdf/34658674.pdf> [dostęp: 29.07.2022].
- Chlebowicz P., *Przejawy populizmu penalnego w polskiej polityce kryminalnej*, „Studia Prawnoustrojowe” 2009, nr 9, s. 497–505.
- Czarnecka-Dzialuk B., *Dalsze losy nieletnich uczestników eksperymentalnego programu mediacji z pokrzywdzonymi*, w: *Mediacje w prawie*, red. J. Czapska, M. Szelań-Dylewski, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 389–400.

³⁸ B. Czarnecka-Dzialuk, *Dalsze losy nieletnich uczestników...*, s. 391 i nast.

³⁹ D. Rodriguez Gutierrez, *Elite Punitive Populism and Youth Justice Reform in Chile: Legitimizing a New Political Order. (Populizm penalny elit a reforma wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich w Chile: legitymizacja nowego porządku politycznego)*, Arch.Krym 2022, nr 44/1, s. 185–186.

- Czarnecka-Działuk B., *European Model for Restorative Justice with Children and Young People. Conclusions for Poland*, "Polish Journal of Criminology" 2016, no. 1, s. 163–177.
- Czarnecka-Działuk B., *Jeszcze o sprawiedliwości naprawczej*, w: *Po co nam kryminologia? Księga jubileuszowa Profesor Ireny Rzeplińskiej*, red. P. Wiktorska, K. Buczkowski, W. Klaus, D. Woźniakowska-Fajst, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2019, s. 657–674.
- Czarnecka-Działuk B., *O doskonaleniu przepisów dotyczących mediacji w sprawach karnych oraz nieletnich*, w: *Reformy prawa karnego. W stronę spójności i skuteczności*, red. J. Utrat-Milecki, Oficyna Naukowa, Warszawa 2013, s. 238–247.
- Czarnecka-Działuk B., *Perspektywy i ograniczenia mediacji z nieletnimi*, w: *Mediacja w praktyce wymiaru sprawiedliwości*, materiały z konferencji, Sąd Okręgowy w Słupsku, Ustka 2010, s. 116–127, <http://slupsk.so.gov.pl/download/wystapienia-prelegentow-ustka-konferencja--pazdziernik-2010-www.pdf> [dostęp: 29.07.2022].
- Czarnecka-Działuk B., Wójcik D., *Mediacja w sprawach nieletnich w świetle teorii i badań*, Typografia, Warszawa 2001.
- Czarnecka-Działuk B., Wójcik D., *Reagowanie na czyny karalne i demoralizację nieletnich – koncepcje teoretyczne, statystyki i opinie sędziów rodzinnych*, w: *Stosowanie prawa. Księga jubileuszowa z okazji XX-lecia Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości*, red. A. Siemaszko, LEX, Warszawa 2011, s. 868–922.
- Czarnecki P., *Status pokrzywdzonego w postępowaniu z nieletnimi*, „Przegląd Sądowy” 2021, nr 1, s. 59–72.
- European Research on Restorative Juvenile Justice*, vol. 1: *Research and Selection of the Most Effective Juvenile Restorative Justice Practices in Europe: Snapshots from 28 EU Member States*, eds. F. Dünkel, Ph. Horsfield, A. Păroșanu, IJJO, Brussels 2015, https://icclr.org/wp-content/uploads/2019/05/volume_i_-_snapshots_from_28_eu_member_states.pdf?x12845 [dostęp: 29.07.2022].
- Gajos M., *Populizm penalny – źródła i przejawy w polskim życiu publicznym*, „Młody Jurysta” 2019, nr 3, s. 2–16.
- Jabłońska K., *Karanie, nie wychowywanie. Czy nową ustawę o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich pisał ktoś zatrudniony w więzieniu?*, *wiez.pl*, 21.07.2022, <https://wiez.pl/2022/07/21/karanie-nie-wychowywanie/> [dostęp: 29.07.2022].
- Klaus W., Rzeplińska I., Woźniakowska-Fajst D., *Punitivewność? Kierunki zmian w polskiej polityce kryminalnej*, w: *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, red. M. Niełacna i in., Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 295–329.
- Piotrowiak K., *Mieszanie szkoły z systemem resocjalizacji. Prof. Marek Konopczyński tłumaczy, dlaczego to zła ustawa*, <https://glos.pl/mieszanie-szkoly-z-systemem-resocjalizacji-prof-marek-konopczynski-tlumaczy-dlaczego-to-zla-ustawa> [dostęp: 29.07.2022].
- Pospiszyl I., *Idea sprawiedliwości naprawczej i możliwość jej zastosowania w resocjalizacji*, referat na konferencji „Źródła innowacyjności w procesie resocjalizacji młodzieży – między ciągłością i zmianą”, Warszawa, UKSW, 8 maja 2012 r. [wersja drukowana referatu znajduje się w posiadaniu Autorki artykułu].
- Rodriguez Gutierrez D., *Elite Punitive Populism and Youth Justice Reform in Chile: Legitimizing a New Political Order. (Populizm penalny elit a reforma wymiaru sprawiedliwości dla*

- nietlelnich w Chile: legitymizacja nowego porządku politycznego*), „Archiwum Kryminologii” 2022, nr 44/1, s. 171–196.
- Sharpe S., *Getting the Question Right: a Pivotal Choice for Restorative Justice*, “The International Journal of Restorative Justice” 2020, vol. 3 (2), s. 305–309.
- Staniaszek M., *(Nie)wykorzystywanie mediacji w sprawach nietlelnich*, „Resocjalizacja Polska” 2018, nr 15, s. 151–162.
- Stańdo-Kawecka B., *Prawo karne nietlelnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Wolters Kluwer, Warszawa 2007.
- Wójcik D., Czarnecka-Działuk B., *Stosowanie sądowych środków oddziaływania wobec nietlelnich w świetle koncepcji teoretycznych, statystyki oraz opinii sędziów i kuratorów rodzinnych*, raport z badań, https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/AR_W%C3%B3jcik.-Czarnecka-DzialukStos.s%C3%84%E2%80%A6dowych-%C3%85%E2%80%BAr.-oddz.-wobec-niel.pdf [dostęp: 29.07.2022].
- Zalewski W., Păroşanu A., *Poland*, in: *European Research on Restorative Juvenile Justice*, vol. 1: *Research and Selection of the Most Effective Juvenile Restorative Justice Practices in Europe: Snapshots from 28 EU Member States*, eds. F. Dünkel, Ph. Horsefield, A. Păroşanu, IJJO, Brussels 2015, s. 131–135, https://icclr.org/wp-content/uploads/2019/05/volume_i_-_snapshots_from_28_eu_member_states.pdf?x12845 [dostęp: 29.07.2022].

dr BEATA CZARNECKA-DZIALUK

e-mail: beata.czarnecka-dzialuk@prawo.ug.edu.pl

Doktor nauk prawnych, adiunkt w Katedrze Prawa Karnego Materialnego i Kryminologii na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego. Wykłada sprawiedliwość naprawczą, wiktymologię i kryminologię. Pracując w Instytucie Nauk Prawnych PAN i w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości, badała m.in. wprowadzanie mediacji między sprawcą i ofiarą w Polsce. Współautorka eksperymentalnego programu mediacji w sprawach nietlelnich oraz jego ewaluacji, członek Społecznej Rady ds. Alternatywnych Metod Rozwiązywania Konfliktów i Sporów przy Ministrze Sprawiedliwości (II Kadencji), European Forum for Restorative Justice, uczestniczy w międzynarodowym partnerstwie „Restorative Justice – Strategies for Change”.

Ph.D. at Law; Assistant Professor at the Department of Substantive Criminal Law and Criminology, Law and Administration Faculty, Gdańsk University. She is a lecturer in restorative justice, victimology, and criminology. While working at the Institute of Law Studies of the Polish Academy of Sciences and the Institute of Justice, she has conducted research on introducing victim-offender mediation in Poland. She is a co-author of experimental programme for mediation in juvenile offenders cases and its evaluation, a member of Consultative Council for Alternative Dispute Resolution by the Minister of Justice (second term), and of the European Forum for Restorative Justice; in addition to being a core member of international partnership “Restorative Justice – Strategies for Change”.

LILIANA INDAN-PYKNO

<https://orcid.org/0000-0002-9392-4514>

Kujawsko-Pomorska Izba Adwokacka w Toruniu, Centrum Mediacji przy Naczelnej Radzie Adwokackiej

Mediacja w sprawach nieletnich – skuteczny środek wychowawczy czy błędna regulacja?

Mediation in juvenile delinquency cases – an effective educational measure or wrong regulation?

ABSTRAKT: Celem artykułu jest przedstawienie zagadnień dotyczących stosowania instytucji mediacji w postępowaniach o wykroczenia nieletnich, omówienie zasadności działań podejmowanych przez ustawodawcę w tym zakresie i towarzyszących im wątpliwości. Od momentu wprowadzenia instytucji mediacji do ustawy Prawo o postępowaniu w sprawach nieletnich regulacja ta ma zarówno wielu zwolenników, jak i przeciwników. Rodzi się więc pytanie – czy mediacja w sprawach nieletnich sprawców przestępstw ma rzeczywiście sens? W literaturze podkreśla się pozytywny wpływ mediacji na kształtowanie zachowań nieletnich poprzez uświadomienie im w drodze kontaktu z ofiarą zakresu szkodliwości ich czynu i konieczności jego zadośćuczynienia. Krytyczne głosy akcentują natomiast pewną sztuczność mediacji w tego rodzaju sprawach. Nie jest możliwe naprawienie w wyniku mediacji błędów wychowawczych popełnionych na przestrzeni lat. Podnoszone wątpliwości nie wykluczają jednak całkowicie instytucji mediacji w sprawach nieletnich. Mediacja w dalszym ciągu powinna mieć zastosowanie do nieletnich sprawców, którzy nie wykazują się wysokim poziomem zdemoralizowania, lub do tych, którzy przed sądem rodzinnym stają po raz pierwszy.

SŁOWA KLUCZOWE: mediacja, postępowanie w sprawach nieletnich, środek wychowawczy

ABSTRACT: Liliana Indan-Pykno aim in this paper is to present the issues concerning application of the institution of mediation in juvenile delinquency proceedings, and to examine the reasonability of actions taken by the legislator in this regard as well as accompanying doubts. Since the inclusion of the mediation institution in the Act on Juvenile Delinquency Proceedings, this regulation has had many supporters and opponents. Thus, the following question arose, Does mediation in juvenile

delinquency proceedings really make sense? The literature emphasizes the positive impact of mediation upon shaping the behaviour of juveniles by making them aware of the harmfulness of their actions and the need to redress the damage through contact with the victim. On the other hand, critics emphasize a certain artificial character of mediation in such cases. Mediation may not correct educational mistakes made over many years; however, the fact that it raises doubts should not lead to a complete elimination of the institution of mediation in juvenile delinquency cases. Mediation should continue to apply to juvenile offenders who do not show a high level of demoralization or those whose cases are heard for the first time by family courts.

KEYWORDS: mediation, mediation in juvenile delinquency proceedings, educational measure

1. Uwagi wstępne

Przestępczość wśród nieletnich nie jest nowym zjawiskiem. Przez długi czas nie była ona wyodrębniana z zakresu przestępczości dorosłych, co powodowało karanie nieletnich równie surowo co dorosłych przestępców. Dopiero pod koniec XIX w. utworzono w Chicago pierwszy sąd dla nieletnich. W Europie tego typu instytucja powstała w 1908 r. w Kolonii i Frankfurcie nad Menem. W Polsce pierwsze takie ośrodki utworzono w 1918 r. w Warszawie, Lublinie i Łodzi¹. Tym samym konieczne stało się znalezienie nowych i skutecznych środków pracy wychowawczej z nieletnimi oraz odmiennego sposobu oddziaływania na młodzież. W literaturze po dziś dzień przeważają dwa skrajnie odmiennie stanowiska. Zwolennicy jednego z nich opowiadają się za obniżeniem wieku odpowiedzialności karnej, surowym karaniem nieletnich za popełnione przez nich przestępstwa i piętnowaniem jakichkolwiek przejawów demoralizacji z ich strony. Takie podejście zrównuje niejako sposób funkcjonowania nieletniego ze sposobem funkcjonowania dorosłego przestępcy, stawiając na równi ich rozwój psychofizyczny. Odmiennym stanowiskiem jest opowiedzenie się za koniecznością zapobiegania demoralizacji u nieletnich poprzez efektywną pracę z nimi, w ich środowisku². Takie podejście zyskało duże uznanie wśród psychologów, pedagogów i prawników. Tym samym, poczynając od początku lat 70. XX w., w wielu państwach zaczęto wprowadzać do porządków prawnych instytucję mediacji, która miała być dodatkową metodą reagowania na zwiększającą się wciąż liczbę przestępstw, w szczególności z udziałem nieletnich. Rosnąca popularność tej instytucji oraz obiecujące wyniki badań spowodowały, że zalecenie stosowania mediacji w postępowaniu z nieletnimi znalazło odzwierciedlenie w dwóch niezwykle ważnych dokumentach międzynarodowych:

¹ M. Błaszczyk, *Społeczne uwarunkowania przestępczości nieletnich*, s. 1, http://www.kurator.org.pl/pliki/opracowania/Społeczne_uwarunkowania_przestępczości_nieletnich.pdf [dostęp: 18.09.2022].

² A. Lewicka-Zelent, *Profilaktyczny i resocjalizacyjny wymiar mediacji w sprawach nieletnich*, „Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej” 2017, nr 28, s. 209–210.

- Regułach Beijińskich, czyli Regułach Minimum Narodów Zjednoczonych, dotyczących sprawiedliwości wobec nieletnich, przyjętych przez Zgromadzenie Ogólne 29 listopada 1985 r.;
 - Rekomendacji nr R (87)20 Komitetu Ministrów dla Państw Członkowskich w sprawie społecznych reakcji na przestępczość nieletnich z 17 września 1987 r.
- Na szczególną uwagę zasługuje treść reguły 11 Reguł Beijińskich, która za podstawową zasadę postępowania z nieletnimi uznaje stosowanie wobec nich alternatywnych form rozwiązywania sporów, podkreślając tym samym, że nadrzędnym celem jest zapobieganie, a nie zwalczanie przestępczości wśród nieletnich. Takie działanie ze strony państwa ma zapobiegać stygmatyzacji nieletniego, której doświadczyłyby podczas uczestniczenia w postępowaniu sądowym. Takie stanowisko znalazło swój wyraz także w treści Rekomendacji nr R (87)20 Komitetu Ministrów dla Państw Członkowskich³. W polskim porządku prawnym powyższe regulacje międzynarodowe znalazły swoje odzwierciedlenie poprzez wprowadzenie przepisem art. 3a ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich instytucji mediacji pomiędzy nieletnim a pokrzywdzonym. Instytucję tę wprowadzono ustawą nowelizującą ustawę o postępowaniu w sprawach nieletnich z 15 września 2000 r.⁴, z mocą obowiązującą od 29 stycznia 2001 r. Z kolei szczegółowe zasady, warunki i tryb przeprowadzania mediacji zawarto w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 18 maja 2001 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach nieletnich⁵. Od dnia 1 września 2022 roku ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich została uchylona i zastąpiona ustawą z dnia 9 czerwca 2022 roku o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich⁶. Na uwagę zasługuje fakt, że przed wprowadzeniem wymienionych regulacji instytucja mediacji w sprawach nieletnich była niejako testowana w ramach kilkuletniego eksperymentu prowadzonego w drugiej połowie lat 90. XX w. w kilku sądach rodzinnych w Polsce. Sukces, który odniesiono na tym polu, przesądził o konieczności wprowadzenia powyższych regulacji do porządku prawnego⁷.

³ W. Broński, *Mediacja w sprawach karnych i nieletnich w prawie europejskim*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2013, t. 23, nr 2, s. 17–18.

⁴ Dz.U. z 2000 r., nr 91, poz. 1010.

⁵ Dz.U. z 2001 r., nr 56, poz. 591 ze zm.

⁶ Dz.U. z 2022 r., poz. 1700 (z dnia 12 sierpnia 2022 r.).

⁷ E. Bieńkowska, *Mediacja w sprawach nieletnich*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 2009, s. 3.

2. Zarys regulacji ustawowej mediacji w postępowaniu w sprawach nieletnich

Instytucję mediacji w sprawach dotyczących nieletnich można rozumieć jako procedurę, w której ofiara i sprawca dobrowolnie oraz aktywnie, przy pomocy mediatora, uczestniczą w rozwiązywaniu problemów wynikających z przestępstwa. W proponowanej przez Ministerstwo Sprawiedliwości definicji mediacja w sprawach nieletnich jest rozumiana jako dobrowolna i poufna metoda rozwiązywania sporów, które powstały w wyniku popełnienia czynu karalnego, na drodze porozumiewania się pokrzywdzonego i nieletniego sprawcy, przy pomocy bezstronnego i neutralnego mediatora⁸.

Rozpoczynając analizę normatywną dotyczącą mediacji w postępowaniu w sprawach nieletnich, należy zwrócić uwagę, że przepisy zarówno poprzednio obowiązującej ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, jak i obecnej ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich niestety nie regulują tej instytucji w sposób kompletny. W poprzednim stanie prawnym zgodnie z treścią art. 14 u.p.s.n. w stosunku do nieletnich, którzy dopuścili się czynu karalnego, sąd rodzinny w zakresie prawa materialnego stosował odpowiednio przepisy części ogólnej kodeksu karnego, kodeksu karnego skarbowego lub kodeksu wykroczeń, jeżeli nie są sprzeczne z powołaną ustawą. Dodatkowo zgodnie z treścią art. 20 § 1 u.p.s.n. w zakresie prowadzenia postępowania w sprawach nieletnich stosowało się odpowiednio przepisy kodeksu postępowania cywilnego właściwe sprawom opiekuńczym. Co więcej, również postępowanie dowodowe nie zostało uregulowane wyczerpująco, gdyż stosownie do treści art. 20 § 2 u.p.s.n. czynności dowodowe z udziałem osób małoletnich innych niż nieletni przeprowadza się przy odpowiednim zastosowaniu przepisów kodeksu postępowania karnego. Powodowało to konieczność każdorazowego podjęcia przez organ decyzji o właściwym stosowaniu innych ustaw⁹. Na gruncie obecnie obowiązującej ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, zgodnie z treścią art. 27 u.w.r.n., w sprawach nieletnich stosuje się odpowiednio przepisy kodeksu postępowania cywilnego właściwe sprawom opiekuńczym, chyba że powyższa ustawa stanowi inaczej. Zgodnie z treścią art. 28 pkt 5 u.w.r.n. przepisy art. 185c i art. 185d § 1 k.p.k. oraz przepisy wydane na podstawie art. 147 § 5 i art. 185d § 2 k.p.k. stosuje się odpowiednio. Również zgodnie z treścią art. 22 u.w.r.n. w sprawach nieletnich, którzy dopuścili się czynu zabronionego, stosuje się odpowiednio zarówno przepisy części ogólnej kodeksu karnego, kodeksu karnego skarbowego, jak i kodeksu wykroczeń.

⁸ A. Lewicka-Zelent, *Profilaktyczny...*, s. 212–213.

⁹ P. Czarnecki, *Status pokrzywdzonego w postępowaniu w sprawach nieletnich*, PS 2021, nr 1, s. 61–62.

Pomimo stosowania w zakresie postępowania przed sądem przepisów kodeksu postępowania cywilnego samemu modelowi prowadzenia mediacji, zarówno na gruncie poprzednio obowiązującej, jak i obecnej ustawy, bliżej do sposobu prowadzenia mediacji w sprawach karnych niż cywilnych. Taką regulację uzasadnia przedmiot postępowania w sprawach nieletnich.

Wprowadzona do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich mediacja miała charakter fakultatywny. Co istotne, mogła być prowadzona w każdym stadium toczącego się postępowania (postępowanie wyjaśniające, rozpoznawcze, wykonawcze), zarówno w sprawie o czyn karalny, jak i o demoralizację¹⁰. Taka regulacja była o tyle istotna, że obowiązujące w Polsce szeroko rozumiane prawo karne traktuje nieletnich w sposób odmienny niż osoby dorosłe w czasie popełnienia czynu zabronionego, nie przypisując im winy, co wynika z właściwości rozwojowych nieletnich. Środki wychowawcze, jakimi dysponuje sąd rodzinny, mogą być orzeczone wobec nieletnich zarówno w razie demoralizacji nieletniego, jak i popełnienia przez niego czynu karalnego¹¹.

Na katalog owych środków, na gruncie poprzednio obowiązującej ustawy, składały się:

- upomnienie;
- zobowiązanie do określonego postępowania, jak np. do naprawienia wyrządzonej szkody, do wykonania określonych prac;
- nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna;
- nadzór kuratora;
- skierowanie do ośrodka kuratorskiego;
- przepadek rzeczy;
- umieszczenie w rodzinie zastępczej bądź w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, młodzieżowym ośrodku socjoterapii albo ośrodku szkolno-wychowawczym.

Na gruncie obecnie obowiązującej ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich mediacja również ma charakter dobrowolny. Wobec nieletniego może być zastosowany środek wychowawczy, leczniczy, środek poprawczy bądź jeśli inne środki nie są w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego, może być wobec niego orzeczona kara. Katalog środków wychowawczych nie uległ znacznej zmianie – należą do niego:

¹⁰ E. Kruk, *Mediacja w prawie karnym wykonawczym*, w: *Arbitraż i mediacja: aktualne problemy teorii i praktyki funkcjonowania sądów polubownych i ośrodków mediacyjnych. III Ogólnopolska Konferencja Naukowa, Nałęczów Zdrój, 8–10 maja 2009 r.*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Rzeszów 2009, s. 195–196.

¹¹ P. Kujan, *Mediacja w sprawach nieletnich w doświadczeniach i opiniach uczestników postępowania mediacyjnego i mediatorów (na przykładzie województwa śląskiego)*, praca doktorska, Uniwersytet Śląski, 2009, s. 37–38.

- upomnienie;
- zobowiązanie do określonego postępowania, np. do naprawienia wyrządzonej szkody;
- nadzór odpowiedzialny rodziców albo opiekuna nieletniego;
- nadzór organizacji społecznej, w tym organizacji pozarządowej;
- nadzór kuratora sądowego;
- skierowanie do ośrodka kuratorskiego, a także do organizacji społecznej, w tym organizacji pozarządowej, lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi;
- zakaz prowadzenia wszelkich pojazdów albo pojazdów określonego rodzaju;
- przepadek przedmiotów;
- umieszczenie w rodzinie zastępczej zawodowej specjalistycznej;
- umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym;
- umieszczenie w okręgowym ośrodku wychowawczym.

Należy zwrócić uwagę, że daną sprawę do postępowania mediacyjnego, zarówno na gruncie poprzednio obowiązującej, jak i obecnej ustawy, może skierować wyłącznie sąd rodzinny, występując z własnej inicjatywy lub z inicjatywy nieletniego i pokrzywdzonego, ale wyłącznie za ich obopólną zgodą. Poprzednio zgodą taką organ procesowy musiał dysponować, zanim podjął decyzję o skierowaniu sprawy do mediacji. Tym samym to na organie procesowym ciążył obowiązek poinformowania stron o istocie mediacji i jej zasadach¹². Obecnie zgodę na prowadzenie mediacji może odebrać także mediator, pouczając strony o zasadach i dobrowolności mediacji na każdym jej etapie.

Strony postępowania mediacyjnego nie uległy zmianie – są to: nieletni, jego rodzice lub opiekun oraz pokrzywdzony, a jeśli jest on osobą małoletnią, również jego rodzice lub opiekun. Wynik przeprowadzonej mediacji jest brany pod uwagę przez sąd podczas dalszego prowadzenia sprawy. Na gruncie poprzednio obowiązującej ustawy, jeżeli wynik mediacji był pozytywny, a sąd rodzinny uznał, że postępowanie mediacyjne spełniło swoją wychowawczą funkcję wobec nieletniego, mógł umorzyć postępowanie w sprawie. Jeżeli natomiast pomimo pozytywnego wyniku mediacji według sądu rodzinnego zachodziła potrzeba zastosowania dodatkowych, sądowych środków oddziaływania wychowawczego, wówczas kierował on sprawę nieletniego do dalszego toku postępowania celem zastosowania odpowiednich środków¹³. Od dnia 1 września 2022 roku pozytywny wynik mediacji nie wpływa na umorzenie postępowania w sprawie (art. 53 u.w.r.n.). W momencie orzekania sąd może zastosować środek wychowawczy w postaci zobowiązania nieletniego do określonego postępowania, a zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody i przeproszenia pokrzyw-

¹² E. Bieńkowska, *Mediacja...*, s. 5.

¹³ V. Konarska-Wrzosek, komentarz do art. 3a ustawy, w: P. Górecki, V. Konarska-Wrzosek, *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, wyd. II, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2019.

dzonemu. W postępowaniu wykonawczym wynik mediacji na gruncie poprzednio obowiązującej ustawy mógł stanowić pozytywną przesłankę do zmiany lub uchylenia wykonywanego środka wychowawczego. Mediacja mogła być też przeprowadzona w okresie próby przy warunkowym zwolnieniu z zakładu lub umieszczeniu poza zakładem poprawczym¹⁴. Na gruncie ustawy o wspieraniu i resocjalizacji w sprawach nieletnich nie jest uregulowana możliwość prowadzenia postępowania mediacyjnego w postępowaniu wykonawczym. Art. 57 pkt 9 powyższej ustawy zawiera lakoniczne stwierdzenie, że sąd rodzinny, orzekając w sprawie, bierze pod uwagę wyniki mediacji oraz ugodę zawartą przed mediatorem.

Obecnie został też uregulowany czas trwania mediacji, który wynosi 6 tygodni. Został również uregulowany wprost zakres, w jakim mediator ma dostęp do akt postępowania. Nie udostępnia się mu materiałów, na które rozciąga się obowiązek zachowania w tajemnicy informacji niejawnych albo zachowania tajemnicy związanej z wykonywaniem zawodu lub funkcji, materiałów dotyczących stanu zdrowia nieletniego, opinii o nieletnim, a także danych o jego karalności.

Pozostaje zadać pytanie: w jakiego rodzaju sprawach za zasadne uznać należy kierowanie ich do postępowania mediacyjnego? Podkreślenia wymaga fakt, że postępowanie na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich można wszcząć nie tylko z powodu popełnienia czynu zabronionego, lecz także jedynie z powodu wykazywania przejawów demoralizacji przez nieletniego¹⁵. Praktyka mediacyjna wypracowała kilka przeciwwskazań do kierowania spraw nieletnich do mediacji. Wynikają one zarówno z właściwości osobistych sprawcy, jak i wagi popełnionych czynów. Za takie można uznać:

- negocjowanie przez sprawcę podstawowych faktów zdarzenia;
- zaprzeczenie przez nieletniego dopuszczenia się czynu;
- brak pokrzywdzonego;
- upośledzenie umysłowe lub poważne zaburzenia psychiczne u jednej lub obu stron;
- sprawy związane z przestępczością zorganizowaną oraz sprawy wielowątkowe.

Nie powinno się kierować do mediacji także spraw, w których dowody wskazują na to, że nieletni sprawca jest zdemoralizowany, posiada niski poziom empatii bądź był wielokrotnie karany. Takie jego właściwości osobiste wskazują na nikłą szansę powodzenia postępowania mediacyjnego. Przeciwwskazaniem do przeprowadzenia mediacji może być też postawa pokrzywdzonego, wyrażająca się nadmierną roszczeniowością wobec sprawcy, brakiem skłonności do kompromisu, wrogiem nastawieniem do niego. Za nieprzeprowadzaniem postępowania mediacyjnego przemawiają

¹⁴ A. Nowak, *Mediacja w postępowaniu z nieletnimi*, „Chowanna” 2006, t. 2 (27): *Resocjalizacja młodzieży niedostosowanej społecznie – wybrane konteksty*, s. 120.

¹⁵ V. Konarska-Wrzosek, komentarz do art. 3a ustawy...

również duża nierówność położenia ekonomicznego stron lub istnienie różnych zależności między stronami. Takie powiązania mogą skutkować akceptacją przez jedną ze stron niekorzystnych dla niej warunków ugody. Jak słusznie podnosi się w literaturze przedmiotu¹⁶, nie powinno się korzystać z mediacji jako pierwotnego i samoistnego sposobu postępowania z nieletnimi w przypadku popełnienia przez nich czynów zabronionych o dużym ciężarze gatunkowym, takich jak np. spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu lub rozbój. Oczywiście nie ma żadnych przeszkód, aby w tego rodzaju sprawach do mediacji doszło w późniejszych stadiach postępowania. Tym samym mediacja traktowana jest wówczas jako wzmocnienie zastosowanych wcześniej środków wychowawczego oddziaływania na nieletniego. Ponadto w literaturze postuluje się także niekierowanie do mediacji spraw, w których wartość szkody jest znaczna. Związane jest to z brakiem możliwości uznania ugody wypracowanej podczas mediacji w sprawach nieletnich za tytuł egzekucyjny¹⁷.

3. Ocena istniejącej regulacji i wnioski *de lege ferenda*

Wprowadzenie instytucji mediacji do ustawy w sprawach nieletnich oraz powielenie istnienia tej instytucji w ustawie o wychowaniu i resocjalizacji nieletnich jest różnie oceniane przez przedstawicieli doktryny. Pomimo niewątpliwie dobrych intencji i szczytnego celu, jakim miało być oddziaływanie na nieletnich poprzez mediację, pojawiają się liczne głosy podające w wątpliwość skutek wychowawczy tej instytucji. Krytykując obecną regulację, podnosi się, że mediacja nie może być w tego rodzaju szczególnych sprawach rozumiana jako forma sporu między przeciwstawnymi stronami. Mediacja między nieletnim a dorosłym pokrzywdzonym nie może zakładać równości pomiędzy nimi, co wynika chociażby z porównania stopnia ich dojrzałości. Tym samym może być w pewnych sytuacjach sztuczna, a niekiedy wprost niewychowawcza. Zdaniem krytyków korzystniejsze byłoby – zamiast finansowania postępowania mediacyjnego – przeznaczenie tych środków na bieżące działania wychowawcze, jak np. dofinansowanie kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą lub placówek i zakładów utworzonych dla nieletnich. Oddziaływanie na nieletniego sprawcę powinno odbywać się natomiast poprzez wpływ sędziego rodzinnego na nieletniego i jego rodzinę, bieżące działania kuratora, pe-

¹⁶ Więcej na ten temat: A. Kalisz, A. Zienkiewicz, *Mediacja sądowa i pozasądowa. Zarys wykładu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009; A. Rękas, *Rozwój mediacji w Polsce – zagadnienia prawne i praktyczne*, w: *Mediacja i arbitraż jako sposoby polubownego rozstrzygnięcia sporów*, red. D. Czura-Kalinowska, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji, Poznań 2009, s. 55–68.

¹⁷ M. Urbańska, *Mediacja w sprawach nieletnich – wymiar wychowawczy*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2021, t. 40, z. 1, s. 132.

dagoga (psychologa) oraz oczywiście placówki oświatowej¹⁸, do której uczęszcza małoletni¹⁹.

Z kolei zwolennicy wprowadzenia instytucji mediacji do postępowania podnoszą, że kierowanie do postępowania mediacyjnego spraw nieletnich dopuszczających się czynów zabronionych otwiera drogę do kolejnego, skutecznego, pozasądowego oddziaływania wychowawczego na nieletnich. Podczas mediacji sprawca, mając bezpośredni kontakt z pokrzywdzonym, uświadamia sobie szkodliwość swojego zachowania, a także rozmiar cierpienia ofiary. Tym samym konieczność zadośćuczynienia za wyrządzoną komuś krzywdę i zrekompensowania szkód przyczynia się do wyrobienia w nieletnim poczucia odpowiedzialności za własne zachowanie²⁰.

Oceniając istniejącą regulację, nie można pominąć celu, jakiemu miało służyć wprowadzenie instytucji mediacji do postępowania w sprawie nieletnich. Nadrzędną rolą mediacji jest wypracowanie przez nieletniego sprawcę i osobę pokrzywdzoną rozwiązania konfliktu o charakterze prawnym, co ma oddziaływać wychowawczo na sprawcę. W trakcie postępowania mediacyjnego nie jest istotne ustalenie prawdy materialnej bądź wskazanie winnego. Ma to zapobiec wywołaniu u sprawcy poczucia winy i wyrzutów sumienia, a także napiętnowaniu go, co skutkować by mogło wzrostem poziomu agresji u nieletniego. Obydwie strony mają tu możliwość wyrażenia doświadczonych emocji, wyjaśnienia sytuacji z własnej perspektywy. Podczas spotkania mediacyjnego często poznajemy motywy działania sprawcy, których nie ujawniłby na sali sądowej. Pokrzywdzony natomiast ma szansę je poznać, postarać się zrozumieć zachowanie sprawcy, pozbyć się lęku przed nim i piętna ofiary czynu zabronionego. Udział w postępowaniu mediacyjnym umożliwia nieletnim bezpośrednio uświadomienie sobie szkodliwości ich zachowania oraz rozmiaru cierpienia ofiary. Takie działanie przyczynia się do wyrobienia poczucia odpowiedzialności za własne zachowanie²¹. Sprawca pozostawiony sam na sam z pokrzywdzonym zmuszony zostaje do przyjęcia pełnej odpowiedzialności za swoje czyny. Samodzielne podjęcie przez niego decyzji o naprawieniu wyrządzonej krzywdy wzmacnia w nim poczucie własnej wartości oraz przekonanie o słuszności podjętych działań. Takie oddziaływa-

¹⁸ Na marginesie należy zwrócić uwagę na krytyczne opinie dotyczące pełnienia przez współczesne placówki oświatowe funkcji profilaktycznej przy zapobieganiu przestępczości wśród nieletnich. Niestety, część podejmowanych na terenie tych placówek działań sprzyja właśnie marginalizacji części uczniów. Zarzuca się także niski poziom kompetencji nauczycieli w zakresie rozwiązywania problemów wychowawczych młodzieży, przewagę czystego dydaktyzmu nad wychowaniem oraz ignorowanie problemów wychowawczych uczniów, co przyczynia się do wzrostu agresji wśród nieletnich. Por. A. Lewicka-Zelent: *Profilaktyczny...*, s. 212.

¹⁹ T. Bojarski, komentarz do art. 3a ustawy, w: Idem, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, wyd. V, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

²⁰ A. Nowak, *Mediacja...*, s. 121.

²¹ V. Konarska-Wrzosek, *Postępowanie mediacyjne w sprawach nieletnich*, PS 2000, nr 4, s. 63 i 65.

nie mediacji, choć nie eliminuje konfliktu pomiędzy stronami, sprzyja zatrzymaniu jego eskalacji²². Osobiste zaangażowanie stron konfliktu w jego rozwiązanie zwiększa prawdopodobieństwo dotrzymania podjętych zobowiązań skuteczniej, niż zostałyby one narzucone stronom na sali sądowej.

Znamienne jest, że podczas prowadzenia postępowania mediacyjnego z udziałem nieletnich, zarówno w roli sprawców, jak i pokrzywdzonych, strony bardzo często same dążą do rozwiązania istniejącego pomiędzy nimi konfliktu, chcąc wyjść z narzuconego im schematu: sprawca – ofiara. Często nieletni znają się, pochodzą z jednego środowiska bądź razem uczęszczają do placówki oświatowej. Najczęściej podczas takich spotkań mediacyjnych ujawnia się dodatkowe podłoże konfliktu, dla dorosłych błaha, a jak się okazuje, finalnie prowokujące takie, a nie inne zachowanie sprawcy. Dorośli uczestniczący w mediacji jako rodzice bądź opiekunowie prawni mogą również spojrzeć w zupełnie inny sposób na dany czyn sprawcy, a także na osobę pokrzywdzonego. Nie zawsze też nieletni sprawca jest osobą zdemoralizowaną w ustawowym znaczeniu tego słowa. Czasem czyny są popełniane przez nieletnich z tzw. głupoty bądź chęci zaimponowania grupie. Postępowanie mediacyjne stanowi dla takich osób szansę na całkowitą zmianę swojego dotychczasowego postępowania, a jednocześnie uniknięcie dotkliwych konsekwencji prawnych swojego czynu.

Wychowawcze oddziaływanie mediacji można dostrzec także dzięki udziałowi rodziców nieletniego w postępowaniu mediacyjnym. Ważne jednak, by nie zdominowali nieletniego podczas spotkania mediacyjnego, zamieniając się w jego obrońcę bądź oskarżyciela, ale pozwolili mu na pełną autonomię zarówno w zakresie przyjęcia przez niego odpowiedzialności za swój czyn, jak i ustalenia warunków zadośćuczynienia. Rodzice, pomimo że formalnie wyrażają zgodę na podpisanie ugody w przypadku zadośćuczynienia finansowego bądź rzeczowego, powinni pełnić raczej funkcję obserwatorów. Pozostawienie nieletniemu możliwości wskazania swoich propozycji działań naprawczych jest też szansą dla rodziców na rozwinięcie własnych umiejętności wychowawczych i stanowi przejaw odpowiedzialności za wychowanie dziecka²³.

Nie można jednak nie dostrzec mankamentów wprowadzonej regulacji. Mediacje w postępowaniu w sprawach nieletnich nie są łatwe, także dla mediatora. Strony to często skonfliktowani nieletni, a dodatkowo obecni są opiekunowie prawni bądź rodzice, których zachowanie niejednokrotnie jedynie przyczynia się do eskalacji konfliktu. Wielokrotnie to właśnie dorośli zmieniają mediację w proces „piętnowania” sprawcy, czasem w większym stopniu niż miałyby to miejsce na sali sądowej. Nie ułatwia to zadania mediatorowi i wymaga od niego naprawdę dużej dozy empatii. Zdaniem autorki niniejszego artykułu korzystniejsze byłoby w takich sytuacjach

²² A. Lewicka-Zelent, *Profilaktyczny...*, s. 213–214.

²³ M. Urbańska, *Mediacja...*, s. 136.

umożliwienie mediatorowi prowadzenia mediacji bez obecności rodziców bądź opiekunów prawnych, których uczestnictwo czasem również wpływa niekorzystnie na zachowanie nieletnich podczas spotkań mediacyjnych oraz na ich postawę. Oczywiście wymagałoby to zmiany regulacji ustawowej oraz wprowadzenia dodatkowego systemu wsparcia dla mediatora, np. poprzez wprowadzenie obowiązku koomediacji²⁴. W takim systemie rodzic bądź opiekun prawny obligatoryjnie byłby obecny w ostatniej fazie postępowania mediacyjnego, podczas zawierania ugody mediacyjnej oraz tak jak dotychczas jego zgoda byłaby potrzebna podczas zobowiązania się przez małoletniego do jakichkolwiek świadczeń na rzecz pokrzywdzonego. Autorka uważa jednak, że w niektórych sytuacjach umożliwienie mediatorowi prowadzenia mediacji bez obecności rodziców bądź opiekunów prawnych przyniosłoby lepszy efekt wychowawczy oraz umożliwiło nieletnim swobodniejsze i pełniejsze uczestniczenie w procesie mediacji.

Niezwykle przydatne byłoby zdaniem autorki niniejszego artykułu również posiadanie przez mediatorów w tego rodzaju sprawach choćby podstawowej wiedzy z zakresu psychologii, która pozwoliłaby lepiej odnaleźć się podczas moderowania spotkań mediacyjnych z nieletnimi, wymagającymi zupełnie innego rodzaju uwagi i stopnia zaangażowania niż dorosłe strony.

Wprowadzenie instytucji mediacji w sprawach nieletnich jest traktowane przez niektórych jako swoisty lek na ich demoralizację. Według autorki to błędne podejście. Całościowe i właściwe rozwiązanie problemu przestępczości nieletnich jest uzależnione od licznych działań profilaktycznych: stosowania nowych środków wychowawczych, właściwego realizowania środków przewidzianych w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich czy też lepszej, bardziej nowoczesnej organizacji placówek resocjalizacyjnych oraz placówek oświatowych. Na pewno walka z demoralizacją nieletnich i ich przestępczością jest trudna i wymaga wielu nakładów, a wyniki tych działań nie są od razu widoczne. Reakcja na popełnione przez nieletniego przestępstwo powinna wzbudzać jego zaufanie i szacunek do wymiaru sprawiedliwości, tak, by odczuł, że jego negatywne zachowanie zostało od razu dostrzeżone, a także, iż został potraktowany sprawiedliwie, co nie znaczy: surowo. Niestety mediacja nie w każdym nieletnim wzbudza taki szacunek. Wynika to również ze społecznego nastawienia do tej instytucji, traktującego ją jako coś „mniej poważnego” niż proces sądowy²⁵. Tym samym autorka niniejszego artykułu jest zdania, że aby instytucja mediacji w sprawach nieletnich właściwie spełniała swoją funkcję, powinna być wsparta rozwiniętym systemem resocjalizacji nieletnich w ich codziennych środowiskach – w domu oraz w szkole. To przecież tam na co dzień kształtuje się osobowość nieletniego, sposób

²⁴ Przez pojęcie koomediacji rozumie się prowadzenie mediacji przez dwóch mediatorów, którzy współpracując, wspierają się wzajemnie podczas prowadzenia postępowania mediacyjnego.

²⁵ P. Kujan, *Mediacja w sprawach...*, s. 37–38.

funkcjonowania w otaczającym go świecie. Instytucja mediacji powinna tu jedynie korygować postawę nieletniego, która z jakichś powodów nie spełnia norm społecznych, zamiast stanowić antidotum na rozwijającą się przestępczość wśród młodzieży.

W opinii autorki zmiany w zakresie zapobiegania przestępczości i demoralizacji wśród młodzieży należy przeprowadzić już w środowiskach nieletnich poprzez wspieranie ich w codziennych wyzwaniach w szkole, domu oraz propagowanie w ich środowiskach instytucji mediacji. Sama regulacja powinna natomiast przewidywać obligatoryjność koomediacji, jak i w uzasadnionych przypadkach możliwość prowadzenia mediacji bez obecności rodziców czy opiekunów prawnych nieletnich, jeśli ich stan psychiczny i fizyczny na to pozwala, a zachowanie rodziców bądź opiekunów prawnych wpływa negatywnie na przebieg mediacji. Tym samym też konieczne zdaniem autorki niniejszego artykułu jest wprowadzenie do szkolenia mediatorów w tego typu sprawach podstawowych pojęć z zakresu psychologii bądź wprowadzenie wymogu, aby jeden z mediatorów w przypadku koomediacji posiadał takie wykształcenie. Ciekawym rozwiązaniem mogłoby być również wprowadzenie instytucji mediacji w ustawie Prawo o postępowaniu w sprawach nieletnich jako instytucji „przedsądowej”. Skierowanie sprawy nieletniego do mediacji przez sąd mogłoby odbywać się jeszcze przed wszczęciem właściwego postępowania w sprawie, co w wypadku pozytywnego wyniku mediacji pozwoliłoby uniknąć wszczęcia tego postępowania, a także stygmatyzowania nieletniego poprzez prowadzenie wobec niego postępowania sądowego.

Bibliografia

- Bieńkowska E., *Mediacja w sprawach nieletnich*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 2009.
- Błaszczuk M., *Społeczne uwarunkowania przestępczości nieletnich*, s. 1–7, http://www.kurator.org.pl/pliki/opracowania/Spoleczne_uwarunkowania_przestepczosci_nieletnich.pdf [dostęp: 18.09.2022].
- Bojarski T., Kruk E., Skrętowicz E., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, wyd. V, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Broński W., *Mediacja w sprawach karnych i nieletnich w prawie europejskim*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2013, t. 23, nr 2, s. 7–21.
- Czarnecki P., *Status pokrzywdzonego w postępowaniu w sprawach nieletnich*, „Przegląd Sądowy” 2021, nr 1, s. 59–72.
- Górecki P., Konarska-Wrzosek V., *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, wyd. II, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2019.
- Kalisz A., Zienkiewicz A., *Mediacja sądowa i pozasądowa. Zarys wykładu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
- Konarska-Wrzosek V., *Postępowanie mediacyjne w sprawach nieletnich*, „Przegląd Sądowy” 2000, nr 4, s. 62–69.

- Kruk E., *Mediacja w prawie karnym wykonawczym*, w: *Arbitraż i mediacja: aktualne problemy teorii i praktyki funkcjonowania sądów polubownych i ośrodków mediacyjnych. III Ogólnopolska Konferencja Naukowa, Nałęczów Zdrój, 8–10 maja 2009 r.*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Rzeszów 2009, s. 195–210.
- Kujan P., *Mediacja w sprawach nieletnich w doświadczeniach i opiniach uczestników postępowania mediacyjnego i mediatorów (na przykładzie województwa śląskiego)*, praca doktorska, Uniwersytet Śląski, 2009.
- Lewicka-Zelent A., *Profilaktyczny i resocjalizacyjny wymiar mediacji w sprawach nieletnich, „Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej”* 2017, nr 28, s. 209–221.
- Nowak A., *Mediacja w postępowaniu z nieletnimi, „Chowanna”* 2006, t. 2 (27): *Resocjalizacja młodzieży niedostosowanej społecznie – wybrane konteksty*, s. 116–125.
- Rękas A., *Rozwój mediacji w Polsce – zagadnienia prawne i praktyczne*, w: *Mediacja i arbitraż jako sposoby polubownego rozstrzygania sporów*, red. D. Czura-Kalinowska, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogiki i Administracji, Poznań 2009, s. 55–69.
- Urbańska M., *Mediacja w sprawach nieletnich – wymiar wychowawczy*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2021, t. 40, z. 1, s. 129–142.

mgr LILIANA INDAN-PYKNO

e-mail: kancelaria@adwokatindan.pl

Adwokat i mediator. Absolwentka studiów podyplomowych Szkoły Prawa Niemieckiego i Westfälische Wilhelms-Universität w Münster dla studentów polskich. Od 2014 r. prowadzi zarówno indywidualną kancelarię adwokacką, jak i praktykę mediacyjną. Wpisana na listę stałych mediatorów przy Sądzie Okręgowym w Toruniu oraz mediatorów Centrum Mediacji przy Naczelnej Radzie Adwokackiej. Były koordynator ds. mediacji przy Okręgowej Radzie Adwokackiej w Toruniu. Obecnie jest członkiem Kolegium Redakcyjnego Centrum Mediacji przy Naczelnej Radzie Adwokackiej. Autorka publikacji z zakresu mediacji.

Attorney and mediator. A graduate of postgraduate studies at the German Law School and Westfälische Wilhelms-Universität in Münster for Polish students. Since 2014 she has been running both her individual law firm and a mediation practice. She is entered on the list of permanent mediators at the Regional Court in Toruń and a list of mediators of the Mediation Centre at the Supreme Bar Council. She is a former mediation coordinator at the Regional Bar Council in Toruń. Currently she is a member of the Editorial Board of the Mediation Centre at the Supreme Bar Council. She has published works in the field of mediation.

PAWEŁ CZARNECKI

 <https://orcid.org/0000-0002-0905-2996>

Uniwersytet Jagielloński, Katedra Postępowania Karnego

Mediacja akademicka – konfrontacja teorii z uczelnianą praktyką

Academic mediation: confronting theory with university practice

ABSTRAKT: Celem niniejszego artykułu naukowego jest przedstawienie instytucji prawnej, którą jest obowiązująca od 1 października 2018 r., a wprowadzona do systemu prawa na podstawie przepisów ustawy z 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, mediacja prowadzona w postępowaniu dyscyplinarnym wobec nauczycieli akademickich (mediacja akademicka). W tekście zostaną zaprezentowane: pojęcie mediacji akademickiej, inicjowanie mediacji, zasady postępowania mediacyjnego, przebieg tego postępowania oraz postulaty mające na celu sprawne procedowanie na ten temat. Autor, odwołując się do wyników prowadzonych przez siebie badań naukowych, stawia tezę, że jeśli nie zmienią się przepisy dotyczące mediacji akademickiej oraz praktyka ich stosowania na uczelni, to mediacja nigdy nie będzie skutecznym instrumentem służącym rozwiązywaniu konfliktów na uczelni wyższej.

SŁOWA KLUCZOWE: mediacja, prawo dyscyplinarne, nauczyciel akademicki, odpowiedzialność dyscyplinarna, uczelnia wyższa

ABSTRACT: Paweł Czarnecki's aim in this article is to present the legal measure of mediation conducted in disciplinary proceedings against academic teachers (academic mediation), introduced on October 1st 2018, after the entry into force of the Act of July 20th 2018, Law on Higher Education and Science. Czarnecki discusses the following aspects of this measure: the definition of academic mediation, the procedure of referring a case to mediation, general principles of mediation proceedings, stages of this procedure, and postulates aimed at increasing the efficiency of proceedings in such cases. Based on his analysis of statistical data obtained from Polish universities, Czarnecki puts forward a thesis that, unless the provisions on academic mediation are changed, mediation will not be an effective instrument to help resolve conflicts at a university between the accused academic teacher and the victim.

KEYWORDS: mediation, disciplinary law, academic teacher, disciplinary liability, university

1. Wprowadzenie

Na przestrzeni ostatnich kilku lat dokonała się rewolucja w obszarze ustawodawstwa regulującego organizację i zasady funkcjonowania szkół wyższych. Nowa ustawa z 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, która co do zasady weszła w życie 1 października 2018 r.¹, niejako na nowo określiła cały system szkolnictwa wyższego i uprawiania nauki. W jednym akcie legislacyjnym składającym się z 470 artykułów pogrupowanych w 15 obszernych działach dokonano scalenia różnych rozproszonych regulacji, zawierając przy tym kompromisowe rozwiązania w najbardziej kluczowych kwestiach w obszarze szkolnictwa wyższego. W dziale VII, zatytułowanym *Odpowiedzialność dyscyplinarna*, obejmującym przepisy od art. 275 do 306, nakreślono zasady odpowiedzialności dyscyplinarnej, jak też procedury realizacji tego rodzaju odpowiedzialności prawnej.

Celem tego artykułu nie jest jednak omówienie obszernego zagadnienia odpowiedzialności dyscyplinarnej w ustawie z 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, lecz przedstawienie jednego instrumentu w tym akcie normatywnym – mediacji prowadzonej w postępowaniu dyscyplinarnym wobec nauczycieli akademickich, która będzie tu określana krótko: „mediacja akademicka”. Wychodząc od podstaw normatywnych wskazanej instytucji, zostaną omówione: pojęcie mediacji akademickiej, zasady postępowania mediacyjnego, najważniejsze aspekty proceduralne oraz zaproponowany sposób wykładni przepisów, które określają nie tylko prawa i obowiązki uczestników postępowania mediacyjnego, ale przede wszystkim przebieg samej mediacji. Autor swoje rozważania będzie prowadził zarówno z perspektywy nauczyciela akademickiego, jak i mediatora w sprawach karnych przy Sądzie Okręgowym w Krakowie. Pozwoli to na analizę zagadnienia nie tylko z perspektywy teoretycznej, ale przede wszystkim z uwzględnieniem praktycznych aspektów prawidłowego prowadzenia mediacji w postępowaniach dyscyplinarnych nauczycieli akademickich. Najważniejszą wszakże kwestią omawianą w niniejszym krótkim opracowaniu będzie próba odpowiedzi na pytanie: czy organy dyscyplinarne prowadzące w szkołach wyższych postępowanie w sprawach nauczycieli akademickich chętnie korzystają ze wskazanego instrumentu, a zatem czy mediacja sprawdza się w omawianej kategorii spraw? W tym celu zostaną zaprezentowane niepublikowane

¹ Dz.U. z 2018 r., poz. 1668 ze zm. (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 574), dalej: Ustawa albo PrSzWiN. Zbliżona konstrukcja odpowiedzialności dyscyplinarnej została przewidziana w przepisach ustawy z dnia 27 lipca 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz.U. z 2017 r., poz. 2183 z późn. zm.) oraz ustawy z dnia 12 września 1990 r. o szkolnictwie wyższym (Dz.U. z 1990 r., nr 65, poz. 385). Wcześniejsze ustawy dyscyplinarne z 4 maja 1982 r., 5 listopada 1958 r. oraz 15 grudnia 1951 r. bardzo lapidarnie regulowały kwestię odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli akademickich, opartą na nieznanym odmiennych założeniach.

dotychczas wyniki badań statystycznych na temat stosowania przepisów o mediacji prowadzonej wobec nauczycieli akademickich. Być może dzięki temu analiza zjawiska nie ograniczy się jedynie do suchej analizy tekstu normatywnego, ale uwzględni także dane statystyczne uzyskane w środowisku akademickim.

2. Otoczenie normatywne mediacji w szkolnictwie wyższym

Już pobieżny przegląd zawartości działu VII Ustawy pozwala zauważyć, że ustawodawca zdecydował, aby wyodrębnić trzy kategorie osób funkcjonujących na uczelniach wyższych: nauczycieli, doktorantów oraz studentów. Wzorem poprzednio obowiązujących rozwiązań przyjął, że kluczowe jest szczegółowe określenie w dziale VII ponoszenia odpowiedzialności przez nauczycieli akademickich (rozdział 1), natomiast jedynie ramowo zasad obowiązujących studentów (rozdział 2) oraz doktorantów (rozdział 3). Przepisy określające podstawy odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli akademickich stanowią pewien wzorzec dla dalszych regulacji wobec studentów i doktorantów. Formalnie bowiem ustawodawca osobno w rozdziale 2 działu VII reguluje materię odpowiedzialności dyscyplinarnej studentów, ale nie jest to regulacja zupełna, ponieważ w licznych incydentalnych kwestiach następuje wewnętrzne odesłanie do przepisów o odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli akademickich. Podobny mechanizm zastosowano wobec doktorantów, gdyż w rozdziale 3 działu VII zamieszczono tak naprawdę jedynie autonomiczną regulację przewinienia dyscyplinarnego, natomiast w myśl art. 322 ust. 1 zd. 2 Ustawy „Do odpowiedzialności dyscyplinarnej doktorantów stosuje się odpowiednio przepisy art. 307 ust. 2, art. 308–320 oraz przepisy wydane na podstawie art. 321”². Regulacja ta jednak nie jest zupełna, albowiem przepisy dyscyplinarne uregulowano również w przepisach rangi podustawowej, a zatem w odniesieniu do nauczycieli akademickich są to: Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 28 września 2018 r. w sprawie szczegółowego trybu postępowania wyjaśniającego i dyscyplinarnego w sprawach studentów, a także sposobu wykonywania kar dyscyplinarnych i ich zatarcia³, Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 22 czerwca 2022 r. w sprawie szczegółowego trybu prowadzenia mediacji, postępowania wyjaśniają-

² Podzielam pogląd, że *de lege lata* nie jest dopuszczalne odpowiednie stosowanie art. 23a k.p.k. w odniesieniu do postępowań dyscyplinarnych studentów i doktorantów. Zob. D. Bek, O. Sitarz, *Mediacja w postępowaniu dyscyplinarnym prowadzonym wobec członków społeczności akademickiej*, FP 2018, nr 5 (49), s. 38–39. Warto jednak również odnotować, że prezentowany jest także pogląd odmienny od przedstawionego – zob. R. Giętkowski, *Mediacja w sprawach dyscyplinarnych studentów*, ADR. 2021, nr 1, s. 17 i nast. Jest to kolejny argument, aby wskazaną kwestię przesądzić w ustawie.

³ Dz.U. z 2018 r., poz. 1882. Rozporządzenie to weszło w życie 1 października 2018 r.

cego i postępowania dyscyplinarnego w sprawach odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli akademickich, a także sposobu wykonywania kar dyscyplinarnych i ich zatarcia⁴. Podkreślenia wymaga, że po raz pierwszy zarówno w ustawie, jak i rozporządzeniu znalazło się określenie „mediacja”, co stanowiło również realizację niektórych postulatów przedstawicieli doktryny i osób zainteresowanych mediacją⁵.

W dalszym jednak ciągu tak naprawdę nie jest to jeszcze enumeratywny katalog źródeł prawa, które regulują materię odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli akademickich. Podstawy pociągania do odpowiedzialności dyscyplinarnej, a w szczególności elementy wyznaczające konstrukcję przewinienia dyscyplinarnego, można znaleźć też w przepisach wewnętrznych danej uczelni. Przykładowo, w odniesieniu do Uniwersytetu Jagiellońskiego są to przepisy wydawane przez organy uczelni regulujące aksjologię oraz misję uniwersytetu⁶, a także regulacje określające sposób powoływania organów dyscyplinarnych lub ich kadencji⁷.

Nie będzie jednak przesadą stwierdzenie, że katalogu wskazanych źródeł normatywnych nadal nie można uznać za zamknięty, albowiem szereg istotnych kwestii wynika z konieczności uwzględniania formuły odpowiedniego stosowania przepisów kodeksu postępowania karnego. Przypomnieć należy, że w myśl art. 305 Ustawy „Do postępowań w sprawach odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli akademickich, w zakresie nieuregulowanym w ustawie, stosuje się odpowiednio przepisy ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 534, 1023 i 2447), z wyłączeniem art. 82”. Natomiast zgodnie z art. 320 Ustawy „Do postępowania wyjaśniającego i postępowania dyscyplinarnego wobec studentów w sprawach nieuregulowanych w ustawie stosuje się odpowiednio przepisy ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, z wyłączeniem art. 82”. Należy wskazać, że odpowiednie stosowanie przepisów art. 23a k.p.k. oznacza również odpowiednie stosowanie aktów wykonawczych do tego artykułu. Tym samym w postępowaniu dyscyplinarnym w odniesieniu do nauczycieli akademickich

⁴ Dz.U. z 2022 r., poz. 1236 (dalej: RozpDys). Rozporządzenie to obowiązuje od 10 czerwca 2022 r. Należy nadmienić, że treść nowego aktu wykonawczego w niewielkim zakresie zmienia poprzednio obowiązującą regulację, czyli rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 25 września 2018 r. (Dz.U. z 2018 r., poz. 1843) pod tym samym tytułem.

⁵ Zob. uwagi na temat kontrowersji wokół postępowania mediacyjnego wobec nauczycieli akademickich w artykule: W. Bar, *Nowe prawo i ... stare/nowe dylematy. Sprawy dyscyplinarne nauczycieli akademickich po reformie z 2018 roku*, „Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 2018, t. 11, nr 2, s. 8–10, a także zwięzły, ale wyczerpujący przegląd nowej ustawy w rozprawie: R. Giętkowski, *Nowa regulacja odpowiedzialności dyscyplinarnej*, „Forum Akademickie” 2019, nr 11, s. 54–57.

⁶ Takim aktem jest Akademicki Kodeks Wartości przyjęty na posiedzeniu Senatu Uniwersytetu Jagiellońskiego w dniu 25 czerwca 2003 r., zob. <https://www.uj.edu.pl/documents/10172/84597185/akademicki-kodeks-wartosci.pdf/3bff64b6-8507-410c-82c5-264a10f3841a> [dostęp: 23.05.2022].

⁷ Por. Statut Uniwersytetu Jagiellońskiego uchwalony przez Senat Uniwersytetu Jagiellońskiego 29 maja 2019 r. ze zmianami, zob. <https://bip.uj.edu.pl/dokumenty/statut> [dostęp: 23.05.2022].

może formalnie znaleźć zastosowanie Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 maja 2015 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych, aczkolwiek w praktyce niemal wszystkie kwestie uregulowane w rozporządzeniu wykonawczym do art. 23a k.p.k. zostały uregulowane w przepisach RozpDys⁸. Co więcej, w odniesieniu do niektórych zagadnień, takich jak zatarcie skazania, dyrektywy wymiaru kary, przedawnienie spraw, będzie trzeba korzystać w wąskim zakresie z przepisów kodeksu karnego. Jak zatem łatwo dostrzec, przepisy rangi ustawowej, jak też regulacje obowiązujące w uczelniach mają priorytetowe znaczenie przy konstrukcji przewinienia dyscyplinarnego oraz określania trybu postępowania dyscyplinarnego wobec nauczycieli akademickich.

Warto przy tym nadmienić, że sama formuła odpowiedniego stosowania przepisów kodeksu postępowania karnego w sprawach dyscyplinarnych nauczycieli akademickich, doktorantów oraz studentów jest konsekwencją represyjnego charakteru odpowiedzialności dyscyplinarnej, ale również kopią poprzednio obowiązujących regulacji dyscyplinarnych w środowisku akademickim. Obecnie nie sposób sobie wyobrazić spójnej, wygodnej do stosowania i zarazem zupełnej regulacji. Przypomnieć należy, że w myśl § 156 ust. 1 Rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”⁹, jeżeli zachodzi potrzeba osiągnięcia skrótowości tekstu lub zapewnienia spójności regulowanych instytucji prawnych, w akcie normatywnym można posłużyć się odesłaniami. Natomiast zgodnie z § 156 ust. 2 tego aktu, jeżeli odesłanie stosuje się tylko ze względu na potrzebę osiągnięcia skrótowości tekstu, w przepisie odsyłającym jednoznacznie wskazuje się przepis lub przepisy prawne, do których się odsyła. Taki też mechanizm zastosowano w przepisach PrSzWiN, dążąc z jednej strony do osiągnięcia skrótowości tekstu, a z drugiej pamiętając, że należy zamieścić powtórzenia konstrukcji właściwych przepisom kodeksu karnego i kodeksu postępowania karnego, gdyż w większości uczelni z reguły w organach dyscyplinarnych nie zasiadają osoby, które posiadają wiedzę prawniczą ze wskazanych dziedzin prawa. Powtórzenia w tekście PrSzWiN oraz w RozpDys mają zatem nie-prawnikom ułatwić stosowanie przepisów.

Konstrukcja „odpowiednie stosowanie przepisów” wymusza sięgnięcie po jedną z trzech przyjętych w doktrynie możliwości stosowania przepisów z zakresu normatywnego, do którego następuje odesłanie. W odniesieniu do przepisów PrSzWiN oznacza to albo stosowanie niektórych przepisów kodeksu postępowania karnego wprost (a zatem przeniesienie regulacji karnoprosesowej do przepisów dyscyplinarnych wobec nauczycieli akademickich), albo stosowanie przepisów kodeksu postępowania karnego z modyfikacjami (czyli dostosowanie przepisów tego kodeksu

⁸ Dz.U. z 2022 r., poz. 1236.

⁹ T.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 283.

do specyfiki postępowania dyscyplinarnego wobec nauczycieli akademickich), albo odmowę zastosowania przepisów kodeksu postępowania karnego (celowe odrzucenie określonej instytucji karnoprocesowej, albowiem specyfika postępowania dyscyplinarnego w szkolnictwie wyższym bazuje na odmiennej aksjologii lub zastosowanie przepisów kodeksu postępowania karnego prowadziłyby do absurdów lub sprzeczności w przepisach PszWiN). Formuła odpowiedniego stosowania przepisów oznacza zatem każdorazowy obowiązek podjęcia decyzji, który z trzech wariantów stosowania przepisów należy wybrać¹⁰. Kwestia ta ma kluczowe znaczenie w przypadku odpowiedniego stosowania przepisów o mediacji karnej (art. 23a k.p.k.).

Jest niemal pewne, że z formuły odpowiedniego stosowania przepisów nie można zatem zrezygnować, a przynajmniej jej uchYLENIE spowodowałoby nieuchronne powstanie luk prawnych, co z kolei narażałoby uczestników postępowania dyscyplinarnego na ryzyko ponoszenia konsekwencji arbitralnego stosowania przepisów dyscyplinarnych.

3. Definicja mediacji akademickiej

Przepisy PrSzWiN nie zawierają legalnej definicji mediacji akademickiej. Prawdopodobnie jest to pominięcie legislacyjne lub też wyraz przekonania ustawodawcy, że taka definicja jest nieprzydatna – w zgodzie z paremią „Omnis definitio in iure periculosa est” (łac. „Wszelka definicja niebezpieczna jest”)¹¹. Nie budzi natomiast wątpliwości prawdziwość twierdzenia, że stworzenie takiej definicji legalnej nie jest zadaniem łatwym.

W Standardach prowadzenia mediacji i postępowania mediatora – uchwalonych przez Społeczną Radę ds. Alternatywnych Metod Rozwiązywania Konfliktów i Spo-

¹⁰ Warto przejrzeć skomplikowaną problematykę odpowiedniego stosowania przepisów w rozprawach: J. Nowacki, „Odpowiednie” stosowanie przepisów prawa, PiP 1964, nr 3, s. 367 i nast.; M. Hauser, *Odpowiednie stosowanie przepisów prawa – uwagi porządkujące*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2005, t. 65, s. 152; A. Błażnio-Parzych, *Przepisy odsyłające systemowo (wybrane zagadnienia)*, PiP 2003, nr 1, s. 43 i nast.; P. Czarnecki, *Odpowiednie stosowanie przepisów prawa karnego w postępowaniach represyjnych*, w: *Postępowanie karne a inne postępowania represyjne*, red. P. Czarnecki, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 13 i nast., czy na gruncie nieobowiązującej już ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym z 2005 r.: K. Dudka, *Stosowanie przepisów k.p.k. w postępowaniu dyscyplinarnym w stosunku do nauczycieli akademickich*, w: *Węzłowe problemy procesu karnego. Materiały Zjazdu Katedr Postępowania Karnego. Kraków 25–28 września 2008 r.*, red. P. Hofmański, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 358 i nast.

¹¹ Pełna paremia brzmi: „Omnis definitio in iure civili periculosa est; parum est enim ut non subverti posset” (Iavolenus – D. 50,17,202) – „każda definicja w prawie cywilnym jest ryzykowna, rzadko się bowiem zdarza, żeby nie mogła być wzruszona”. Cytat i tłumaczenie za: F. Longchamps de Bériér, *Z uwag do metodologii nauki prawa prywatnego: powoływanie łacińskich reguł i maksym na przykładzie nemo plus iuris*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2014, t. 7, z. 1, s. 49.

rów przy Ministrze Sprawiedliwości – w dniu 26 czerwca 2006 r. przyjęto, że przez mediację rozumie się „dobrowolny i poufny proces, w którym fachowo przygotowana, niezależna i bezstronna osoba, za zgodą stron, pomaga im poradzić sobie z konfliktem. Mediacja pozwala jej uczestnikom określić kwestie sporne, zmniejszyć bariery komunikacyjne, opracować propozycje rozwiązań i, jeśli taka jest wola stron, zawrzeć wzajemnie satysfakcjonujące porozumienie”¹².

W tym samym duchu można zdefiniować mediację akademicką jako **dobrowolne i poufne postępowanie mające na celu likwidację lub załagodzenie sporu powstałego na uczelni wyższej między pokrzywdzonym a sprawcą deliktu dyscyplinarnego z udziałem bezstronnego nauczyciela akademickiego, który wykorzystując wiedzę i umiejętności łagodzenia konfliktów, dąży do pojednania stron tego postępowania i zawarcia przez nie racjonalnej ugody**. W ten sposób w definicji zostają wymienione zarówno cechy wskazanego postępowania, przymioty mediatora, jak i cel postępowania mediacyjnego. Mediacja akademicka ma stanowić instrument, który likwidując konflikt powstały po popełnieniu przewinienia dyscyplinarnego, promuje również wartości etyczne obowiązujące w danej uczelni. Oczywiście dotyczy to sytuacji, gdy przewinienie dyscyplinarne związane jest ze sporem¹³.

Ratio legis wprowadzenia nowej instytucji, jaką stanowi mediacja, jest tak naprawdę nieznaną. W uzasadnieniu ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce wskazano: „W projekcie zaproponowano nowe kompetencje rektora w postępowaniu w sprawach dyscyplinarnych – w zakresie mediacji. Wprowadzono możliwość przeprowadzania mediacji przed wszczęciem postępowania wyjaśniającego oraz określono sposób jej przeprowadzenia”¹⁴. Nie jesteśmy zatem w stanie dowiedzieć się, co spowodowało, że ustawodawca po raz pierwszy w historii wprowadził mediację do systemu odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli akademickich¹⁵. Próżno także szukać w uzasadnieniu powodów, dla których nie wprowadzono mediacji

¹² <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/miedzynarodowe-i-polskie-standardy-dotyczace-mediacji> [dostęp: 23.05.2022].

¹³ Zob. w kontekście mediacji akademickiej oryginalną koncepcję podziału deliktów nauczycielskich na delikty konfliktowe i bezkonfliktowe w artykule: D. Bek, O. Sitarz, *Mediacja w postępowaniu...* Autorki słusznie wskazują, że celem mediacji jest „rozwiązanie konfliktu w sposób satysfakcjonujący pokrzywdzonego i sprawcę” (s. 35–36).

¹⁴ Druk Sejmu VIII Kadencji nr 2446, www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/PrzebiegProc.xsp?nr=2446 [dostęp: 23.05.2022].

¹⁵ W piśmiennictwie podczas relacjonowania ramowo przebiegu konferencji na temat postępowania dyscyplinarnego, która odbyła się w Warszawie 25–26 kwietnia 2016 r., wskazuje się, że rzecznicy widzą także potrzebę wprowadzenia możliwości mediacji między obwinionym a pokrzywdzonym, zwłaszcza tam, gdzie sprawa dyscyplinarna ma jako podłoże konflikt interpersonalny. Mediacja w wielu przypadkach mogłaby zastąpić oficjalne postępowanie dyscyplinarne, szczególnie gdyby przewinienie należało do lżejszych. Wyrażono opinię, że takie ukształtowanie reakcji na przewinienia dyscyplinarne bardziej odpowiada naturze wspólnoty akademickiej niż rygorystyczna procedura, nakazująca dochowy-

do postępowań dyscyplinarnych prowadzonych wobec studentów i doktorantów. Z nieoficjalnych informacji uzyskanych od osób, które brały udział w pracach nad przepisami PrSzWiN, wynika, że zabieg pominięcia mediacji w tej kategorii spraw był w pełni świadomy. Wskazywano bowiem, że wprowadzenie mediacji w postępowaniach wobec studentów i doktorantów prowadziłoby do naruszenia zasady równości stron w postępowaniu mediacyjnym, gdyż zakładano, że w tej kategorii spraw pokrzywdzonym będzie częstokroć nauczyciel akademicki. Takie założenie było jednak błędne, a wręcz brakuje mu konsekwencji i spójności aksjologicznej, albowiem także w postępowaniach dyscyplinarnych, gdy obwinionym jest nauczyciel akademicki, pokrzywdzonym może być przecież student. Przykład ten pokazuje, że wprowadzenie mediacji do przepisów PrSzWiN nie zostało gruntownie przemyślane.

4. Zasady postępowania mediacyjnego

Przepisy dyscyplinarne nie regulują wprost wszystkich zasad postępowania mediacyjnego, aczkolwiek mając na względzie dodatkowo generalne zasady postępowań mediacyjnych w polskim systemie prawa¹⁶ oraz odpowiednie stosowanie art. 23a k.p.k., można zdekodować kilka zasad, które określają model mediacji akademickiej w Polsce:

- a) **zasada dobrowolności** (art. 283 ust. 1 PrSzWiN) – zgodnie z nią mediację prowadzi się za zgodą osoby, której czynu dotyczy zawiadomienie lub informacja, oraz pokrzywdzonego. Podobnie w § 48 ust. 4 zd. 1 RozpDys wskazano, że udział w mediacji jest dobrowolny. Zgoda na uczestniczenie w niej może być wycofana w każdym czasie. Tym samym każda ze stron może odstąpić od mediacji na dowolnym etapie postępowania, zarówno przed formalnym skierowaniem sprawy do mediacji, w trakcie trwania mediacji, jak i po jej zakończeniu;
- b) **zasada bezstronności** – mediator nie może wykazywać jakiegokolwiek własnego interesu w zakresie mediacji, ma być bowiem podmiotem, który nie jest stronniczo powiązany bezpośrednio ani ze stronami konfliktu, ani też w stosunku do przedmiotu sporu. W wypadku ujawnienia się okoliczności, które mogą uzasadniać brak bezstronności mediatora, możliwe jest skierowanie wniosku o jego wyłączenie (§ 48 ust. 3 w związku z § 3 RozpDys). Podobnie jeśli mediator z różnych powodów uważa, że nie może przeprowadzić wskazanego postępowania w sposób bezstronny, również jest zobowiązany się wyłączyć;

wać wielu wymogów formalnych. Zob. R. Giętkowski, *Rzecznicy dyscyplinarni postulują zmiany*, „Forum Akademickie” 2016, nr 6, s. 23–24.

¹⁶ Zob. chociażby: A. Rękas, *Mediacja w polskim prawie karnym*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 2011, s. 4.

- c) **zasada poufności** – postępowanie mediacyjne nie jest jawne dla osób, które nie są jego uczestnikami. W posiedzeniu mediacyjnym mogą zatem brać udział wyłącznie: osoba, przeciwko której toczy się postępowanie wyjaśniające lub dyscyplinarne, i pokrzywdzony, a także odpowiednio ich obrońca oraz pełnomocnik, jeśli zostali w tej sprawie ustanowieni. Konsekwencją zasady poufności jest regulacja, w myśl której mediatora nie wolno przesłuchiwać jako świadka co do faktów, o których dowiedział się od obwinionego lub pokrzywdzonego, prowadząc mediację (§ 48 ust. 6 RozpDys);
- d) **zasada akceptowalności** – nie została wprost wyrażona w przepisach dyscyplinarnych, ale wydaje się, że nie sposób prowadzić mediacji, jeśli obie strony nie zaakceptują wyboru mediatora. W wypadku skierowania sprawy przez rektora mediację prowadzi nauczyciel akademicki wybrany przez ten organ. Z kolei w postępowaniu wyjaśniającym lub w postępowaniu przed komisją mediatora wyznaczają wspólnie pokrzywdzony oraz odpowiednio osoba, której czynu dotyczy postępowanie wyjaśniające, albo obwiniony w postępowaniu przed komisją dyscyplinarną (§ 48 ust. 2 RozpDys);
- e) **zasada fachowości** – mediatorem obligatoryjnie powinien być nauczyciel akademicki, a zatem należy uznać, że jeśli mediację prowadziła osoba, która w toku całego procesu mediacyjnego nie posiadała statusu nauczyciela akademickiego, to wówczas taka mediacja nie wywołuje przewidzianych prawem skutków procesowych. Ustawodawca, przyjmując, że mediatorem może być wyłącznie nauczyciel akademicki, uznał, że tylko taka osoba będzie posiadała wiedzę na temat praw i obowiązków nauczycieli akademickich, ale przede wszystkim będzie się orientowała w kwestii standardów etycznych w pracy nauczyciela. Niestety ustawa nie wymaga, aby nauczyciel posiadał szczególne predyspozycje lub doświadczenie w zakresie rozwiązywania sporów na uczelni. Tym samym nie tylko status powinien decydować o sprawowaniu funkcji mediatora, lecz także umiejętności negocjacyjne. Tymi właśnie kryteriami powinien kierować się aktualnie rektor przy wyznaczaniu mediatorów do rozstrzygania sporów na uczelni. Przyjąć należy, że jeśli mediację prowadzi inna osoba niż nauczyciel akademicki, taka mediacja nie wywołuje skutków przewidzianych w przepisach Ustawy; mediacja powinna być ponowiona już przez uprawnioną osobę.

5. Uczestnicy postępowania mediacyjnego

Uczestnikami postępowania mediacyjnego są w wypadku skierowania sprawy przez rektora lub rzecznika osoba, której czynu dotyczy postępowanie (po postawieniu zarzutów lub w postępowaniu przed komisją dyscyplinarną występująca

jako obwiniony), oraz pokrzywdzony. Warto nadmienić, że w postępowaniu wyjaśniającym pokrzywdzony ma status strony (art. 286 ust. 1 PrSzWiN), natomiast w postępowaniu przed komisją dyscyplinarną tego statusu został przez ustawodawcę celowo pozbawiony (art. 292 ust. 1 PrSzWiN)¹⁷. Zróznicowanie pozycji pokrzywdzonego w tych obu stadiach nie znajduje racjonalnego uzasadnienia aksjologicznego, przy czym kontrowersyjny jest w ogóle udział pokrzywdzonego w postępowaniach dyscyplinarnych w polskim systemie prawnym, a tym samym również w mediacji prowadzonej w przypadku sprawcy deliktu dyscyplinarnego¹⁸. Na marginesie należy jednak wspomnieć, że więcej okoliczności przemawia za tym, aby *de lege ferenda* w ogóle pozbawić go możliwości udziału w postępowaniach dyscyplinarnych.

Uczestnikami postępowania mediacyjnego mogą być też reprezentanci stron procesowych, a zatem w odniesieniu do osoby, której czynu dotyczy postępowanie (lub po wszczęciu postępowania dyscyplinarnego obwinionego), będzie to obrońca, natomiast w odniesieniu do pokrzywdzonego będzie to pełnomocnik. Skoro przepisy nie precyzują, kto może nimi być, należy uznać, że z uwagi na zasadę równości stron, a także dyrektywę wykładni systemowej obrońcą i pełnomocnikiem może być każdy, kogo wskaże odpowiednio osoba, której postępowanie dotyczy, obwiniony lub pokrzywdzony, chociaż w praktyce z reguły jest to nauczyciel akademicki, adwokat lub radca prawny¹⁹. Niezależnie jednak od wskazanych kontrowersji należy uznać, że nie jest celowe, aby reprezentant brał udział w postępowaniu mediacyjnym na wszystkich etapach. Jego udział jest potrzebny przede wszystkim w momencie zawierania ugody, w szczególności wówczas, gdy dotyczy ona kwestii o charakterze prawnym. Istotą bowiem mediacji jest nie tylko zawarcie ugody, ale również pojednanie między pokrzywdzonym a sprawcą deliktu dyscyplinarnego.

Uczestnikiem postępowania mediacyjnego nie może być w żadnym zakresie organ dyscyplinarny, który kieruje sprawę do postępowania mediacyjnego (rektor, rzecznik dyscyplinarny, członek komisji dyscyplinarnej), minister sprawujący nadzór nad szkolnictwem wyższym, a także osoba, która zawiadomiła o popełnieniu czynu mającego znamiona przewinienia dyscyplinarnego, mimo że ten ostatni podmiot posiada status strony postępowania wyjaśniającego (art. 286 ust. 1 PrSzWiN).

¹⁷ Zob. świetne opracowanie w omawianej materii na temat roli pokrzywdzonego: B. Dudzik, *Pokrzywdzony w postępowaniu w przedmiocie odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli akademickich (wybrane kwestie)*, w: *Ewolucja polskiego wymiaru sprawiedliwości w latach 2013–2018 w świetle standardów rzetelnego procesu*, red. C. Kulesza, A. Sakowicz, Temida 2, Białystok 2019, s. 657 i nast.

¹⁸ Zob. P. Czarnecki, *Prawa i obowiązki pokrzywdzonego w postępowaniach dyscyplinarnych w polskim systemie prawnym*, PPP 2022, nr 5, s. 60 i nast.

¹⁹ Zob. P. Czarnecki, *Status obwinionego w postępowaniach dyscyplinarnych w polskim systemie prawnym*, PPP 2017, nr 4, s. 90.

6. Przebieg postępowania mediacyjnego

Przebieg postępowania mediacyjnego określono w sposób lapidarny i momentami nieuporządkowany, materia dotycząca mediacji uregulowana została bowiem zarówno w przepisach PrSzWiN, jak i rozdziału 5 RozpDys zatytułowanego *Mediacja* (§§ 48–53). Rozporządzenie powinno precyzować kwestie o charakterze organizacyjnym i technicznym, a w wielu miejscach powtarza regulację ustawową. Analiza jego treści wskazuje, że częstokroć jest ono wzorowane na regulacji karnej, a w szczególności treści rozporządzenia wykonawczego do art. 23a § 8 k.p.k.

Dla mediacji akademickiej kluczowe znaczenie mają przepisy określające sposób inicjowania postępowania mediacyjnego. Stosownie do art. 282 PrSzWiN rektor, po otrzymaniu zawiadomienia o popełnieniu czynu mającego znamiona przewinienia dyscyplinarnego lub powzięciu w inny sposób informacji o możliwości popełnienia takiego czynu, ma trzy możliwości: po pierwsze, może skierować sprawę do mediacji – w przypadku gdy skutek czynu zaistniał spór między osobą, której dotyczy zawiadomienie lub informacja, a pokrzywdzonym; po drugie, może nałożyć karę upomnienia – w przypadku gdy czyn stanowi przewinienie dyscyplinarne mniejszej wagi i udowodnienie winy nie wymaga przeprowadzenia postępowania wyjaśniającego; po trzecie wreszcie, może polecić rzecznikowi dyscyplinarnemu, w drodze postanowienia, rozpoczęcie prowadzenia sprawy.

Rozwinięciem tej regulacji są przepisy § 48 ust. 1 RozpDys, gdzie doprecyzowano, że sprawę z zakresu odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli akademickich, w zależności od stadium postępowania, do mediacji może skierować: 1) rektor, do czasu wydania rzecznikowi dyscyplinarnemu polecenia rozpoczęcia prowadzenia sprawy – z własnej inicjatywy, za zgodą osoby, której czynu dotyczy zawiadomienie lub informacja o popełnieniu albo możliwości popełnienia czynu mającego znamiona przewinienia dyscyplinarnego, oraz pokrzywdzonego; 2) rzecznik dyscyplinarny, w trakcie postępowania wyjaśniającego – z inicjatywy lub za zgodą osoby, której czynu dotyczy postępowanie wyjaśniające, i pokrzywdzonego; 3) komisja dyscyplinarna, w trakcie postępowania dyscyplinarnego – z inicjatywy lub za zgodą obwinionego i pokrzywdzonego. Przepisy nie regulują formy uzyskania zgody od uczestników, zatem zarówno wyrażenie zgody, jak i jej cofnięcie może zostać przekazane organom dyscyplinarnym w dowolny sposób, a więc w formie ustnej i odnotowane w aktach dyscyplinarnych lub też w formie pisemnej.

Skierowanie sprawy do mediacji traktowane jest jako jeden z alternatywnych sposobów inicjowania postępowania mediacyjnego. Błędem jest jednakże twierdzenie, że rektor ma pełną swobodę w wyborze jednej z tych możliwości. Do mediacji można bowiem skierować sprawę, gdy spełnione są równocześnie (łącznie, kumulatywnie) trzy warunki: 1) rektor musi posiadać informacje, z których wynika „moż-

liwość popełnienia” przewinienia dyscyplinarnego; 2) przewinienie wywołało spór między domniemanym sprawcą czynu a pokrzywdzonym; 3) osoba podejrzewana o popełnienie przewinienia dyscyplinarnego i pokrzywdzony wyrażą zgodę. Jeśli zatem któryś z tych warunków nie zostanie spełniony, nie jest możliwe na tym etapie skierowanie sprawy do mediacji, co nie wyklucza jednak mediacji w przyszłości, jeśli zaistnieją do tego wszystkie trzy warunki.

Ustawodawca wyraźnie wskazuje, że mediację można prowadzić na etapie postępowania wyjaśniającego (art. 287 ust. 3 PrSzWiN) lub też na etapie postępowania dyscyplinarnego (art. 293 ust. 3 PrSzWiN), przy czym w tym ostatnim przypadku mediację można prowadzić zarówno przed uczelnianą komisją dyscyplinarną, jak i komisją dyscyplinarną przy Radzie Głównej Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz przed komisją dyscyplinarną przy ministrze. Tym samym słusznie w szerokim zakresie umożliwiono prowadzenie postępowania na wszystkich jego etapach. Rozwiązanie to należy ocenić jako trafne. Nie jest natomiast dopuszczalne prowadzenie mediacji na podstawie przepisów PrSzWiN po zaskarżeniu rozstrzygnięcia dyscyplinarnego do sądu powszechnego.

Ustawa nie precyzuje szczegółowo obowiązków mediatora, natomiast należy stwierdzić, że jego podstawowym obowiązkiem jest kierowanie procesem mediacyjnym w taki sposób, aby ułatwić stronom zawarcie porozumienia. Ponadto z treści art. 283 ust. 3 PrSzWiN wynika, że po zakończeniu mediacji mediator w każdej sprawie mediacyjnej ma obowiązek sporządzić sprawozdanie z wyników mediacji i przekazać je rektorowi. Tak naprawdę jednak rektor otrzymuje kopię sprawozdania, albowiem jego oryginał zawsze załączany jest do akt.

Procedurę mediacji, a zatem czynności mediatora, w rzeczywistości skopiowano z przepisów wspomnianego wcześniej rozporządzenia do mediacji karnej. W myśl § 50 RozpDys mediator podejmuje następujące czynności: 1) niezwłocznie nawiązuje kontakt ze stronami mediacji i ustala termin oraz miejsce spotkania z każdą ze stron; 2) przeprowadza z każdą ze stron mediacji, w dogodnym dla nich miejscu i czasie, indywidualne lub wspólne spotkania wstępne, podczas których: a) wyjaśnia cele i zasady mediacji, b) poucza o możliwości cofnięcia zgody na uczestniczenie w mediacji aż do jej zakończenia oraz c) odbiera od stron mediacji zgodę na uczestniczenie w mediacji, jeżeli nie została ona wcześniej wyrażona; 3) przeprowadza spotkanie mediacyjne z udziałem stron mediacji, w miejscu i czasie dogodnym dla jej uczestników; 4) pomaga w sformułowaniu treści ugody między osobą, której dotyczy zawiadomienie, i pokrzywdzonym. W odróżnieniu od mediacji karnej mediator w mediacji akademickiej nie ma obowiązku kontrolowania sposobu wykonania ugody.

W myśl natomiast art. 283 ust. 4 PrSzWiN, w przypadku gdy w wyniku mediacji zostanie zawarta ugoda, podpisuje ją również nauczyciel akademicki prowadzący

mediację i dołącza do sprawozdania. W sprawozdaniu nie wolno w żadnym wypadku zamieszczać stanowisk i propozycji mediacyjnych stron.

Konsekwencje mediacji zależą od etapu postępowania, na którym skierowano sprawę do mediacji, a także od tego, czy w wyniku mediacji zawarto ugodę.

Jeśli mediację prowadzono w postępowaniu wyjaśniającym i została zawarta uгода między osobą, której czynu dotyczyło postępowanie wyjaśniające, a pokrzywdzonym, to wówczas postępowanie wyjaśniające może zostać umorzone, chyba że okoliczności sprawy wymagają ukarania dyscyplinarnego (§ 48 ust. 7 RozpDys). Zwrot „chyba że okoliczności sprawy wymagają ukarania dyscyplinarnego” należy interpretować jako obowiązek przekazania sprawy rzecznikowi dyscyplinarnemu w sytuacji, gdy mimo zawarcia ugody nie jest zasadne umorzenie postępowania wyjaśniającego, lecz ukaranie sprawcy. Może to nastąpić jedynie w formie skierowania wniosku do komisji dyscyplinarnej. Należy przyjąć, że taka sytuacja będzie miała miejsce wówczas, gdy czyn, którego dotyczy postępowanie wyjaśniające, narusza nie tylko interes pokrzywdzonego, ale także dobro natury ogólnej.

Niestety jest to poważny mankament legislacyjny, albowiem osoba, której czynu dotyczyło postępowanie wyjaśniające, nie ma gwarancji, że pomimo zawarcia ugody postępowanie to zostanie umorzone. Okoliczność ta może zniechęcać do zawarcia ugody, a na pewno nie ułatwia zawierania ugód mediacyjnych. Co więcej, brak możliwości umorzenia postępowania wyjaśniającego może także zniechęcać rektora i rzecznika dyscyplinarnego do kierowania spraw do mediacji.

W przypadku, gdy w wyniku mediacji nie zostanie zawarta uгода, rektor poleca rzecznikowi dyscyplinarnemu, w drodze postanowienia, rozpoczęcie prowadzenia sprawy (art. 283 ust. 4 PrSzWiN). W takiej sytuacji postępowanie wyjaśniające toczy się na zasadach ogólnych, co w praktyce obliuguje rzecznika do wydania postanowienia o jego wszczęciu.

Z kolei jeśli komisja skierowała sprawę do mediatora, to również skutki prawne mediacji zależą od faktu, czy zawarto w niej ugodę, czy też nie. Wyniki mediacji bierze się pod uwagę przy wymierzaniu kary dyscyplinarnej (§ 48 ust. 8 RozpDys). Przepisy nie precyzują jednak, co to oznacza, ale przyjęć należy, że ze względu na kategorię zwrotu „bierze pod uwagę” komisja ma obowiązek przy wymiarze kary uwzględnić zawartą ugodę, co oznacza obowiązek wymierzenia kary łagodniejszej niż w przypadku, gdyby w okolicznościach sprawy nie doszło do zawarcia ugody. Uznać także należy, że jeśli komisja skierowała sprawę do mediacji, a zatem z reguły, gdy dysponowała zgodą obu stron na skierowanie sprawy do mediacji, powinna uwzględnić przy wymiarze kary fakt, że obwiniony zgodził się (niezależnie od motywacji) wziąć udział w postępowaniu mediacyjnym. Poufny charakter mediacji wyklucza bowiem możliwość ustalenia przez komisję dyscyplinarną, z jakich powodów nie doszło do zawarcia ugody.

Warto mieć przy tym na względzie, że stosownie do § 16 ust. 3 RozpDys w mediacji można również uzgodnić, że zostanie skierowany wniosek o wydanie orzeczenia o uznaniu osoby, której czynu dotyczyło postępowanie wyjaśniające, za winną popełnienia przewinienia dyscyplinarnego i o wymierzenie kary z tą osobą uzgodnionej, bez przeprowadzania postępowania dowodowego. Należy jednak przyjąć, że rzecznik dyscyplinarny, skoro nie ma wpływu na treść ugody mediacyjnej, nie jest także związany takim zapisem w ugodzie mediacyjnej.

Po przeprowadzeniu mediacji mediator niezwłocznie sporządza pisemne sprawozdanie z jej wyników i przedstawia je odpowiednio rektorowi, rzecznikowi dyscyplinarnemu albo komisji dyscyplinarnej. Stosownie do § 52 ust. 2–3 sprawozdanie powinno zawierać: 1) sygnaturę sprawy; 2) imię i nazwisko mediatora; 3) imiona i nazwiska stron mediacji; 4) informację o wynikach mediacji; 5) podpis mediatora. Do sprawozdania załącza się, jeżeli została zawarta, ugodę podpisaną przez strony mediacji oraz mediatora. Wydaje się, że nie ma przeszkód, aby w przypadku mediacji zdalnej lub też długotrwałego pobytu chociażby jednej ze stron poza granicami kraju lub w szpitalu zamiast stron mediację podpisali ich reprezentanci lub nawet na podstawie odpowiednio stosowanego art. 121 k.p.k. mediator złożył dodatkowy podpis, zaznaczając przyczynę braku podpisu strony i dołączając oświadczenie strony (w dowolnej formie) na temat wskazanej okoliczności. Przepisy nie precyzują tej kwestii, aczkolwiek należy przyjąć, że również w sprawozdaniu należy zamieścić dane o reprezentantach stron. Nie jest natomiast dopuszczalne przedstawienie w sprawozdaniu stanowisk mediacyjnych, a niestety na wielu uczelniach taka praktyka się zdarza. Sprawozdanie mediatora nie może bowiem naruszać zasady poufności postępowania mediacyjnego.

Przepis § 53 ust. 1–2 RozpDys określa miejsce prowadzenia mediacji. Zgodnie z tą regulacją mediację prowadzi się w siedzibie organów uprawnionych do skierowania sprawy do mediacji, natomiast nie prowadzi się jej w lokalu zajmowanym przez jej uczestników lub ich rodziny. W postępowaniu dyscyplinarnym w mediacji akademickiej obowiązuje zatem odmienna zasada niż w mediacji w postępowaniu karnym, gdzie z reguły nie jest dopuszczalna mediacja w siedzibie organu, który może wyznaczyć mediatora. Widocznie uznano, że charakter mediacji akademickiej pozwala prowadzić postępowania mediacyjne w tym samym miejscu, w którym będzie rozpoznawana sprawa dyscyplinarna, bez narażenia na stres kojarzący się z budynkiem sądu lub prokuratury jak w przypadku mediacji karnej. W praktyce niewiele uczelni dysponuje osobnym pomieszczeniem do przeprowadzenia mediacji akademickich, natomiast odbywa się ona najczęściej w czasie dyżurów pełnionych przez nauczycieli akademickich.

Podobnie jak w przypadku mediacji karnej także w mediacji akademickiej dopuszczalne jest prowadzenie mediacji pośredniej. Dotyczyć to będzie tych situa-

cji, gdy nie będzie możliwe bezpośrednie spotkanie stron mediacji. Mediator może wówczas przeprowadzić mediację w sposób pośredni, przekazując każdej ze stron informacje, propozycje oraz stanowisko dotyczące zawarcia ugody i jej treści, zajmowane przez drugą stronę (§ 51 RozpDys). Doświadczenie wskazuje, że mimo rozwoju środków komunikacji internetowej mediacja prowadzona w formie bezpośredniej przynosi lepsze rezultaty niż prowadzona w sposób pośredni. Tym niemniej mediacja pośrednia ma również tę zaletę, że na wstępie pozwala odebrać oświadczenia o zgodzie na mediację oraz szybciej zorganizować postępowanie mediacyjne. Pojawia się natomiast kwestia uzupełnienia podpisów w wypadku zawarcia ugody na odległość. W takiej sytuacji w praktyce stosuje się tzw. obiegową metodę uzyskiwania podpisów, a zatem uczestnicy postępowania mediacyjnego podpisują ugodę sekwencyjnie.

W § 53 ust. 1–2 RozpDys stwierdzono, że mediację przeprowadza się w terminie określonym odpowiednio przez rektora, rzecznika dyscyplinarnego albo komisję dyscyplinarną przy skierowaniu sprawy do mediacji, przy czym w uzasadnionych przypadkach, na wniosek mediatora, termin może zostać przedłużony na czas niezbędny do zakończenia mediacji. Tym samym organ dyscyplinarny ma pełną swobodę w określaniu terminu przeprowadzenia mediacji, aczkolwiek wydaje się, że należy wyznaczyć mediację w terminie 1 miesiąca (na wzór regulacji z art. 23a § 2 k.p.k.), chyba że stoją temu na przeszkodzie szczególne względy.

Przepisy Ustawy ani RozpDys nie regulują kwestii wynagrodzenia mediatora, zatem należy przyjąć, że nie może on wystawić rachunku na podobnych zasadach jak w postępowaniu karnym. W praktyce na niektórych uczelniach mediator może otrzymać jednorazowy dodatek pieniężny jako rekompensatę za zwiększony zakres obowiązków, a taka sytuacja ma miejsce w przypadku prowadzenia postępowania mediacyjnego.

Mankamentem postępowania wyjaśniającego i dyscyplinarnego jest sformalizowany system doręczeń wezwań, zawiadomień, orzeczeń, postanowień, zarządzeń oraz innych pism (§ 5 RozpDys) i takie same zasady obowiązują niestety w postępowaniu mediacyjnym. Na szczęście mediator w praktyce będzie korzystał z § 5 ust. 4, wysyłając pisma pocztą elektroniczną lub też dzwoniąc do uczestników.

Aktualne przepisy nie przewidują *expressis verbis* możliwości prowadzenia mediacji w formie zdalnej, aczkolwiek należy dopuścić możliwość prowadzenia mediacji przy użyciu urządzeń technicznych pozwalających przeprowadzić tę czynność na odległość, z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku. Słuszność tego postulatu potwierdziła praktyka uczelniana w czasie pandemii.

W przyszłości należy również dążyć do digitalizacji akt postępowania dyscyplinarnego, aczkolwiek w przypadku mediacji akademickiej forma dokumentacji ma niewielkie znaczenie, skoro mediator w praktyce sporządza jedynie sprawozdanie z mediacji, a niekiedy dołącza do niego ugodę mediacyjną.

7. Czy mediacja akademicka funkcjonuje prawidłowo?

Warunkiem niezbędnym uzyskania odpowiedzi na pytanie postawione we wstępie było ustalenie, czy organy uczelni prowadzące postępowania dyscyplinarne wobec nauczycieli akademickich po wejściu w życie przepisów PrSzWiN rzeczywiście w praktyce uczelnianej sięgają po instrument sprawiedliwości naprawczej, jaką stanowi mediacja akademicka.

W tym celu zwrócono się mailowo do 24 uczelni wyższych w Polsce (21 publicznych i 3 uczelnie niepubliczne), mających status uniwersytetu, z prośbą o udzielenie informacji publicznej²⁰. Oczywiście przepisy PrSzWiN stosowane są również na innych uczelniach, ale w tym wypadku jednak dla uzyskania informacji kluczowe było poznanie opinii uczelni, w których istnieje wydział kształcący prawników. Zrezygnowano z wyboru uczelni, w których nie funkcjonują wydziały prawa, gdyż na podstawie wstępnych informacji pochodzących z kilku uczelni udało się ustalić, że nie są na nich powołani stali rzecznicy dyscyplinarni! Problem ten powinien być niezwłocznie rozwiązany.

Wniosek wysłano w formie elektronicznej, na adres jednostki w danej uczelni, która może dysponować wskazanymi informacjami (najczęściej było to biuro rektora lub prorektora danej uczelni, w pojedynczych przypadkach kanclerza lub sekreta-

²⁰ Treść pisma była następująca: „W związku z przygotowaniem wystąpienia konferencyjnego na temat mediacji w sprawach dyscyplinarnych nauczycieli akademickich, na podstawie art. 2 ust. 1 ustawy z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 902.) wnoszę o udostępnienie informacji w następującym zakresie: zwracam się uprzejmą prośbą o udzielenie informacji – osobno w każdym z lat w okresie od 1 października 2018 r. do 30 kwietnia 2022 r.: 1) Ile wniosków Pan Rektor skierował do mediacji prowadzonej przez nauczycieli akademickich na podstawie art. 282 pkt 1 Ustawy o szkolnictwie wyższym i nauce z 20 lipca 2018 r. (Dz.U. poz. 1668) i § 45 ust. 1 pkt 1 stosownego Rozporządzenia z dnia 25 września 2018 r. (Dz.U. poz. 1843) i w jaki sposób się ona zakończyła (ugodą, brakiem ugody w inny sposób)?; 2) Ile wniosków rzecznik dyscyplinarny skierował do mediacji prowadzonej przez nauczycieli akademickich na podstawie art. § 45 ust. 1 pkt 2 stosownego Rozporządzenia z dnia 25 września 2018 r. (Dz.U. poz. 1843) do Ustawy o szkolnictwie wyższym i nauce z 20 lipca 2018 r. i w jaki sposób się ona zakończyła (ugodą, brakiem ugody w inny sposób)? oraz 3) Ile wniosków komisja dyscyplinarna skierowała do mediacji prowadzonej przez nauczycieli akademickich na podstawie art. § 45 ust. 1 pkt 3 stosownego Rozporządzenia z dnia 25 września 2018 r. (Dz.U. poz. 1843) do Ustawy o szkolnictwie wyższym i nauce z 20 lipca 2018 r. (Dz.U. poz. 1668) (Dz.U. poz. 1668) w okresie od 1 października 2018 r. do 30 kwietnia 2022 r. ? I w jaki sposób się ona zakończyła (ugodą, brakiem ugody w inny sposób)? W miarę możliwości proszę również o podanie liczby wszystkich zakończonych postępowań w każdym z lat, w jakich wnioskowana jest informacja publiczna. Jednocześnie oświadczam, że nie są dla mnie istotne informacje na temat danych osobowych uczestników, ani sygnatur. Uzyskanie wskazanych danych jest niezbędne w celu zapoznania się z informacją na temat praktyki stosowania przepisów o mediacji w sprawach dyscyplinarnych nauczycieli akademickich, co pozwoli w przyszłości dokonać ewentualnych nowelizacji aktualnie obowiązujących przepisów w omawianym zakresie. Będę wdzięczny za wszelką udzieloną pomoc”.

riatu danej szkoły wyższej). W momencie oddawania tekstu do druku w tabeli 1 przedstawiono skróconą formę wszystkich 17 odpowiedzi, jakie uzyskano przez ten czas z poszczególnych uczelni. Z uwagi na fakt, że liczba mediacji jest niewielka, zrezygnowano z prezentacji danych liczbowych w poszczególnych latach. W tabeli nie przedstawiono jednak informacji na temat liczby wszystkich postępowań prawomocnie zakończonych na danej uczelni. Zrezygnowano z tego pomysłu ze względu na to, że poszczególne szkoły wyższe z reguły nie wskazywały takich danych lub też każda z nich stosowała odmienne sposoby wyliczania tych danych (np. podawano dane postępowań w toku, postępowań zakończonych w sposób nieprawomocny lub też postępowań bez wskazania, czy dotyczą spraw zakończonych w postępowaniu wyjaśniającym, czy też dopiero przed komisją dyscyplinarną).

Zdając sobie sprawę z niezwykle uproszczonego sposobu określenia metodologii badawczej, nie można wyciągnąć katagorycznego wniosku, że niniejsza próba ma charakter reprezentacyjny dla wszystkich szkół wyższych w Polsce. Tym niemniej nie budzi wątpliwości, że już z informacji przedstawionych w niniejszej tabeli wynika, iż mediacja akademicka w postępowaniach dyscyplinarnych prowadzonych wobec nauczycieli akademickich od 1 października 2018 do 30 kwietnia 2022 r. nie jest popularnym rozwiązaniem stosowanym na polskich uczelniach, a co więcej – na 6 z nich w ogóle nie miała miejsca na żadnym z etapów postępowania! Nie ma znaczenia, czy w kierowaniu spraw do mediacji badamy aktywność rektora, rzecznika dyscyplinarnego, czy też komisji dyscyplinarnej – mediacja zwykle się nie przyjęła.

Wyniki badań pokazują, że jeśli sprawę skierowano do mediacji, to niestety z reguły ugoda nie zostawała zawarta. Z uwagi na poufność mediacji zazwyczaj nie będzie możliwe ustalenie, jaka jest przyczyna tego, że strony jej nie zawarły (skonfliktowany charakter stron, rezygnacja z mediacji, brak koncyliacyjnych umiejętności mediatora).

Na podstawie przeprowadzonych badań można również stwierdzić, że władze uczelni nie prowadzą bieżących statystyk na temat postępowań mediacyjnych, albowiem zwykle po potwierdzeniu otrzymania maila wskazywano, że konieczne jest dokonanie stosownych ustaleń na podstawie analizy akt dyscyplinarnych. Warto jednak odnieść się do odpowiedzi z trzech jednostek.

Z informacji uzyskanych od władz Uniwersytetu Gdańskiego wynika, że rektor tamtejszej uczelni skierował w 2018 r. do mediacji 3 sprawy (z czego 2 zakończone ugodą), w 2019 r. nie było spraw, w 2021 r. skierował 5 spraw (w tym 2 zakończone ugodą), natomiast w 2022 r. 2 sprawy (z czego jedna zakończona ugodą). Warto jednak zauważyć, że na wskazanej uczelni działa osobno kilka kategorii podmiotów, które zajmują się mediacjami lub innymi procedurami rozwiązywania konfliktów uczelnianych: rzecznicy dyscyplinarni ds. nauczycieli akademickich, rzecznik dyscyplinarny ds. studentów i doktorantów, rzecznik dyscyplinarny ds. postępowania etycznego nauczycieli akademickich oraz rzecznik ds. równego traktowania

i przeciwdziałania mobbingowi, przy czym dwie ostatnie kategorie rzeczników pełnią właściwie funkcję mediatorów, dlatego rektor uznał, że zasadne jest zsumowanie wskazanych kategorii.

TABELA 1. Liczba mediacji akademickich przeprowadzonych na wybranych uczelniach w okresie 1.10.2018–30.04.2022 r.

Uczelnia	Liczba mediacji			Uwagi (rezultat mediacji)
	Rektor	Rzecznik	Komisja	
Uniwersytet Warszawski	1	0	0	brak ugody
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie	1	1	0	1 ugoda u rzecznika, brak u rektora
Uniwersytet Śląski w Katowicach	2	0	1	brak ugody
Uniwersytet Szczeciński	1	2	0	brak ugody u rektora, 1 u rzecznika
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy	1	0	0	brak ugody
Uniwersytet w Białymstoku	1	0	0	brak ugody
Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie	2	0	0	zawarto dwie ugody
Uniwersytet Gdański	10	4	0	u rzecznika dyscyplinarnego brak ugody we wszystkich sprawach
Uniwersytet Łódzki	1	0	0	1 ugoda
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach	3	0	0	3 wnioski zakończone ugodą
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu	0	0	1	1 mediacja przed komisją zakończona ugodą
Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Rzeszowski, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie	0	0	0	nie dotyczy

Źródło: Opracowanie własne.

Z kolei z danych uzyskanych z Uniwersytetu Jagiellońskiego wynika, że do mediacji rektor i rzecznik dyscyplinarny skierowali po jednej sprawie w 2019 r. Pod-

kreślenia jednak wymaga, że sprawa prowadzona przez rzecznika dyscyplinarnego została skierowana w myśl odpowiednio stosowanego art. 23a k.p.k., prowadzono ją bowiem w oparciu o przepisy ustawy z 2005 r. W jednej ze spraw zawarto ugodę, natomiast w drugiej wobec obwinionego umorzono postępowanie wyjaśniające przed zakończeniem sprawy.

Wreszcie z informacji uzyskanych z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu wynika, że od 2013 r. funkcjonuje tam alternatywny wobec ustawowego system rozstrzygania sporów powstałych na uczelni jeszcze przed wszczęciem postępowania wyjaśniającego. Mediacja prowadzona w ramach tego systemu w razie zawarcia ugody powoduje, że nie kieruje się sprawy do postępowania wyjaśniającego, natomiast w przypadku, gdy nie uda się zakończyć sprawy ugodą, wówczas w razie wszczęcia postępowania wyjaśniającego lub dyscyplinarnego nie kieruje się już na tym etapie sprawy do mediacji, uznając, że byłaby bezprzedmiotowa. W latach 2018–2021 przeprowadzono 12 postępowań pojedynczych przed wszczęciem postępowania wyjaśniającego.

Przyczynom niniejszego zjawiska powinno być w przyszłości poświęcone rozszerzone opracowanie, przy czym zasadne byłoby przeprowadzenie w tym kontekście badań aktowych w odniesieniu do spraw prawomocnie zakończonych, w szczególności na tych uczelniach, na których nie funkcjonują wydziały prawa. Być może inny badacz będzie kiedyś chciał zmierzyć się z niniejszym wyzwaniem. Dziś możemy jedynie stwierdzić, że mediacja akademicka nie przyjęła się w postępowaniach dyscyplinarnych prowadzonych wobec nauczycieli akademickich.

8. Konkluzje

Przegląd przepisów dotyczących mediacji akademickiej oraz analiza danych na temat prowadzonych spraw dyscyplinarnych w sprawach nauczycieli akademickich pozwalają na sformułowanie kilku wniosków, które mogą w przyszłości stanowić wskazówki dla osób zainteresowanych tą instytucją prawną lub też zamierzających dokonać zmian legislacyjnych w omawianym obszarze.

Po pierwsze, mediacja w kształcie, jaki wynika z aktualnie obowiązujących przepisów PrSzWiN, nie jest popularnym rozwiązaniem stosowanym w uczelniach wyższych. Przepisy te zostały bezrefleksyjnie skopiowane z przepisów kodeksu postępowania karnego, a następnie dodane do „Konstytucji dla Nauki”, ale zabrakło pogłębionej refleksji, czemu mają tak naprawdę służyć. Jeśli ktoś wprowadził je tylko dlatego, że panuje swoista moda na mediowanie we wszystkich gałęziach prawnych, to należało wnikliwie przemyśleć kształt projektowanych przepisów i zastanowić się nad wprowadzeniem poszczególnych zapisów. Bezmyślne kopio-

wanie regulacji z przepisów kodeksu postępowania karnego niczemu i nikomu tak naprawdę nie służy.

Po drugie, z kwestią powyższą powiązany jest mankament legislacyjny, jakim jest brak zachęty dla uczestników postępowania dyscyplinarnego, aby sięgać po mediację akademicką. Brak w przepisach PrSzWiN i rozporządzeniu wykonawczym regulacji, która w sposób bezwzględny nakazywałaby organom dyscyplinarnym zakończyć postępowanie wyjaśniające lub nawet dyscyplinarne w wypadku zawarcia ugody między pokrzywdzonym a sprawcą deliktu dyscyplinarnego, nie zachęca do korzystania z mediacji. Co więcej, wspomniana regulacja z art. 48 ust. 7–8 nie gwarantuje sprawcy przewinienia dyscyplinarnego, że postępowanie dyscyplinarne zostanie zakończone. Owszem, istnieje ryzyko, że w niektórych sytuacjach, w których sprawca naruszył nie tylko dobro prawne pokrzywdzonego, ale również interes uczelni, uniknie on odpowiedzialności, tym niemniej mają wtedy najczęściej zastosowanie przepisy karne lub też uczelnia rozwiązuje bez wypowiedzenia stosunek pracy z nauczycielem albo stosuje przepisy o odpowiedzialności dyscyplinarnej zawarte w kodeksie pracy²¹ (art. 108–113 k.p.). Na marginesie warto nadmienić, że po uchynieniu z dniem 15 kwietnia 2016 r. art. 59a k.k. (tzw. umorzenia restytucyjnego) także w mediacji karnej z analogicznego powodu nie można zakończyć mediacji w wypadku zawarcia ugody między pokrzywdzonym a sprawcą przestępstwa (z wyjątkiem przestępstw prywatnoskargowych oraz przestępstw wnioskowych). Mediacja, a ściślej ugoda zawarta w postępowaniu mediacyjnym, powinna być zachętą zarówno dla obwinionego, jak i dla pokrzywdzonego.

Po trzecie, z reguły na uczelniach prowadzonych jest w sumie od kilku do kilkunastu postępowań wyjaśniających i dyscyplinarnych rocznie, przy czym jedynie w nieznacznej liczbie tych postępowań sprawa kierowana jest do mediacji. Na podstawie wyłącznie danych statystycznych nie jest możliwe uzyskanie informacji, dlaczego mediacja akademicka nie spełnia swojej funkcji. Przyczyną tego może być fakt, że na danej uczelni w ogóle nie ma prowadzonych postępowań wyjaśniających i dyscyplinarnych, a jednostka ta nadesłała jedynie informację, że wniosków o mediację nie kierowano, i nie przesała danych dotyczących liczby wszystkich postępowań. Być może dzieje się tak, ponieważ rozpoznawane są sprawy dyscyplinarne, w których nie ma w ogóle osoby pokrzywdzonego (np. delikty wyczerpujące znamiona tzw. przestępstw bez ofiar). Możliwe, że organy dyscyplinarne uznają, że mediacja przedłuża postępowanie, a równocześnie nie pozwala zakończyć sprawy merytorycznym rozstrzygnięciem przed prawomocnym jej zakończeniem. Na te i podobne pytania dziś niestety odpowiedzi nie jesteśmy w stanie poznać, a mediacja mimo upływu ponad 3 lat od jej wprowadzenia jeszcze nie zagościła na dobre.

²¹ T.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1510.

Po czwarte, aktualnie obowiązujący przepis art. 305 PrSzWiN pozwala w sposób twórczy uzupełniać regulację z wykorzystaniem formuły odpowiedniego stosowania przepisów kodeksu postępowania karnego, a w tym także wydanego na podstawie przepisów art. 23a k.p.k. wskazanego wyżej obowiązującego Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 maja 2015 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych z 2015 r. Warto jednak nadmienić, że przepisy tego aktu stosuje się w niewielkim stopniu, a ściślej: nie stosuje się oczywiście przepisów tego aktu w zakresie, jaki został uregulowany w rozporządzeniu dyscyplinarnym (przebieg mediacji, wymogi sprawozdania, wpis na listę i odwołanie mediatora, miejsce mediacji, dokumentacja mediacji i udostępnianie akt mediatorowi itp.).

Po piąte, zasadne jest wprowadzenie w przepisach PrSzWiN również mediacji w odniesieniu do postępowań dyscyplinarnych prowadzonych wobec studentów i doktorantów. W takiej sytuacji przynajmniej udałoby się wypełnić lukę aksjologiczną i spójność systemową. Nie ma racjonalnych powodów, aby wykluczyć wskazane kategorie podmiotów, które pobierają naukę w uczelni. Choć procedura dyscyplinarna wobec nich wykazuje istotne różnice w porównaniu z nauczycielami akademickimi, to jednak cele i funkcje samej odpowiedzialności dyscyplinarnej są do siebie podobne. To nie tyle nawet wyraz negatywnych doświadczeń z mediacją akademicką, ile raczej przejaw realizmu wynikającego z doświadczeń związanych ze stosowaniem nowo wprowadzonych regulacji prawnych. Mediacji zatem należy dać szansę rozwoju i powiedzieć „tak”, aczkolwiek nie należy tego czynić za wszelką cenę. Bez pozytywnego nastawienia do instytucji ze strony organów stosujących przepisy o mediacji akademickiej oraz uwzględniania w toku prac legislacyjnych wyników konsultacji wśród społeczności akademickiej wszelkie nowelizacje przepisów dążące do usprawnienia procedur mediacyjnych skazane są na niepowodzenie.

Bibliografia

- Bar W., *Nowe prawo i ... stare/nowe dylematy. Sprawy dyscyplinarne nauczycieli akademickich po reformie z 2018 roku*, „Teki Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie” 2018, t. 11, nr 2, s. 5–17.
- Bek D., Sitarz O., *Mediacja w postępowaniu dyscyplinarnym prowadzonym wobec członków społeczności akademickiej*, „Forum Prawnicze” 2018, nr 5 (49), s. 34–49.
- Błachnio-Parzych A., *Przepisy odsyłające systemowo (wybrane zagadnienia)*, „Państwo i Prawo” 2003, nr 1, s. 43–54.
- Czarnecki P., *Odpowiednie stosowanie przepisów prawa karnego w postępowaniach represyjnych*, w: *Postępowanie karne a inne postępowania represyjne*, red. P. Czarnecki, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 13–24.

- Czarnecki P., *Prawa i obowiązki pokrzywdzonego w postępowaniach dyscyplinarnych w polskim systemie prawnym*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2022, nr 5, s. 60–74.
- Czarnecki P., *Status obwinionego w postępowaniach dyscyplinarnych w polskim systemie prawnym*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2017, nr 4, s. 84–94.
- Dudka K., *Stosowanie przepisów k.p.k. w postępowaniu dyscyplinarnym w stosunku do nauczycieli akademickich*, w: *Węzłowe problemy procesu karnego. Materiały Zjazdu Katedr Postępowania Karnego. Kraków 25–28 września 2008 r.*, red. P. Hofmański, Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 354–359.
- Dudzik B., *Pokrzywdzony w postępowaniu w przedmiocie odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli akademickich (wybrane kwestie)*, w: *Ewolucja polskiego wymiaru sprawiedliwości w latach 2013–2018 w świetle standardów rzetelnego procesu*, red. C. Kulesza, A. Sakowicz, Temida 2, Białystok 2019, s. 657–667.
- Giętkowski R., *Mediacja w sprawach dyscyplinarnych studentów*, „ADR. Arbitraż i Mediacja” 2021, nr 1, s. 17–24.
- Giętkowski R., *Nowa regulacja odpowiedzialności dyscyplinarnej*, „Forum Akademickie” 2019, nr 11, s. 54–57.
- Giętkowski R., *Rzecznicy dyscyplinarni postulują zmiany*, „Forum Akademickie” 2016, nr 6, s. 22–24.
- Hauser M., *Odpowiednie stosowanie przepisów prawa – uwagi porządkujące*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2005, t. 65, s. 151–168.
- Longchamps de Bérier F., *Z uwag do metodologii nauki prawa prywatnego: powoływanie łacińskich reguł i maksym na przykładzie nemo plus iuris*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2014, t. 7, z. 1, s. 39–57.
- Nowacki J., „Odpowiednie” stosowanie przepisów prawa, „Państwo i Prawo” 1964, nr 3, s. 367–376.
- Rękas A., *Mediacja w polskim prawie karnym*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 2011.

dr PAWEŁ CZARNECKI

e-mail: pawel.czarnecki@uj.edu.pl

Doktor nauk prawnych, adiunkt w Katedrze Postępowania Karnego Uniwersytetu Jagiellońskiego, mediator w sprawach karnych przy Sądzie Okręgowym w Krakowie, kurator społeczny dla nieletnich przy Sądzie Rejonowym dla Krakowa-Krowodrzy w Krakowie.

Ph.D. in Law, assistant professor at the Department of Criminal Procedure of the Jagiellonian University, mediator in criminal cases at the District Court in Krakow, social probation officer for minors at the District Court for Krakow-Krowodrza in Krakow.

ALICJA SOBCZAK

<https://orcid.org/0000-0001-9037-3342>

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Instytut Nauk Prawnych

Sprawozdanie z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „II Śląskie Forum Polityki Kryminalnej Mediacja w reżimie odpowiedzialności represyjnej w perspektywie materialnoprawnej, procesowej, kryminologicznej, socjologicznej i psychologicznej”

Jakie jest miejsce mediacji w ramach odpowiedzialności represyjnej? Na to i wiele innych pytań próbowano znaleźć odpowiedź podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „II Śląskie Forum Polityki Kryminalnej. Mediacja w reżimie odpowiedzialności represyjnej w perspektywie materialnoprawnej, procesowej, kryminologicznej, socjologicznej i psychologicznej” zorganizowanej przez naukowczynię Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego: dr hab. Olgę Sitarz oraz dr Dominikę Bek, Redakcję „Forum Polityki Kryminalnej” oraz Śląskie Centrum Arbitrażu i Mediacji Fundacji „Facultas Iuridica” w ramach II Śląskiego Forum Polityki Kryminalnej. Wydarzenie to odbyło się online, za pośrednictwem platformy Zoom Meetings, w dniu 26 maja 2022 r. Przedmiotem refleksji stała się instytucja mediacji, funkcjonującej na gruncie postępowania karnego, postępowań z udziałem nieletnich, w sprawach związanych z odpowiedzialnością dyscyplinarną, a nawet z zakresu prawa karnego skarbowego.

Program konferencji został podzielony na dwa panele, które łącznie obejmowały aż 15 referatów. Podczas pierwszego panelu uczestnicy mieli przyjemność wysłuchać następujących prelegentek/prelegentów:

- 1) dr Anna Matczak (the Hague University of Applied Sciences): „Czym jest mediacja w mieście sprawiedliwości naprawczej?”;
- 2) mgr Wojciech Leder (Uniwersytet Śląski w Katowicach): „Metafory sprawiedliwości naprawczej i retributywnej – o dwóch tendencjach w myśleniu i działaniu w procesie karnym”;

- 3) mgr Marta Chmielewska (mediator, adwokat): „Mediacja w postępowaniu karnym”;
- 4) dr Łukasz Chojniak (Uniwersytet Warszawski): „Dlaczego mediacja w postępowaniu karnym nie ma szans?”;
- 5) mgr Martyna Maciejewska-Przyłucka (mediator, adwokat): „Przedmiot ugody w mediacji karnej”;
- 6) dr Michał Peno (Uniwersytet Szczeciński): „Sprawiedliwość naprawcza w sprawach karnych w Kraju Basków – kontekst i inspiracje”;
- 7) dr hab. Grzegorz Skowronek, prof. UJK (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach): „Dobrowolne poddanie się odpowiedzialności jako instytucja konsensualnego zakończenia sprawy”.

Na wstępie dr Anna Matczak wyjaśniła, czym jest sprawiedliwość naprawcza, a także ukazała jej dynamiczny rozwój na arenie międzynarodowej. Z kolei tytuł miasta sprawiedliwości naprawczej, według przedstawionej definicji, może zostać nadany miastom, które kształtują życie społeczne i przestrzeń miejską przez pryzmat filozofii, zasad oraz wartości sprawiedliwości naprawczej. Ciekawostką na pewno wartą zapamiętania jest fakt, że w Polsce także mamy miasto uhonorowane mianem „Miasta sprawiedliwości naprawczej”, a jest nim Wrocław – ze względu na popularyzację różnych działań, dialogu i procedury interwencji społecznych.

W kolejnym wystąpieniu mgr Wojciech Leder przedstawił zagadnienie metafory sprawiedliwości naprawczej i retrybucyjnej. Wskazano, że w rzeczywistości mediacyjnej metafory używane są przez mediatorów w konkretnym celu. Prawnicy i mediatorzy posługują się nimi, ponieważ jest to sposób na zrozumienie pojęć abstrakcyjnych. Narzędzia języka używane są po to, by oddziaływać na emocje stron i rozwiązać konflikt.

Referat mgr Marty Chmielewskiej wprowadzał w praktyczne zagadnienia związane z pojęciem mediacji w postępowaniu karnym. Wybrzmiewały takie kwestie, jak: bezstronność, neutralność mediatora oraz trudności stron udających się na mediację w rozumieniu, na czym polegają cechy przypisane mediatorowi. Dzięki wysłuchaniu zarówno pokrzywdzonego, jak i sprawcy trzeba zrozumieć interes każdego z nich, powód konfliktu, często również ich potrzeby. Należy zauważyć różnice między tym, jak przedstawiona jest postawa uczestników sporu podczas mediacji, a tym, jak prezentuje się to na sali sądowej.

Nie zabrakło też miejsca na krytyczne spojrzenie na omawianą instytucję. Doktor Łukasz Chojniak wskazał główne mankamenty mediacji. Zauważono, że jednym z nich jest brak możliwości zastosowania mediacji bez pewnych ustępstw ustawowych. Społeczeństwo uległo złudzeniu, że w toku procesu karnego na równi ze sprawą karną uwzględniany jest również interes pokrzywdzonego – w rzeczywistości to jednak tylko zagadnienia poboczne. Rzeczami fundamentalnymi są: przestępstwo, sprawca i ukaranie, a nie konflikt stron.

Na pytanie: „Czym jest przedmiot ugody?”, odpowiedziała mgr Martyna Maciejewska-Przyłucka. Ugoda to odzwierciedlenie dążeń oraz celów, jakie strony zrealizowały w toku mediacji. Istotą mediacji jest dobrowolny, ale i poufny sposób rozwiązywania sporu. Zdaniem autorki referatu mediacja może dotyczyć wszystkich przestępstw i żadne z nich nie powinno być wykluczone, gdyż im większy ciężar gatunkowy przestępstwa, tym większa potrzeba podjęcia mediacji. W mediacji rola pokrzywdzonego zmienia się z roli ofiary w rolę osoby, która może mieć kontrolę nad konfliktem.

Doktor Michał Peno zarysował tło historyczne instytucji sprawiedliwości naprawczej, a następnie omówił, jak są one postrzegane w Kraju Basków. Przede wszystkim wskazano, że z mediacji w przypadku polityki kryminalnej korzysta się zbyt rzadko. Ponadto to tylko jedna z wielu instytucji, która jest postulowana, by wprowadzić zasadę sprawiedliwości naprawczej.

Na zakończenie pierwszego panelu dr hab. Grzegorz Skowronek, prof. UJK, omówił dobrowolne poddanie się odpowiedzialności na gruncie procesu karnego skarbowego, a przede wszystkim warunki jego zastosowania, a także korzyści z tego płynące. W procesie karnym skarbowym represja karna nie jest kluczowa, istotą jest wyrównanie strat finansowych państwa. Warto zapamiętać główną tezę autora – mianowicie, dobrowolne poddanie się odpowiedzialności jest instytucją bardzo popularną i z tego powodu mogłoby być swego rodzaju wzorcem dla mediacji.

Po dyskusji i krótkiej przerwie rozpoczęto drugi panel, na którym można było wysłuchać następujących referatów:

- 1) mgr Angelika Maruszewska (asystent prokuratora): „Mediacja w postępowaniu w sprawach nieletnich”;
- 2) dr Paweł Ostaszewski (Uniwersytet Warszawski; Instytut Wymiaru Sprawiedliwości), dr Justyna Włodarczyk-Madejska (Instytut Nauk Prawnych PAN; Instytut Wymiaru Sprawiedliwości), mgr Joanna Klimczak (Uniwersytet Warszawski; Instytut Wymiaru Sprawiedliwości): „Mediacje w sprawach karnych i nieletnich w praktyce sądowej”;
- 3) mgr Liliana Indan-Pykno (mediator, adwokat): „Mediacja w sprawach nieletnich – skuteczny środek wychowawczy czy nietrafiona regulacja?”;
- 4) dr Beata Czarnecka-Działuk (Uniwersytet Gdański): „Czy zmieni się przestrzeń dla mediacji w sprawach nieletnich?”;
- 5) dr Paweł Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński): „Mediacja w ustawie o szkolnictwie wyższym – konfrontacja teorii z uczelnianą praktyką”;
- 6) mgr Michał Powszedniak (Uniwersytet Jagielloński): „Mediacja w systemie odpowiedzialności dyscyplinarnej członków wspólnoty uczelni”;
- 7) dr Iwona Wrześniewska-Wal (Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego): „Instytucja mediacji w odpowiedzialności zawodowej lekarzy – uwagi *de lege lata* i postulaty *de lege ferenda*”;

8) mgr Paweł Janus (mediator, adwokat): „Mediacja w adwokackim postępowaniu dyscyplinarnym. Aspekty, karne i cywilnoprawne”.

Drugi panel rozpoczęła mgr Angelika Maruszewska, która przedstawiła teorie oraz podstawy obowiązywania mediacji w postępowaniu w sprawach nieletnich. Jak trafnie zostało pokazane, mediacja nie jest sposobem uniwersalnym, ale ze względu na wzrost świadomości społeczeństwa w sprawach nieletnich może umożliwić rozwiązanie sporu, a także wpływa na obniżenie negatywnych emocji.

Następnie swoimi obserwacjami udokumentowanymi badaniami podzielili się dr Paweł Ostaszewski, dr Justyna Włodarczyk-Madejska i mgr Joanna Klimczak. Na podstawie przeprowadzonej analizy pokazano, jak często mediacja jest podejmowana, zarówno w postępowaniu karnym, jak i w postępowaniach w sprawach nieletnich. Wnioski z zaprezentowanych badań były zaskakujące. W sprawach, w których nie było mediacji, zapadały surowsze wyroki. Natomiast sytuacje, gdzie przeprowadzono mediacje, często kończyły się ugodą. Najbardziej obciążające wymiar sprawiedliwości sprawy, czyli najdłuższe, to te, gdzie mediacja przebiegła nieskutecznie.

Magister Liliana Indan-Pykno poruszyła problem narastającej demoralizacji wśród młodzieży i potrzeby poszukiwania skuteczniejszych środków wychowawczych. Omówiła istotny cel mediacji, jakim jest samodzielne wypracowanie rozstrzygnięcia konfliktu przez strony. Osobiste zaangażowanie w spór zwiększa prawdopodobieństwo skutecznego rozwiązania.

Jak zauważyła dr Beata Czarnecka-Działuk, mediacja nie powinna być postrzegana tylko jako środek zapobiegający rozwojowi przestępczości nieletnich. Mediacja jest także istotna dla pokrzywdzonego, może mieć dla niego znaczenie zarówno materialne, jak i formalne. Sprawiedliwość naprawcza ma wspierać dojrzewanie. Należy jej zakres poszerzać poza mediacje.

Czy mediacja spełnia swoje funkcje? Tym pytaniem swój referat rozpoczął dr Paweł Czarnecki. Skonfrontowano ustawowe uregulowania z praktyką, a także zaprezentowano, ile rzeczywiście spraw kierowanych jest do mediacji w szkolnictwie wyższym. Po omówieniu normatywnych regulacji przyszedł czas na referat mgr. Michała Powszedniaka. Badacz wskazał, jak istotna jest potrzeba zreformowania mediacji w systemie odpowiedzialności dyscyplinarnej nauczycieli akademickich, a brak zmian powoduje, że mediatorzy muszą radzić sobie z wieloma trudnościami. Kwestia problematyczna pojawia się w przypadku uczelni niedysponujących żadnym wydziałem humanistycznym, gdzie brak jest osób posiadających doświadczenie mediacyjne. W praktyce mediacja na takich uczelniach jest martwą instytucją.

Jako jedna z ostatnich wystąpiła dr Iwona Wrześniewska-Wal, która wygłosiła referat dotyczący odpowiedzialności dyscyplinarnej lekarzy. Pierwszy problem, jaki został dostrzeżony, to przede wszystkim czas, który jest niewystarczający. Ze względu na krótki okres przedawnienia karalności przewinień zawodowych lekarzy sądy

lekarzkie niechętnie kierują te sprawy na drogę mediacji. Co jednak najistotniejsze i budzi wiele kontrowersji, to fakt, że w sprawach odpowiedzialności dyscyplinarnej lekarzy funkcję mediatora sprawuje także lekarz. Z uwagi na to istnieje obawa, że druga strona sporu będzie odczuwać niechęć do uczestniczenia w takiej mediacji. Niewielu, bo zaledwie 30%, lekarzy pełniących funkcje mediatorów uczestniczyło w szkoleniach z zakresu mediacji. Nie jest to zadowalająca liczba i jak słusznie zauważyła prelegentka, to, że ktoś jest bardzo dobrym lekarzem, nie musi przekładać się na jego zdolności w mediowaniu – pojawia się obawa, że sprawa zostanie osądzona, a nie doprowadzona do bezstronnego rozwiązania.

Spotkanie zwińczyło wystąpienie mgr. Pawła Janusa na temat mediacji w adwokackim postępowaniu dyscyplinarnym. W przypadku tego postępowania również wskazano na brak odpowiedniej ilości czasu. To wystąpienie pokazało, że przed podjęciem dyscyplinarnych kroków też można skorzystać z mediacji, a brak naturalnej do tego chęci należy ocenić negatywnie.

Na koniec sympozjum odbyła się jeszcze krótka dyskusja podsumowująca myśli, jakie nasuwały się po wysłuchaniu wszystkich referatów.

Jakie są konkluzje z odbytej konferencji? Przede wszystkim należy zauważyć, że mediacja jest instytucją bardzo niedocenioną, mimo korzyści, jakie z niej płyną. Wielu uczestników procesu niesłusznie z nieufnością podchodzi do omawianego ugodowego sposobu rozwiązania sporu. W trakcie mediacji jest miejsce dla zrealizowania potrzeb obu stron – nie tylko przez naprawienie szkód związanych z danym czynem, ale także przez możliwość wzajemnego zrozumienia, co może mieć dalej idące korzyści niż samo ukaranie. Rzadkie stosowanie tej instytucji w postępowaniach represyjnych może wynikać również z niedoskonałości systemu, jednak zaangażowanie w mediację osób i instytucji daje możliwość zmiany tej sytuacji.

Redaktor: Agnieszka Plutecka

Projektant okładki: Tomasz Kipka

Łamanie: Paulina Dubiel

ISSN 2720-1589

Publikacja na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0
Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Wersją referencyjną czasopisma jest wersja elektroniczna, ukazująca się na platformie
www.journals.us.edu.pl

Publikacja jest dostępna w wersji internetowej:
CEJSH. The Central European Journal of Social Sciences and Humanities
<http://cejsh.icm.edu.pl>

Central and Eastern European Online Library
www.ceeol.com

Czasopismo dystrybuowane bezpłatnie

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl
Ark. druk. 5,5. Ark. wyd. 6,0.

Egzemplarz bezpłatny

Więcej o książce

